

Sigiliul vremelniceii

1829: „Făcători de bine Patriei și supușilor săi”. Cu un moto amuzant, acum („Este albinelor și lege / Din flori miere a culege”), publicația „Albina românească” este una dintre primele gazete moldovenești importante, „proprietate privilegiată și dregere a lui A. G. Asachi, judecător la departamentul pricinilor străine, referendar învățăturilor naționale a Moldovei și mădular Academiei de Roma” (a deținut, practic, toate funcțiile importante în statul moldav) și care apărea, după cum scrie în „Înainte cuvântare”, ca o obligație față de epocă, pentru că „epoca în care trăim poartă semne însușite și vrednice de mirare”, pentru că „dorul învățăturilor nu numai că înfrățește pe locuitorii unei țări întru câștigarea acestei morale avuții, prin care o nație se face puternică și fericită”, iar omul capătă, stfel identitate religioasă, lingvistică și națională.

În general, gazeta, care apărea din trei în trei zile, vehicula știri, sintetizate de prin presa străină, inclusiv din cea bucureșteană – cu întârierile de rigoare, dar lua în discuție și noutăți care țin de civilizație: explicații despre folosirea gazolinei pentru iluminat, în condițiile în care ceara și seul se scumpiseră; amănute despre cum se organizează o menajerie, deci o mică grădină zoologică; argumente în favoarea dezvoltării unei vieți literare, domeniu în care, în Moldova anului 1829, trebuia început de la zero, adică de la surprinzătoarea definiție: „Productul minții și al învățăturilor unei nații se numește Literatură, și părțile ei sunt: poezia, filosofia, istoria și retorica; aceste învățături se numesc, cu drept, încă și umanitare, căci prin ele omul câștigă cugetări de moral, simțiri delicate” (9 iunie 1829).

Dincolo de naivitatea expunerilor, în lămuririle lui Asachi se pot desluși adevăruri eterne, chiar dacă, astăzi, în cadrul unei totale goliri de metafizic a ființei omenești, aceste orizonturi ale libertății reale pot părea doar mofturi.

În chestiunile legate de „istoria Moldovei” (începând cu numărul din 16 iunie 1829), Asachi pornește de la ideea că avem și noi, românii, obligații față de memorie, din moment ce „toate națiile păstrează în istoria lor oarecare însemnate ale Prinților și ale altor vrednici bărbați, din care unii, prin eroismul lor, s-au făcut Patriei mântuitori, alții, prin hărăzirea avuțiilor, au zidit și au înzestrat Sfintele Mănăstiri și alte lăcașuri plăcute lui Dumnezeu”. Cam simplistă această concepție despre istorie, dacă nu cumva, în absența unei istorii reale și dinamice a unui popor, se poate opina astfel, în condițiile în care, după cum scrie în „Biblie”, Dumnezeu nu-și dorea un templu în care să fie închis. Dar în bezna veacurilor moldave, Dumnezeu urcase în scaunul mitropolitan și, ademenit de putere și de trufie pământești, reformulase toate vechile lui concepții.

Ce-i drept, „Moldova încă n-a fost lipsită de epoci strălucite, în care au stătut prinți eroi în războaie, iar în timpuri de pace, făcători de bine Patriei și supușilor săi”. Desigur că și pentru Asachi prinții aceștia făcători de bine și capabili de eroism se reduc la persoana „Marelui Ștefan, așa că, în lipsă de altceva, cărturarul moldav împeștriță pagini de istorie răsăriteană (cucerirea „împărăției Romei de la Răsărit” de către turcii lui Baiazid Fulgerul), înainte de a se învolbura în misticismul latinismului desăvârșit al strămoșilor noștri.

O știre, la zi, pentru ieșeni, îndemna la procurarea de ape minerale de Borsec, prin intermediul lui „dumnealui Rujițka” din Piatra Neamț, care se obliga să trimită „șipuri cu această apă, ce va avea păstrat gazul (sau aerul apei) cel vindecător. Prețul unui șip de una oacă este: la Piatra – 1 leu și 8 parale, la Iași – 1 leu și 20 parale, la Bacău, Roman, Fălticeni – 1 leu și 14 parale, la Botoșani – 1 leu și 22 parale, la Galați – 1 leu și 20 parale”, dar „expediția acestor ape se va putea face și pe la alte locuri”, dar cu comenzi minime de „100 de șipuri”, făcute la Piatra, importatorului „dumnealui Rujițka”, dar și la Iași, „dumnealui Cihak, doctorul medicinei și al chirurgiei”, care intrase firesc în afacerea cu ape minerale de Borsec (20 iunie 1829).

Un „Sonet despre pace”, bine scris pentru ziua de 23 iunie 1829, mă determină să-l transcriu din chirilice în litere latine, pentru a-l încredința tainițelor infinitului virtual:

Crește-n sân pe Prut, pace mult bogată,
Ramuri de măslin ce-s veselitoare,
Șarpe la picioare ai, nevinovată,
De-orice măiestrie zboară iubitoare!

Corn îmbelșugării adu-ne îndată,
Dărmături de pavezi, vino, arzătoare,
Grasul, roditorul, albul piept ne-arată,
Puie caduceul ci iar negoț în floare.

Scump însărcinată de flori, spice, floare,
Dăruiește nouă faceri mii de bine!
Izgonește rele, boale, ciumă, foame!

Prea întemeiate fă s-avem cu tine
Sfintele de neamuri pravili econoame,
Fericirea noastră nesmintită ține!

(Albina românească / Gazeta politico-literară / Partea I / De la 1 iunie până la 31 decembrie 1829, Iași).

□

1829: Viața lui Dimitrie Cantemir. Domnul Moldovei și prinț în Împărăția rusească. Prințul Dimitrie Cantemir s-a născut în anul 1673, în 26 octombrie. Tatăl său, anume Constantin Cantemir, era, atunci, numai serdar, adică povățuitorul celor trei provincii ale Moldovei, și a avut patru muieri, dintre care a treia a fost mama lui Dimitrie.

În anul 1684, se făcu Constantin principe în Moldova și, fiindcă a cerut Poata Otomană, adică Curtea Turcească, pe unul dintre feciorii prințului amanet (zălog), a trimis el pe Antioh, feciorul său cel mai mare, cu societate de șase nobili boieri tineri, la Constantinopol (Țarigrad). După trei ani (în 1687 / n. n.), căpătă Dimitrie Cantemir poruncă, de la tatăl său, ca să se ducă la Constantinopol, în locul fratelui său, Antioh.

În vremea aceasta, era principe în Țara Românească Constantin Brâncoveanu, care, nu știu din ce pricină, nu viețuia în iubire cu familia Cantemirilor. Acest Brâncoveanu, scriind vizirului turcesc, zicea cum că acest de curând trimis tânăr nu ar fi Dimitrie, feciorul lui Constantin Cantemir, ci alt nobil boier tânăr din Moldova, pe care l-a trimis Constantin în locul lui Dimitrie, numai ca să-și poată scoate pe feciorul cel adevărat, Antioh.

Pentru aceea, cercetând vizirul lucrul cu de amănuntul, porunci să se aducă Dimitrie înaintea lui; după care, vizirul zice: „Cum se poate ceva așa nedrept să se arate înaintea stăpânirii, când toată persoana tânărului Dimitrie arată tocmai pe tatăl său, adică pe Constantin?”. Cu un cuvânt, Dimitrie făcu, la întâia sa arătare, atâta luare aminte înaintea vizirului și dădu atâtea semne despre coapta minte și înțeleapta sa purtare, încât numai prin aceea se învrednici a se numi feciorul unui părinte cum era Constantin.

Dimitrie rămase în Constantinopol, până la anul 1691, în care, fiind el iară schimbat, adică răscumpărat prin fratele său, Antioh, se întoarse la tatăl său. În timpul poposirii sale la Constantinopol, s-a sârguit a învăța limba și muzica turcească, întru care, cu vremea, la atâta perfecțiune și vrednicie a venit, încât prin el s-au introdus și s-au așezat mai din toate notele

muzicale la turci, și a făcut deosebite cântări muzicale, care, până în ziua de astăzi, cu mare bucurie se cântă la dâșii.

În anul 1692, când a fost înconjurat serascirul Daltaban orașul Soroca cu arme, a urmat și el tătâne-său la oaste, unde mare cinste a primit de la turci.

În următorul an, 1693, în 14 martie, muri tatăl său, care, fiind încă în leagănul morții, chemă pe feciorul său și pe boierii țării la sine și în rugă ca, mai înainte de ce se va muta el, din cele lumești, la cele veșnice, să aleagă pe următorul principe, ca să știe și el pe cine va să aibă de moștenitor în scaunul stăpânirii. Deci boierii, cu o inimă și cu o înțelegere, aleseră de principe pe Dimitrie. Muribundul părinte se bucură, după această înștiințare, și se mângâie cu cugetarea cum că și Sultanul (Împăratul turcesc) va învoi și va întări această alegere. Însă banii mai mare prețuire și mai mare putere avură la Curtea otomanilor, decât meritele credinței și ostenelele tatălui și vrednicia feciorului. Deci se puse altul în Scaunul principatului, iar Dimitrie fu silit a-și părăsi patria și a se duce în Constantinopol, la fratele său, deoarece datorința feciorilor de principii, după moartea sau scoaterea din domnie a principilor, era a se duce și a șede la Constantinopol.

După aceasta, la anul 1697, a trebuit să meargă, după porunca înaltului vizir, la bătaia de la Genta, pe Tisa, însă, fiindcă a fost mers el numai de bunăvoie, nici a fost silit a sta în bătaie cu dâșii, așadar nici n-a pierit, ci a fugit, cu turcii, îndărăt, și a venit, iar, la Constantinopol.

Dimitrie avu mare cinste și înaltă prețuire, la toți curtenii împărătești. Nu numai lângă turcești, ci și arabi și perși din fundament l-au învățat. Prin buna sa purtare în societate și prin deșteptata înțelepciune, și-a câștigat, la toate societățile de petreceri, cea mai mare iubire, așa încât, în toată Curtea era vrut și cu totul plăcut. Temându-se, dară, Brâncoveanu ca nu cumva să-și părtinească și să îmblânzească Cantemir pe Sultan, întru atâta, încât să se înalțe, astăzi, mâine, în scaunul Principatului Țării Românești, nu neglijează mijloacele prin care cugeta a putea aduce în ură și a putea scoate pe Cantemir din mijlocul diregătorilor turcești. Nu fără temei și socotință se temea Brâncoveanu de Cantemir, deoarece cu prea mare poftă dorea Cantemir a ajunge pe scaunul Țării Românești, n-a vrut să primească domnirea din Moldova, pe care, de două ori, ar fi putut-o căpăta; ci, mulțămind Curții, a recomandat pe fratele său, Antioh, care căpăta domnia Moldovei, care, totuși, n-a putut să se pună în treapta stăpânirii provinciale.

În anul 1700, când s-a dus fratele lui mai dintâi la Iași, ca să cuprindă scaunul princiar, petrecându-l Dimitrie până în Moldova, s-a cununat cu Casandra, fala lui Șerban Cantacuzino, principele Țării Românești de atunci. Din această soție s-au născut o fată încă în Moldova. În scurt timp, după aceea, fu silit a părăsi Țara și a se întoarce, cu fratele său, cel ce fu lapidat din domnirea Moldovei, la Constantinopol, unde căpăta încă patru fete și patru feciori.

Până locuia Dimitrie la Constantinopol, neavând alt lucru de mai mare luare aminte, hotărî a-i fi deprinderea, de aci, înainte, facerea casei sale, ca să-și câștige mai mare cunoștință despre datinile și întrebuiințările Țării. Ba era și silit spre aceasta, de vreme ce nu s-a dus, mai înainte, de la Constantinopol, până în anul 1710, în care an au înștiințat Împăratul rusesc Petru cel Mare bătaie necredincioșilor (turcilor). Când se apropia monarhul acesta, cu turma sa, către marginile Moldovei, încă Poarta turcească părea a fi bine, că făcu pe Dimitrie principe în provincia aceasta, fiindcă, deși a fost domnul Moldovei, cel atuncea stăpânitor, bărbat învățat și plăcut la Curte, totuși n-a fost vestit și vârtos în bătaie, deoarece nici avu cutezare, nici experiență militărească.

Dimitrie fu silit să primească această stăpânire, precum prin vizirul, așa și prin sfatul hanului tătăresc, cel ce arătă, înaintea Curții, cum că numai acela unul e, întreștini, ceea ce e vrednic și iscusit de a fi la întâmplările și la stările împrejur de acum spre bun noroc. Și așa fiind Dimitrie ales de principe, nu numai îi iertară toate dările, cu care erau toți principii îndatorați, la alegeri, ca a le face; ci încă i se mai dete o sumă de bani, spre cheltuielile cele de luptă.

Numai cât ajunse Dimitrie la Iași, i se și dete poruncă, de la Curte, să ridice un pod peste Dunăre, pe care să treacă armata turcească. Pe lângă aceasta, ceru vizirul să-i trimită Dimitrie darul cel cuvenit lui și celorlalți slujitori de curte, pentru căpătarea domniei Moldovei. Prin porunca cea de pe urmă, așa se mâhni și se mânie Dimitrie, încât hotărî, de aci, înainte, a-și răsplăti pe vizir, și ocazia (prilejul) acesta, spre folosul său a o întrebuița, cu mărginire de a-și scăpa țara de sub jugul turcesc.

Spre norocul lui, tocmai atunci trimise Împăratul rusec Petru cel mare un doctor grec la dânsul, anume Poricola, îmbiindu-l, cu prea bune condiții, să se lepede de turc și să se însoțească cu dânsul. Fiindcă tot lucrul era despre a sluji unui principe creștin și se atârna de fericirea poporului său, deodată se și învoi cu Împăratul Petru, întru așa modru: întâi, ca Moldova iarăși să își capete marginile (granițele) cele vechi și să fie sub acoperământul sau scutirea Rusiei; al doilea, să jure principele, dimpreună cu țara sa, credință Împăratului; al treilea, tot întru același timp să împreuneze principele poporul său cu al Împăratului, ca așa, cu puteri unite, să poarte bătălia asupra turcului; a patra, precum principele, așa și următorii lui să aibă de purtat putere nemărginită în sara sa, ci sunt scuturi rușilor; al cincilea, să nu se lase altă persoană în scaunul domniei de principat, până nu se va stinge familia Cantemirilor.

Condițiile (tocmelile) acestea și altele se întăriră prin Împăratul Petru, la Lusk, în Polonia, în 3 aprilie, anul 1711, și fuseră, prin solul împărătesc (cu pecetea Împăratului închise), lui Dimitrie trimise. De după tratatul acesta, din zi în zi, înștiință Dimitrie pe împărat despre popoarele pe care trebuie să i le aducă și despre modrul, adică cum să se poarte, ca să-și împlinească scopul său asupra turcilor.

Între acestea, nu a neglijat facerea punții (podului) peste Dunăre, a cărui (cu cheltuiala turcilor, afară de lemnul ce îl da Moldova și Țara Românească) ridicare i s-a fost poruncit de la Poartă. Ci în puterea lui sta a întârzia lucrul, care, din cât putea și face, afară de a cădea în suspiciunea cum că s-ar fi încropit cu puțin asupra turcilor. Pe lângă aceasta, neîncetat împulpa (invita) Dimitrie pe Împăratul Petru să nu întârzie cu venirea sa încă până a nu se găti puntea (podul). Însă, spre mare nenorocire, nu se încrede Împăratul în el de tot, deoarece nu îi iscusise credința deplin; și așa, cu mult mai târziu, ajunse Împăratul decât ar fi putut împiedica trecerea turcilor peste Dunăre. Împăratul veni la Iași, în luna lui iunie 1711, unde nobilii și poporul Moldovei i-au jurat credință și l-au cunoscut de mai-marele lor; însă Împăratul Petru din lipsa neaverii mijloacelor vieții, fu silit a face pace cu turcii. Deși era el însuși, casa lui și toată oastea în cea mai mare primejdie, totuși pe Dimitrie Cantemir, pe care îl cerură turcii spre izbândire, nu l-a dat, care faptă spre nemuritoare a lui Petru cinste este. Solul sau plenipotențiarul lui Petru căpătă poruncă a spune turcilor cum că principele nu ar fi între armata rusească, fiind Dimitrie închis în căruța împărătească, până păciuiau împărății, și nimeni, afară de un (slugă) sârb, care îi ducea de mâncare, nu l-au știut.

Văzând principele că nu poate rămâne în Moldova, ceru și căpătă, de la Împărat; decret (hrisov), prin a cărui mijlocire făgăduia Împăratul principelui și celorlalți nobili (boieri) nu numai împlinirea pagubei, care vor păți-o de la turci, ci și loc sigur de scăpare în țările sale.

Prin înștiințarea aceasta, ce în Mohilov, în 1 august 1711, subscribe, numi Petru pe Dimitrie și pe următorii lui prinți ai împărăției rusești, cu titlul „Prea Înalte și Prea Mărite Prințule!”, și îi dete slobozenie, ca nimănu, decât Împăratului, să dea vorbe și răspunderi; iar moldovenii, care vor fugi cu dânsul în Rusia, numai sub el singur, ca sub domnul lor să stea.

Pe lângă făgăduința aceasta, se trase Dimitrie, cu ai săi, din Iași, urmând după armata rusească, cu care se duseră mai mult decât o mie de nobili și slujitori, care, pentru dragostea lui își părăsiră patria lor.

În anul 1711, s-au dus principele și cei ce se țineau de dânsul la Harkov, în Ucraina, care loc s-a dat lui și oamenilor lui, spre sălășluire. Aici șezu el, până la anul 1713, iar atunci se mută la Moscova. După rugăciunea lui Cantemir, nu numai că împărți Împăratul provincia ce lui îi fu dată între nobilii moldovenilor, ci încă îi mai cinsti cu o mie de case, de sulițe, care

erau ale Coroanei Împărătești. Provincia, ce-i de la ruși trecuților români dată, totdeauna, până atunci, o avea împărăția în ținutul său, adică sub ocârmuirea sa, și era, precum pentru zăceri sau fără, locul, așa și pentru mulțimea locuitorilor, ținută de mai bună în toată împărăția rusească. Afară de aceasta, încă i-a mai învoit Maiestatea Sa (Împăratul) o simbrie, care se plătea lui Cantemir, în tot anul, până cât a viețuit.

În scurt, după venirea lui Dimitrie la Moscova, prinseră frigurile pe Casandra, muierea lui (care neîncetat se mâhnea și se jelea pentru pierderea patriei și a rudeniilor sale, celor din Moldova și Țara Românească, mai vârtos că au cuprins turcii bunurile ei și ale bărbatului), care, prin neștiința apotecarului (spițerului), cel ce i-a dat un leac curățitor, cu totul tare și neamăsurat puterilor ei, după un beteșug de vreo câteva zile, fu trimisă, din lumea aceasta, pe cealaltă, tocmai în cea mai frumoasă floare a vieții sale, adică în 11 mai 1713, când abia era de 30 de ani. Aceasta era o principesă cu mare înțelepciune și judecare, care cu totul era aplecată spre cetirea cărților; și totuși, pe lângă aceasta, de lucrurile casei și de creșterea principilor săi, încât în mai mare regulă (rânduială) și băgare de seamă le ținea. Frumusețile, pe care dânsa de la mama natură în mare măsură le primise, au fost cea mai ușoară a ei împodobire. Trupul ei s-a îngropat la Moscova, într-o mănăstire grecească, la care bărbatul ei, principele Cantemir, mare sumă de bani a dat, spre facerea unei biserici.

În următorul an, 1714, a venit Dimitrie la Petersburg, cu al treilea fecior, Șerban, cel ce numai de 7 ani era. Prințul cel tânăr făcu, înaintea Împăratului, o cuvântare pe limba grecească, în ziua Paștilor, pentru care Împăratul cu mare dar l-a cinstit și l-a primit în însuși regimentul său de ofițeri.

În anul 1716, a întrebuițat Dimitrie puterea, ce lui, de la Împărat, peste nobilii moldovenești (între care se împărțiseră satele din Ucraina) dată: că ajunși nobilii aceștia bărbați pe la petreceri de mâncări și băuturi, se întâmplă, o dată (în băuturi), de începură a se certa așa, încât și săbiile (spadele) traseră din teacă, întru care întâmplare nenorocoasă, doi au pierit, iar alții vătămați au rămas. Despre aceasta se făcu pâră la principe; acesta chemă pe vinovați înaintea sa și, cercetând lucrul cu de-amănuntul, judecă pe 3 spre moarte, iar pe alții să tragă la galere (corăbii), însă, totuși, după aceasta, strămută pedeapsa de moarte într-o pedeapsă trupească, care s-a și împlinit. Toată pășirea lui s-a aflat de Împărat bună. Acest exemplu (pildă) se afla unul și singur în istoria rusă, despre un supus, care a avut și în numele său a întrebuițat puteri de viață și de moarte.

Fiind Împăratul, în anul 1717, prin rebeliunile ce se ridicaseră în țările lui, acasă chemat, se întoarse și Dimitrie la Moscova; fiindcă, adese ori, trebuia dânsul să cerceteze (în sensul de a vizita – n. n.) pe Maiestatea Sa Petru, dar și Maiestatea Sa adesea cercetări făcea lui Dimitrie. În anul 1718, a dat norocul principelui, la plecarea Împăratului către Petersburg, ca și dânsul să-l urmeze; așadar, principele plecă, iar familia lui rămase la Moscova, fiindcă fata lui Dimitrie, și anume Smaragda, era beteagă de ameteți.

După ce veni el la Petersburg, se întâmplă într-o societate de petrecere a nobililor de țară, care în toată iarna se ținea; în societatea aceasta, văzând Dimitrie pe a treia fiică (fată) a prințului Trubețkoi (cel ce, după aceea, fu general feldmareșal al armatei rusești), care era cea mai mare frumusețe a timpului de atunci, se îndrăgosti de dânsa și, după vreo câteva zile, o și peți, de la tatăl ei. Ajungându-și căutarea sau scopul său, se și cunună cu dânsa, la începutul iernii. În scurt după însurare, își rase barba și își mută portul cel românesc în cel franțuzesc, precum se vede în icoana lui îmbrăcat. Însuși Împăratul se milostivi în persoană a fi la nuntă și a-l petrece la biserică, unde se împlini sărbătoarea nunții. Petrecând Împăratul pe Dimitrie, de la biserică, îndărăt, îl dăruie cu o sabie de mare preț.

După nuntă, care 3 zile ținu, și la care Împăratul, dimpreună cu Împărăteasa, prințesele familiei și cu toată nobilimea Petersburgului au fost de față, fu Dimitrie numit de consilier (sfetnic de taină).

Pruncii lui veniră, în anul 1719, la Petersburg, afară de fecioara Smaragda, care, din zi în zi, mai rău îmbolnăvinduse-se, muri, în 4 iulie, când era în vârstă de 17 ani, însă durerea care se pricinuia lui Dimitrie, de după pierderea Smaragdei, se ușură prin căpătarea altei fete, care se născu din a doua muiere, în 8 noiembrie, tot în același an, pe care, botezând-o Împăratul, dimpreună cu Împărăteasa, îi puseră numele Smaragda, ca cu atâta mai lesne să uite Dimitrie pe răposata.

În următorul an, 1720, căpătă el poruncă să meargă, după Împărat, la Persia, dimpreună cu comisul (graful) Tolstoi și amiralul Apraksin. În bătaia aceasta, a purtat Apraksin comanda armatei, iar Tolstoi, dimpreună cu Dimitrie, ocărnuirea lucrurilor civile sau cetățenești; și aceștia trei erau consilierii din lăuntru (de taină) ai Maiestății Sale. Cantemir a petrecut pe Împărat, până la Kolomna, care cetate e la 90 de verste sau 18 mile nemțești departe de Moscova (5 verste fac o milă nemțească), și zace în capătul râului Moscovii, unde se varsă în Okka. Aici află dânsul pe ai săi, care l-au urmat pe apă; se sui în corabie și călători către Astrahan, unde au și ajuns, în 4 iunie 1721.

Numai cât plecă de la Kolomna, a început a simți durere în rărunchi, dimpreună cu friguri line; pe lângă aceasta, așa slăbea, când și când, încât era silit, câte trei, patru zile, să zacă în pat. Însă aceasta nu l-a împiedicat de la lucrul prin care se sârguia a întocmi tipografie turcească, în care să se poată tipări înștiințări despre bătaia Împăratului cu turcii. Această bătaie el singur vru să o facă cunoscută persienilor, în limba aceasta, adică persieneasca.

Corabia cu care umbla dânsul era așa de îndemânoasă, încât lucrul acela, până în timpul ajungerii Împăratului la Astrahan, toate lucrurile au fost gata de a tipări înștiințarea (cronica – n. n.) de bătaie. În august, se puse Dimitrie într-o luntre (fregată), cu 20 de tunuri, ca să urmeze Împăratului la Persia; toată armata merse cu Maiestatea Sa, peste mare, și ajunse, în vreo câteva zile, la locul în care, de atunci, s-au făcut cetate, ce se cheamă a Sfintei Cruci.

Fiindcă trebui pe uscat să petreacă Dimitrie pe Împărat, la Derbend, pentru aceasta trimise el fregata, cu toate lucrurile și slujitorii săi, înainte, ca acolo să îl aștepte. Însă luntrea aceasta, printr-o nenorocoasă întâmplare, adică printr-o furtună, se împinse pe un pat de țărână sau noroi de mare, unde, afară de oamenii care erau în corabie, toate lucrurile au pierit. Între alte lucruri, pierdu principele, acolo, și sicriul (cufărul – n. n.) în care erau scrisorile și alte hârtii, precum și o istorie despre turci, de la amăgitorul profet (proroc) Mohamed, până la Osman, întâiul sultan al turcilor. O carte pe care, cu multă osteneală, s-a fost făcut și care de mai bună soartă era vrednică.

Beteșugul (boala – n. n.) principelui, din zi în zi, se mări și nici el singur, nici doctorii nu puteau să afle pricina beteșugului. În această călătorie, el, la Derbend, într-una din zile, când se simți ceva mai ușor, cercetă murul (zidul) cel vestit, din munții Kaucazului, despre care profesorul Baer, de după înscrisuri vorbește în tratatul Academiei, carte din anul 425.

La întoarcerea lui de la Dergend, se descoperi cum că beteșugul lui Dimitrie au fost slobozirea pișatului (rău de pișat), care așa l-au fost slăbit, încât nici pe cal a se sui nu putea. Cugetând însuși dânsul cum că s-a apropiat moartea, făcu testament (diată), îl dete în mâinile Împăratului și puse pe Împărat executor de testament și tutore peste pruncii săi. Cei mai mari trei feciori ai săi erau la dânsul, iar muierea, fata și băiatul cel mai tânăr rămăseseră la Astrahan. Ducându-se Împăratul la cetatea aceasta, lăsă pe doctorul împărătesei, Polical, să poarte toată cuviincioasa grijă de Dimitrie.

Dimitrie a venit, în luna lui august, la Astrahan, ci așa de neputincios, încât abia puteau să-l cunoască prietenii lui. Cu începutul lui decembrie, în așa primejdie era, încât judecă a fi de lipsă să-și mărturisească păcatele și să se cumenice, așteptând moartea în tot minutul. Amiralul Apraksin, comisul Tolstoi și prințul Gheorghii Trubețkoi alergară la dânsul, să-și ia, mai pe urmă, ziua bună și iertăciune de la el. Muierea, pruncii și șerbii (slugile) lui stăteau pe lângă dânsul, cu ochi lăcrimători și cu amare dureri suspinând și, bătându-și

pieptul, se tânguiau; iară el, cu nespūsă statornicie mângâindu-i, îi încredință și îi recomandă celor trei consilieri, aducându-le aminte că, totdeauna, cu împrumutată iubire și în unire nemișcată să trăiască, după moartea lui.

În lipsă, acestor mai mari le căzu în minte cum că un doctor de armată, anume Bigler, înă n-a fost chemat la dânsul, spre sfātuire. Pentru aceea, pe loc trimiseră după dânsul, care, venind și cercetând beteșugul, prin meșteșugul și măiestria sa, întru atât îl ușură, încât căpătă Dimitrie puetre de a se duce, în ziua de Paști, în Astrahan, la vecernie. Simțind Dimitrie că, din zi în zi, e mai tare, mărghini a părăsi Astrahanul și a se duce în țările sale, spre are și învoirea împărătească a căpătat-o.

În 14 ianuarie 1723, plecă el în călătorie, ci acesta îi era de tot grijă, nu numai pentru depărtarea locului, ci și pentru că din nou căzu în beteșug, încât, totuși, ajunse, în martie, acolo, nici prea sănătos, dar nici rău beteag. Aici, de câte ori îl răbda sănătatea, își petrecea timpul cu defătările comune, cu îndreptările treburilor casei și cu ridicarea unei biserici, care era închinată Sfântului Dimitrie. Mai pe urmă, în 15 august, îl prinseră niște friguri târătoare sau ascunse, prin care răul pișatului iarăși se împuternici, așa încât, în 21 august 1723, muri, fiind numai de 49 de ani și cinci zile.

Dimitrie a avut statură de mijloc, mai mult macru (uscățiv), de cât gras; avea fața plăcută, și totdeauna vorbea cu osebită prietenie, blândețe și cu judecare. Datina lui era a se scula dimineața, la 5 ceasuri, și a trage o pipă (lulea) de tabac (tutun)cu un filigean de cafea, după datina turcească. De aci, apoi se apuca de învățături, până la prânz, care se ținea la 12 ceasuri; mânca, de rând, numai o mâncare, și mâncarea lui plăcută era pui de găină cu măcriș (*Rumex acetosa*); la mâncarea de totdeauna, bea apă amestecată cu vin. Beția îi era cea mai urâtă patimă pe lume; căci, dacă bea el, numai o dată, niște măsuri, era câte 14 zile trist și cu voie rea. După prânz, se culca câte puțintel, iar cealaltă parte a zilei o petrecea în învățături, până la 7 ore, seara; atunci cerceta (vizita – n. n.) pe ai săi; la 10 ore, cerea cina și, la 12, se culca. Metoda vieții sale aceasta a fost, silit oarecât a o strămuta, după ce se făcuse consilier la Împăratul Petru, și se însurase, luând muiere tânără, fiindcă lucrurile țării și blândețile iubirii frumoasei sale tânără muiere, adeseori îl abăteau și îl trăgeau de la învățături.

Timpuria moarte a tătâne-său, fiind el încă de tot tânăr, lunga ședere la Constantinopol, fără slujitori, și scurta stăpânire în principatul său i-au răpit ocazia de a se putea îndeletnici, în întregime, ocârmuirii lucrurilor cetățenești și a-și arăta virtutea militărească, deși despre amândouă nu prea înguste cunoștințe avea. Toată viața sa cea șezătoare o aplecă spre îndreptarea inimii sale, din care se arată fructele (roadele) prin cărțile lui cele învățătoare și prea mult folositoare, dintre care cele de căpetenie sunt acestea:

Cărțile tipărite sunt:

1. „Istoria despre creșterea și descreșterea Împărăției turcești”, un manuscript în limba latinească.
2. „Sistema sau starea religiei turcești”, în limba rusească, la Petersburg, 1722. In folio tipărită.
3. „Lumea și sufletul”, în limba românească și grecească scrisă, și în Moldova tipărită, este o carte despre lucruri morale, întocmită în cuvântări.
4. „Descrierea Moldovei”, istorică, geografică, politicească, în limba latină, dimpreună cu o mapă (hartă), preînțoarsă (tradusă – n. n.) în nemțească de D. Bișting, tipărită în anul 1769-1970.

Cărți încă netipărite sunt:

5. „Istoria veche și nouă a Daciei”, o carte mare în folio, scrisă în limba românească. Tot această carte, în limba latină scrisă, a pierit în Marea Caspică, când s-a înecat fregata (luntrea).

6. „Istoria Facerii (lumii)”, cu note din învățătura naturii, în manuscris, în limba latină, cu titlul „Geologo-fizica”.

7. „Istoria amânduror caselor Brâncovenilor și a Kantacuzinilor”, în limba românească, un manuscris în cvart.

8. „Istoria Muhamedanilor, din timpul amăgitorului Profet Muhamed, până la întâiul Împărat turcesc”, s-a pierdut în Marea Caspică.

9. O carte de cântece muzicale turcești, în cvart.

10. Traducere de muzică turcească, în limba românească, în cvart.

Afară de aceste cărți îndeplinite, a scris el și alte cărți, mai multe, pe care nu le-a putut îndeplini (termina – n. n.), ale căror manuscrise încă au rămas.

Bărbatul acesta a vorbit următoarele limbi: 1. Românește; 2. Latinește; 3. Italienește; 4. Turcește; 5. Persienește; 6. Arăbește; 7. Grecește, limba de astăzi; 8. Rusește, și prea bine înțelege și vechea limbă greacă, slavonește și franțuzește.

Cea mai de căpetenie a sa bărbăție a întrebuințat-o spre Istorie, afară de aceea, în Filozofie, precum și în Matematică mari pași făcuse, din cea de pe urmă, mai tare i-a plăcut Aritmetica. Bisericile, cele 3, pe care le-a ridicat, sunt fructul cuetării și credinței lui.

Dimitrie a fost prinț al Rusiei, mădular al Înalțului Senat și Sfetnic de Taină, precum și mădular în societatea științelor Academiei din Berlin; și tocmai întru acel timp, când ajunsese înștiințarea despre moartea lui la Petersburg, grăise și rezidentul (solul) împăratului nemțesc, care se află (făcu știută – n. n.) aici o scrisoare deschisă, în care răposatul Cantemir fu anumit și arătat de Prinț al Împărăției Romane (nemțești), pe care scrisoare rezidentul cu durere o trimise iarăși împăratului său îndărăt, fiindcă a fost murit Înalt Învățatul fiu de român, Dimitrie, pe a cărui stimă era această cinste trimisă (Zaharie Karcaleki, *Biblioteca românilor sau Adunări de multe lucruri folositoare*, Buda, 1829, 27-38).

□

1837, Foaia duminicii: Druizii, „niște popi, cu o maramă de lână albă”. La începutul anului 1837, apărea, la Brașov, „cu slobozenia celor mai mari”, cu „tiparul lui Johann Gott” și pe cheltuiala lui Rudolf Orgidan, „Foaia duminicii / spre / înmulțire ce-i de obște folositoare cunoștințe / Alcătuită de o societate a celor învățați”. Printre lucrurile interesante și care nu mă așteptam să fie publicate atunci, se află și un articol despre druizi, inspirat de scrierile lui Julius Cezar, material cu o singură confuzie, cea a druizilor-popor, când poporul era celt (gal), iar „popa lui” druid. Cum, pe aceste locuri, druidul se numea ctisti și cum practicile religioase și ritualurile erau aceleași, dar mult mai complexe și mai misterioase decât cele descrise de un preot ortodox al anului 1837, cred că „n-ar fi de lipsă”, cum se zicea odinioară, dacă aş reproduce paragrafele cu trimitere spre ritualuri.

„Druizii arată cum că, prin bunăvoința dumnezeilor acestora (al războiului, al biruinței etc. – n. n.), pot ei să procească cele viitoare. Ca niște slujitori ai lor, poftesc ei daruri și jertfe de la norodul cel înșelat. Pentru ca să le dea ei oamenilor încredințare, poruncesc să se stingă toate focurile, la începutul iernii, într-o zi, și să și le aprindă, apoi, cu focul cel sfânt, prin care casa lor, pentru anul viitor, norocului s-a binecuvântat. Iar de nu și-a dat cineva dajdia lui de peste an, aceluia i se oprea focul și, pe lângă aceasta, era oprit tuturor vecinilor a-i da foc, până ce nu plătea toată datoria. Deci sunt pietre mari, una peste alta, cu atâta meșteșug întocmite, încât, atingând cea de deasupra, numai cu degetul, la un loc deosebit,

toată grămada se mișca, măcar că, de ar fi fost piatra în alt loc, nu ar fi putut un om, cu toată puterea sa, de a o clinti.

Cei pârați pentru vreo vină aveau să-și arate nevinovăția prin care li se da în mână puteri de a-i osândi sau a-i slobozi. Cleiul cu care prinde păsări, de își mănâncă sămânța lui păsările, îl țin ei ca pe o sfințenie mare. Când văd ei sămânța aceasta crescând într-un stejar, care rareori se întâmplă, o scot druzii cu mare prăznuire și se face o jertfă și un praznic mare. Doi boi albi, legați cu coarnele de copaci fiind, dau sămânța jos, cu un cuțit de aur. Dedesubt stau niște popi, cu o maramă de lână albă, de o sprijină. Așa o păstrau cu mare grijă, ca apa în care au stat, era un mijloc lucrător împotriva otrăvii și arată o putere minunată de a face pe dobitoace roditoare. Pentru jertfă se alegeau boii cei mai buni și mai frumoși din cireadă. Îi împărțeau în trei părți, o parte o mânca focul, o parte o mânca acela care aducea jertfa, cu rudele lui, și a treia parte, și cea mai bună, era a druzilor.

Dar mai erau și alte, mai rele ceremonii, spre cinstea lui Baal, puneau norodul să meargă prin foc și jertfeau oameni, pentru că, când omori pe cineva cu o tăiere de sabie, cum cade jos și cum îi curge sângele și tremură întru moarte, pot să procească lucruri viitoare. Când era vreo căpetenie bolnavă, îi aduceau jertfă de om, că, după spusa druzilor, s-a putut ține viața unuia, prin moartea altuia. Mai aduc jertfă de oameni și când cade asupra norodului vreo pedeapsă mare sau când vine un război asupra lor. Muieri goale, cu vopsea de lemn vânăta vopsite, șed la jertfă. La alte lucruri mai mari, fără de seamă, făceau o figură de lemn și de salcie, ca un chip de om, și cu împletituri, în care legau pe toți cei judecați spre moarte. Și dacă nu s-a umplut cu numărul lor, mai băgau încă atâția nevinovați într-însa, câți găseau a fi de lipsă pentru ca să se împăciuiască cu dumnezeii lor. Aceste jertfe înfricoșate, după cum o au descris-o Chesarul (Julius Cezar – n. n.) este zugrăvită în chipul ce se vede aici” (*Foaia duminicii / spre / înmulțire ce-i de obște folositoare cunoștințe / Alcătuită de o societate a celor învățați*, Anul I, Nr. 8, 20 februarie 1837, pp. 57, 58).

□

1841: Dezrobire de țigani. Un document interesant, emis și întărit de marele vornic Ștefan Ruset, la Viena, în 1 aprilie 1841, pentru dezrobirea țiganilor de pe moșiile sale, cărora le conferă aceleași drepturi și obligații ca și „românilor moldoveni”, mi-a atras atenția și prin argumentele cu adevărat creștine ale eliberării robilor. Dumnezeu nu are robi, ci fii, iar Iisus Hristos, cu atât mai puțin, pentru că prin frăția Lui suntem toți fiii Tatălui Nostru, care este în ceruri.

Firese ar fi fost să găsim argumentele din vechiul și din noul Testament, precum și cele din Apostoli, într-o pledoarie a beneficiarilor averilor mănăstirești, averi care cuprindeau cei mai mulți robi. În practica religioasă e nevoie de atâta robie, încât secular a fost impus, în conștiința publică un stăpânitor cosmic de robi pământești, chiar și în sacrele taine („Se botează robul lui Dumnezeu...”, „Se cunună robul lui Dumnezeu...”, „Dumnezeu să-l primească pe robul său...” etc.).

Nu știu dacă dezrobirea făptuită de Ștefan Ruset este prima sau nu din istoria noastră, dar, oricum, ea înseamnă, prin motivațiile creștine, făptuire creștină demnă de a fi încredințată pilduitor memoriei neamului.

„Voi a zice că și legea, prin Testamentul vechi, ne arată că robia nu este iertată mai mult de șapte ani, și, prin Testamentul nou, Mântuitorul nostru fără deosebire ne numește pe toți frați, zicând: „Iubește pe aproapele tău ca însuși pre tine!”, și iar la judecata de apoi (firă a face cât de puțină deosebire), zice: „Cei ce au făcut bine vor merge întru bucuria veșnică, iar păcătoșii întru munca de veci”; și, în urmă, Apostolul mărturisește zicând că înaintea lui Dumnezeu nu este deosebire, nu este slobod, nici rob, ci toți deopotrivă. Dar apoi și fireasca dreapta simțire și judecată ne povățuiește de a ne depărta de această faptă urâtă lui Dumnezeu

și oamenilor, de a ținea pe frați și cei de o asemănare zidiți cu noi și de un Ziditor robi, vânzându-i, schimbându-i și dăruindu-i ca pe vite.

Drept aceea. Luând toate acestea cu amăruntul și cu pătrundere în băgare de seamă, prin acest formal act, supt iscălitura și pecetea mea, slobod și iert de toată robia pe toți drept robi țigani mei, aflători la moșiile mele, Paracalău, Bogdănești și prin târgurile țării, sau uriunde se vor afla, atât pe acești de față vâtrari, lingurari, rudari și ori de ce soi vor fi, ce îi am de moștenire hărăziri domnești și cumpărături, cum și pe toți urmașii lor pentru de veci, nerămânându-mi voie mai mult, nici putere de a-i vinde, schimba sau dărui, ci numai această singură dreptate de a-mi lua dajdia de la dânșii câte un galben pe fieștecare gospodar pe an, dar și această dajde numai pe vreme de 20 de ani, și de vor rămânea cu statornicia pe arătatele mele mai sus moșii, să-mi facă boierescurile și celelalte drepturi ale moșiilor, așa precum și românii moldoveni, precum și de a-mi da și la zece gospodari doi (galbeni – n. n.) pentru slujbele casei boierești, care, într-aceea vreme, nu vor plăti dajde, schimbându-i pe tot anul sau la trei ani, o dată, cu darea altora, în locul celor dintâi, și dar precum ei sunt datori de a-mi face boierescurile în cuprinderea învoielii făcute de mine, cu românii moldoveni, după moșia mea Bogdănești (sau alta, de vor urma a se face ca locuitorii români de pe moșiile mele), asemenea și deopotrivă au ei a se folosi de acele drepturi arătate prin acea învoială pentru locuitorii români, fără cât de puțină deosebire.

Și dar acest act formal va avea puterea lui de la 23 a curgătoarei luni aprilie și tărie atât în viața mea, cât și în urmă se vor păzi aceste toate întocmai și de către urmașii mei, ori pe cine Domnul Dumnezeu ar binevoi a orându-i, în orice chip, adică sau în moștenitor legiuuit sau în dănuire de vreo obștească facere de bine, toate acestea întocmai întru toate să aibă a se păzi cu sfințenie și tărie. Pentru care rog și pe înalta ocârmuire să binevoiască a întări acest act al meu de iertare de robie, în cuprinderea mai sus arătată, și totodată de a se face cunoscut în obște, atât prin gazetele țării, cât și prin „foile sătești” despre asigurarea iertărilor din robie.

Ștefan Roset, mare vornic.

1841, aprilie 1. Viena” (*Gazeta de Transilvania*, Nr. 14, Brașov, 6 aprilie 1841, pp. 55, 56).

□

1841: Iernile cele mai însemnate. Deși este aspră și lungă iarna de acum, totuși istoria ne arată că și în veacurile de mai înainte au urmat de acestea, și încă mai aspre decât acum, fără a se fi întâmplat, fără a se fi întâmplat însemnate revărsări sau primejdioase năvăliri de sloiuri, afară de anii 1729 și 1830, care lucru dovedește că nu totdeauna, într-o iarnă aspră, se pricinuesc năvăliri de sloiuri și revărsări de ape.

La 401 și 558, a înghețat toată marea. În anul 763, s-a văzut ceața din octombrie și Marea Neagră de 30 de coți adâncime și o sută mile împrejur. În anul 821, a ținut iarna, de la 22 septembrie, până la 12 aprilie 822.

În anul 859, treceau trăsurile peste Marea Adriatică. În anul 874, a căzut omăt în Viena, la 1 noiembrie, și frigul a fost așa de mare ca și în anul 974, din 1 noiembrie, până în timpul echinocțiului (martie). În anii 984, 985 și 994, a ținut iarna din noiembrie, până în mai.

În anii 1269, 1296 și 1307, a fost acoperită cu gheață o mare parte a Mării Baltice, și, în anul 1323, Marea Mediterană și aceea Baltică. În anul 1423, se putea merge, de la Riga, până la Danemarca, peste Marea Baltică, ce era acoperită cu gheață. În anul 1443, a căzut, în octombrie, așa de mult omăt, încât a trebuit să înceteze culesul viilor din jurul Vienei, până în martie. Frigul a început pe la 28 octombrie și a ținut, fără întrerupere, până la 24 aprilie.

În anul 1480, s-a făcut culesul viilor din Austria pe la mijlocul lui octombrie, fiind mare frig și mult omăt. În anii 1570 și 1580, a fost frig mare în toată Europa mijlocie.

În anul 1658, a fost îndeobște ger în Europa, iar Marea Baltică așa a înghețat de tare, încât Carol XII, regele Suediei, a putut trece, cu o armie de 20.000 de oameni, la Danemarca, peste Baltica mică, ce înghețase.

În anul 1667, a înghețat Elba, din nou, la 6 mai și a ținut gerul în curs de trei săptămâni. În anii 1684 și 1695, a fost foarte aspră iarna, în Europa mijlocie, încât, în anul din urmă, frigul a început tocmai în octombrie și a ținut atât de mult, încât Dunărea s-a dezghețat tocmai la 30 martie.

În anul 1709, a fost o iarnă foarte aspră și lungă, frigul a ținut de la 3 decembrie, până la mijlocul lui aprilie; Marea Adriatică și Pasul de Calais au înghețat bine; în suburbiile (mahalalele) Vienei, se găseau, în toate diminețile, cerbi, căprioare și iepuri, pe care foamea și frigul i-au alungat din locurile petrecerii lor, și care se puteau prinde cu mâna, ca blândește dobitoace de casă.

În această iarnă (1840 spre 1841 – n. n.), au degerat multe mii de oameni. În anul 1729, a ținut iarna, de la 25 noiembrie, până la 1 mai, încât, în mijlocul lui martie, era Marea Baltică peste tot acoperită cu gheață. Dunărea s-a fost dezghețată de două ori și a înghețat, a treia oară, la sfârșitul lui martie. Cea de pe urmă rupere de gheață, la care sloiurile se adunaseră, în jurul Vienei, la o înălțime de 15 coți, au pricinuit mari pustiiri, prin revărsarea Dunării.

O foarte cumplită iarnă a fost în anul 1740, când s-a început în noiembrie și încă pe la 15 mai era omăt la Viena, Multe mii de oameni au degerat, multe dobitoace au pierit de acest mare ger, până și băuturile cele spirtoase s-a prefăcut în gheață. Marea Baltică și cea germană au înghețat, până și pe ocean era pururea împiedicată; în Boemia au înghețat toate locurile.

În anul 1783, era, la Viena, un frig de 23 de grade, și, în anul 1784, pe la 1 martie, era de 19 grade. Încă și la 2 aprilie puteau trece, peste Dunăre, trăsuri grele. În anul 1799, cel mai mare frig a început la sfârșitul lui decembrie și a ținut până la începutul lui aprilie; în Moldova, se numără această iarnă între cele mai aspre. În anul 1820, a fost, de asemenea, o iarnă grea în Europa.

În anul 1830, a început iarna, în toată a sa asprime, la sfârșitul lui octombrie 1829 și a ținut până la începutul lui martie 1830, când a început dezghețul și a topit mulțimea omătului, adunat încă din lunile de iarnă. De asemenea, și în Principate, aspră a fost iarna, prin care s-a tăiat ciuma.

Timpurul început al iernii s-a lățit, cu același grad ca și aice, peste o mare parte a Europei. La Copenhaga, căzuse, în octombrie, mult omăt și toate apele stătătoare erau acoperite cu gheață. La Varșovia, încă la începutul lui noiembrie, era omătul de o palmă; în același timp, în Franța sudică, munții de la Toulon erau acoperiți cu mult omăt. Această iarnă se însemnează prin mărimea omătului și a frigului, precum și prin asprimea și ținerea acestuia din urmă. Drumul comercial de la Triest s-a astupat, de la 24, până la 31 decembrie, de un omăt de 5, până la 6 palme, încât nu putea trece nici o trăsură, și de abia se făcuse pârție, când, la 9 ianuarie, a căzut, din nou, un foarte mare omăt, care iarăși a împiedicat acest drum de comunicație. Lacul Traun a înghețat în 2 februarie, la un frig de 23 de grade, lucru ce nu s-a întâmplat de 90 de ani; tocmai o asemenea rară întâmplare, care a fost abia mai înainte cu o pătrime de veac (25 ani), că în Karinthia râul Drava așa a înghețat de tare, încât puteau trece peste dânsul și trăsuri. La 16, spre 17 februarie, a pricinuit Dunărea o revărsare, care amenința cu pustiirea suburbiilor Vienei, încât și o parte a poliției, într-o noapte întunecoasă și însoțită de furtună cumplită, declara că, în înscrisurile Vienei, încă nu s-a arătat o asemenea întâmplare / **Gr. Pl.** (*Icoana lunei*, Iași, 1841, pp. 70-72).

1848: Măgarul lui Goethe și revoluția de la 1848. Tare-mi mai place mie gloriosul an al nevrezniceii românești 1848! Și cel cu care ne tămâiază istoricii, și cel lăfăit prin presa vremii, și mai ales de gazeta „Amicu Poporului”, care, cu doar vreo treizeci de numere, i-au adus redactorului ei un post de deputat în Dieta din Budapesta, din partea „țării” Chiuarului.

Gazeta se tipărea cu tiparul lui Vasilie Cosma și îl avea redactor responsabil pe „Sigismund Pop: șede în Ulița Frumoasă Nr. 475” din Budapesta. S-au păstrat doar 9 numere, începând cu cel din 21 iunie 1848, care era al patrulea. „Iesă în toată joia” și „se dă prin Comisia centrală din Pesta”, deviza gazetei fiind „Cine precum își va săra, așa va mânca”. Nostim. Ca și articolele declamative, care ocupă paginile. Știri puține și precaute, toate despre Budapesta. Și mulți, mulți, mulți de „fraților” și nici un „fraților români” (ca să nu deranjeze!), semn că venerabilul Sigismund Pop încă nu știa fabula lui Goethe – nici eu nu o mai știu, dar v-o pot nara.

Inegalabilul poet german, care a lăsat după sine și câteva fabule, povestea, într-una din acestea, despre o dihonie revoluționară care cuprinsese Parlamentul (sau poate că lumea) Animalelor: țipete, răgete, mârâieli – mă rog, un adevărat iad auditiv, întrerupt, pe neașteptate, de înțeleptul măgar, care, urcându-se la tribună, a năucit tot regnul sălbatico-domestic cu apelativul „Fraților!”. Bietul măgar dădea sfaturi bune, era mai înțelept decât dacii între traci, dar nu se poate dovedi (dacă nici dacii, nici măgarul nu cunoșteau scrierea!), îndemna la bine, la concordie, la un adevărat ecumenism dobitocesc, dar în zadar, pentru că sălbăticiunile, care rămăseseră inițial cu gura căscată, din pricina apelativului „Fraților!”, și-au revenit din buimăceală și-au năvălit asupra bietului măgar. Bătăi ca-n filme, ca-n parlamentul nipon și în cel basarabean, apoi liniște, o tăcere perceptibilă și cu buricele degetelor, sfâșiată, ici-acolo, de câte-un geamă cioburat al bietului măgar. Atunci, în clipa uriașă a tăcerii compasionale, s-a ivit, de pe unde se ascunsese, un iepuraș timid și nevinovat, care avusese buna inspirație românească a fugii rușinoase, dar sănătoase din fața dihoniei parlamentare.

Înțeleptul măgar, zărindu-l pe iepuraș, îngăimă cu glas de muribund:

– Bine, vere, nu am vorbit eu cu înțelepciune?

– Cu înțelepciunea dacilor între traci! (Nu cred că Goethe a scris chiar așa, dar am și eu dreptul la opinie, precum toți netoții zilei; că doar e democrație),

– N-am îndemnat eu la bine?

– La binele cel mai bine, mai dihai decât președintele Iohannis! (Cred că iar am deviat de la textul lui Goethe).

– Și-atunci pentru ce m-au stâlcit în bătaie, în halul acesta?

Iepurașul, deși avea urechile la fel de mari, trebui să cugete nițel, înainte de a formula răspunsul:

– Păi, cum să-ți spun eu, dragă vere... Ai vorbit foarte frumos, ai îndemnat genial la bine, dar prea îmi trăgeai cu... „Fraților!”...

Veți vedea, pentru că-s pus pe veselie (dacă nici plânsul nu mi l-au mai lăsat!), câte astfel de momente fabuliste nu s-au întâmplat între românii revoluționari ai anului 1848, care se ridicau împotriva feudalismului, pupând urmele Împăratului Ferdinand, dincolo de Carpați, și ale cui au fost să fie, dincoace. Prima știre mai de Doamne-ajută, nu are nevoie de comentarii:

□

„1848: Ce e nou în Budapesta. Dieta pe care o așteptam așa cu mare dor s-a deschis miercuri, în 23 iunie, cu cea mai mare pompă, la care mai multe mii de suflete erau adunați din toată țara.

În numărul al 3-lea, v-am fost înștiințat cum că însuși Împăratul va fi de față la deschidere, ci cu durere trebuie să vă înștiințăm cum că bunul nostru stăpânitor nu putu veni și

a fi de față, din pricină că s-a bolnăvit. Așadar, fiindcă Maiestatea Sa, din pricina bolnăvirii, nu putu veni spre deschiderea acesteia, au împuternicit pe prințul Ștefan, Palatinul nostru. Ci mai târziu, Împăratul nostru Ferdinand, după cum s-au făgăduit, ne va cerceta însuși în persoană” (Nr. 5, 1 iulie 1848, p. 78).

A doua știre, însă îmi amintește de prima Istorie a Ungariei, publicată în 1475 la Dresda, de Turockzy (nu verific dacă am scris corect numele), în care istoricul spunea că ungurii nu au probleme cu românii în Ardeal: „îi dai unuia dintre ei cel mai mărunț post posibil și toți devin maghiari mai maghiari decât maghiarii... Dar ce să ne facem cu sârbii și croații? Aștia, orice le-ai da, tot pun mâna pe sabie”. Și dacă procedau astfel până în 1475, putea să viceversa și diametral opus prin băltoacele abulice ale anului 1848? Părerea mea, că nu, dar să vedem ce scrie la gazeta de făcut deputat de Chiuar în Dieta de Budapesta:

„Sârbii, care nu vor să se supună legilor țării ungurești, fac mare răzmeriță și vărsare de sânge în ținutul Karlowitz-ului și în Bacika, prin îndemnul niscăror vânzători de țară, fiindcă scopul nu le este altul fără numai a jefui pe alții. Așa în săptămâna trecută, se sculară asupra unui sat românesc cu numele Sân Mihai, unde făcură mare prădare, hoții și aprinderi, ba încă ce e mai mult și necinstiră pe fetele și muierile locuitorilor de acolo, din pricină că n-au vrut a da mână cu dâștii spre a fura. Dumnezeu, fraților, această faptă tirănească nepedepsită nu o va lăsa.

Ministerul împotriva sârbilor și a croaților, până acum, a trimis cinci mii șase sute de feciori la Beciu (Belgrad – n. n.), două mii cinci sute douăzeci și unu de cătane regulate la Seghedin” etc. Majoritatea acestor feciori, precum știm, veneau din Bucovina, printre ei și un țăran oarecare, care a dobândit gradul, mai ales folcloric, de... Căpitanul Dan din cântecul popular, pe care nu l-a recunoscut mândruța la întoarcere, așa de mândru înțolit era.

□

1848, la Cernăuți. Pe 13 mai 1848, am plecat de la Botoșani, cu o scrisoare de recomandare din partea domnului Ralet pentru Hurmuzaki, Pe 14, la orele 10, m-am prezentat la vama austriacă de la Sinăuți. A venit să mă întâlnească un personal numeros.

Calitatea mea de francez, în împrejurările actuale, și pașaportul meu sau numele poporului francez au trezit puternic curiozitatea și bănuielile vameșilor imperiali. Am fost controlat minuțios de un om vârstnic și experimentat în meseria sa. El a fost militar, în garnizoană la Colmar (oraș în Alsacia, la granița franco-germană), în 1814, așa că, fără îndoială, s-a mirat de schimbarea limbii mele, căci eu nu vorbeam germana din Colmar, care nu este decât un dialect. Schimbarea s-a făcut datorită nevoii de a te face înțeles pretutindeni, dar, deoarece el a fost în Franța, i-am declamat o plângere asupra nenoricității, pe care am îndurat-o, acum, cu comerțul. Într-un sfert de oră, șoarecele cel dobitoc a fost pe deplin mulțumit, cu toate că nu înțelesese nimic din ceea ce îi spusese, pentru că trecuse drept un om învățat ca alții; toată șleahța de la vamă vorbea politică. Niciodată nu am văzut niște oameni atât de nerușinați în a lua bacșișuri ca vameșii de acolo. Te obligau să fii generos, aceasta este încă o țară a bacșișurilor.

Pe drumul de la Sinăuți, la Cernăuți, am întâlnit adesea agenți de poliție, fără a fi oprit. Am fost mirat de faptul că, la intrarea în oraș și chiar în oraș, nu se cer pașapoartele călătorilor. Coborât la hotelul „Vulturul Negru” („Pajura Neagră” – n. n.), m-am grăbit să-l văd pe domnul Alexandru Hurmuzaki, un tânăr blond, care tocmai își terminase studiile de drept la Viena, prieten al libertății și al cauzei poloneze, capabil de devotament și prevăzător. El m-a luat, la început, drept spion rus, la fel ca și la Botoșani. Într-un asemenea caz, pentru a te salva de la dezastru, răspunzi curiozității cu o parte din secretul tău; în acest fel am reușit să-i câștig încrederea. Dar această lege a constrângerii este cam prea comodă și, în consecință, periculoasă. Pentru a evita acest inconvenient, în viitor, puteți să-i scrieți câteva cuvinte, vă

cunoaște prin opera voastră și este entuziasmat de literatură, scrisoarea voastră va fi bine primită; puteți să îi scrieți, de asemenea, domnului Dimitrie Ralet.

Din Cernăuți, voiam să merg să-l văd pe domnul Artur Goluchowski; două drumuri mă duceau la el, unul prin Zalizchiki, cu diligența, celălalt prin Samușeni și Horodenka, cu vehicul particular. Dar, după ce că exilații polonezi au stropit, cu sângele lor, caldarâmul vechii capitale a Poloniei, în Galiția se cer călătorilor pașapoarte și am abandonat, pentru acest moment, proiectul, căci pașaportul meu nu era vizat decât pentru Cernăuți. Mi s-a spus, la Cernăuți, că trupele regale din Transilvania au tras contra românilor, că o parte a nobilimii galițiene s-a înțeles, pe față, cu țaranii, dar că poliția caută să reanimeze vechea discordie, că la Hotin sunt 7.000 de trupeți și că, în preajma fiecărui țaran, sunt cinci oameni. La Cernăuți, de curând, a fost scandal la Kamienobrodzki, comisar de întindere; acum el este suspicios, nu iese, probabil va lua hotărârea să plece, prin demisie. Bătrânul Pinkas, evreu și intermediar al arhiepiscopului, în același timp, al domnului Hurmuzaki, tânărul, mi-a procurat un vehicul, pentru a merge la mănăstire și a mă întoarce în Moldova (**Butkiewics, Piotr**, *Rapoartele către Michail Czajkowski, în Călători străini despre țările române, în secolul al XIX-lea / 1847-1851*, Serie nouă, vol. V, Ed. Academiei Române, București 2009, pp. 346, 347).

□

De prin anii 1848 și 1849. Nu-i mult de atunci: vor fi vreo șaptezeci și opt de ani. Și acum mai află bătrâni de aceia care au văzut cu ochii lor acele vremuri de grea cumpănă, prin care a trecut mult încercata noastră țară. Dar tinerii, oameni noi pe acest pământ vechi, nici nu visează la suferințele strămoșilor noștri, căci prea ușoară li se pare viața și prea sunt multe ale ei momeli.

Era pe vremea când nu se încuibaseră atâtea mode, nici sărăcie strașnică; când țaranul, deși iobag, nu lua calea grea a pribegiei spre America. Pe atunci, deputații bucovineni din sfatul împărătesc din Viena erau, cei mai mulți, țărani, ca de pildă, Vasile Morgoș din Coțmani, Miron Ciupercovici din ținutul Humorului, Vasile Cârste din Boian, George Timeș de pe lângă Cernăuți și Mihai Bodnar din ținutul Rădăuților. Nu erau tobă de carte, căci învățaseră buchiile de la dascăli ambulanți, care pribegeau pe la răzeși, pe la popi și pe la boieri, din casă în casă, dar, totuși, au lucrat pentru despărțirea Bucovinei din împreunarea necurată cu Galiția, au cerut slobozenia țiparului și au desrădicat boierescul, iar în sfatul împărătesc de la Kremsier au vorbit cu atâta dragoste și căldură despre durerile țărănimii împilate, încât toate gazetele nemțești și „Bucovina” fraților Hurmuzachi scriau că „deputații țărani din Bucovina își cunosc chemarea”.

Nici poștă îndemânoasă ca acum nu se pomenea, dar nici drumuri de fier care să aducă străini în țara noastră; dacă aveai de trimis vești grabnice la prieteni din țară sau la cei din Moldova și din Ardeal, le trimiteai prin curieri sau ștafete. Acestea erau niște căruțe cu două roți înalte, trase de cai iuți și pietroși, care țineau lungă vreme la drum. În căruță, deasupra lăzii cu răvașe, ședea curierul, pe pieptul căruia atârna, pieziș, o goarnă cu canafi și cu găitane negre-galbene, care sunt culorile împărăției. Alături de curier, ghemuit într-un colț, îi ținea tovărășie un soldat înarmat până-n dinți, care era pus spre paza scrisorilor și a banilor, căci era mare primejdie să treci, pe acele vremi, prin codri și zăvoaie pustii.

Caii porneau la goană pe drumul de țară plin de hârtoape, iar curierul sufla în goarnă ca să se ferească oamenii și, cu toate acestea, se-ntâmpla să fie zdrobiți călătorii ce nu se dădeau repede în lături.

Cale de o poștă, adică atât cât putea alerga o ștafetă până să obosească caii, se afla o stație. La stația poștei, erau han pentru călători, grajduri pentru cai proaspeți și locuința poștașului. Aici, deshămau curierii caii cei vlăguiți și luau alți olăcari, împărțeau și luau scrisori, și îmbucau ceva pentru drumul cel lung.

În Suceava, era poștăriță Popovicioaia, o văduvă bogată și frumoasă, care avea poștă lângă biserica unită, două hanuri alăturate și grajduri pentru vreo treizeci de cai, frumoși și grași cum e linul.

Birjari cu trăsuri arcuite nu se aflau în Suceava, tot așa în toată țara Cordonului (Bucovinei). De plecai undeva, la drum, pe vreme lungă, năimeai un jidov prăpădit – căci ei singuri erau căruțași – cu o haraba hârbuită, trasă de doi cai slabi, o haraba prin care trecea vântul, și acoperită cu o covergă veche, afumată. În coșul harabalei puneai fân sau paie ca să nu te scuture așa de tare „rădvanul”, te rugai lui Dumnezeu să vii înapoi cu ciolanele întregi și haide, băiete!, căci bun e Domnul și meșter e dracul!

Dar, să fi avut graba cea mai mare, trebuia să te supui toanelor cărăușului tău, că, îndată ce însera și-l prindea sabășul pe cale, să-l fi tăiat pe jupân și nu se mișca din loc. Dumnealui se oprea într-un sat sau la vreun han jidovesc din câmp, își făcea rugăciunea de seară și, apoi, se culca; iar ție nu-ți rămânea alta decât să înjuri toți patriarhii și bătrânii poporului lui Israel, începând cu Avram și sfârșind cu rabinul de la Sadagura.

Orașul Suceava nu era așa ticsit de jidovi ca acuma, căci, până la anul 1848, n-aveau drepturi ca ceilalți supuși ai împărăției. Ei locuiau separați de ceilalți târgoveți, în cartierul lor, numit „Ghetto”, unde mișunau ca viermii. La sărbători, bărbații îmbrăcau caftane lungi, iarmurcă de mătase și pălărie de catifea, iar în picioare – pantaloni strâmți, până la genunchi, și colțuni albi. Fetele purtau cordele cusute cu fir de aur și de argint, cațaveică cu blană, iar pe cap, de la tample-n sus, aveau niște coarne de argint, groase de un deget și lungi de o șchioapă; grosimea și lungimea lor atârna de la avuția celei ce le purta. Astfel îmbrăcați, ieșeau, în sabăș sau în alte zile de sărbători, să se plimbe pe stradă. Semnele până unde aveau dreptul să se plimbe erau niște sârme de-a curmezișul străzii, ca la stâlpii de telegraf. Și acum se mai văd în Suceava semnele acelea, și anume pe ulițele ce duc spre satul Bosanci, spre mahalaua Arenilor, spre mănăstirea armenescă Zamca și spre gara Ițcani.

În partea târgului dinspre asfințit și miezul nopții, era cartierul armenilor pașnici, care aveau casa cu cerdac dinainte și fete oacheșe și frumoase; ei erau negustori chiaburi și isteți, mai ales băcani, cu prăvălii în vatra târgului. Unii țineau și hanuri, precum și cofetării întocmite după gustul vremilor acelea, unde vindeau înghețată, șerbeturi și plăcinte turcești, rahat, alviță, dulceață și alte bunătăți. Ei singuri mai păstrasera vechiul port al işlicelor mari cât o baniță, de aveau de ce face haz târgoveții români; se îmbrăcau cu giubea și anterior și se încălțau cu târlici, iar Armencele mai țineau în modă neîndemânosul crinolin, ce-nfoia rochia ca o turlă de biserică. Păcat că această nație de oameni cu care se-nvoiau românii atât de bine s-a stins, încetul pe-ncetul, așa că, acum, se află numai vreo cincisprezece familii în vechiul lor cartier; mulți au sărăcit și au pribegit din pricina vestitelor incendii ce-au pustiit „târgul” armenesc din Suceava, în mai multe rânduri.

Românii erau meșteșugari, împărțiți în bresle, bogați și ei, cu locuința în vatra târgului, nu ca acum, în mahalale și prin suburbii. Portul lor era asemănător cu al armenilor, afară de işlice. În mahalaua Cutului de lângă Areni, erau și lucrători de pământ, iobagi, ca și țărani. Deoparte, cam pe lângă biserica vechii mitropolii, unde se păstrează moaștele Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, erau împrăstiate și vreo douăzeci de fumuri țigănești, în care trăiau fierarii și lăutarii târgului.

Nemți erau puțini și mai toți funcționari.

Paza orașului era încredințată desetnicilor (polițiștilor), înarmați cu săbii și cu sulii, iar la țară țineau ordine în public vatamanii (jandarmii călări). Pentru ținutul Sucevii, se alegeau numai doi vatamani; pe la anul 1848, erau rânduiți fioroșii Budean și Tott, care era Neamț; aceștia cutreierau călări, zi și noapte, prin toată împrejurimea Sucevii, ca să pedepsească cu bătaie pe clăcașii ce nu ieșeau la robotă (boieresc) și să bage hoții în fiare. Purtau la oblânc două pistoale grele, ferecate în alămuri galbene, la șold aveau sabie și-n spate – pușcă lungă, cu cremene. Împreună cu mandatarii, care erau notarii de la sate, băteau țărani,

la scară, cu harapnice de piele, încât le sfâșiau bucăți de carne de pe trup și veneau câinii să lingă sângele de sub scară.

În Suceava, oamenii trăiau în pace și se-nvoiau bine unii cu alții, dar, în anul 1847, nu se făcuse pâine în țara întreagă și, de aceea, era mare groază de foamete. În anul următor, dădu o secetă cumplită, de secară toate izvoarele și fântânile, până și cea de la Areni, dimpreună cu șipotul orașului, a cărui apă vine de sub pământ, tocmai de pe dealul Tătărașilor. Mai rămăsese numai fântâna din ograda mănăstirii Zamca cu apă destulă și rece, cum nu află pe toate meleagurile acelea.

Pe cer, se iviră semne: stele cu coadă și pânze de foc, ce fluturau noaptea dinspre asfințit. Zodierii și vracii, care, întotdeauna, au înfricoșat lumea cu porogăniile lor, ziceau că au să vină peste țară multe plăgi: lăcuste, foamete, boli și, la urmă, chiar război. De astă dată, li s-a împlinit prorocirea.

Deodată cu vânturile cele calde, ce băteau din jos, veniră roiuri mari de lăcuste. În ziua când s-au ivit, era o arșiță grozavă, de nu puteai merge desculț pe drum, căci te frigea colbul. Iată, însă, că, fără de veste, se întunecă soarele de-a binelea, iar oamenii auzeau prin văzduh pârâiri ca de trestie uscată, când o calci cu piciorul; pe sus treceau nouri grei de lăcuste înspre văile Siretului, ale Prutului și ale Nistrului, unde au ros alătura cu pământul cele din urmă rămășițe de holde. Pe țarinile Sucevii nu s-au lăsat, căci zburau prea sus, numai cele obosite de îndelungata cale peste țări și ape căzură la pământ. Oamenii le luau în mână, privindu-le cu mirare, căci pe aripile lor aveau niște semne ciudate. Toți ziceau că-s slove; unii mai fricoși și bisericosi credeau că sunt slove trimise din cer, ca să se pocăiască oamenii; alții, iarăși, care auzeau și toaca din cer, socoteau că-i vreo scrisoare de la vreun fel de oameni, căci, ziceau ei, pe podul pământului sunt multe feluri de nații și de limbi, și anume, în toată lumea, sunt șaptezeci și șapte și jumătate de nații; șaptezeci și șapte sunt nații întregi ca și noi, iar jumătate de nație sunt țigani. De aceea, oamenii căutau cărturari bătrâni să le dezlege slovele acelea.

Și cine era mai iscusit cărturar în Suceava decât Serafim Cărășel, diacul de la biserica Sfântul Neculai, care „știa limbă” și ținea gazetă? Umblase lumea în lungiș și în curmeziș, când fusese douăzeci de ani cătană la împăratul; a fost cu împăratul Napoleon Bunaparte în țara Moscalului și în a Parisului, apoi se bătu în oastea împăratului nemțesc de la Beci cu franțujii, ba fusese chiar și în Paris. Dar Serafim era un pezevenchi și jumătate, care știa să scape din încurcătură spunând că nu-i bine de cercetat voința lui Dumnezeu și că el se teme să nu-l trăsnească din senin, dacă va dezlega slovele cele ciudate.

Din pricina secetei – căci nu plouase de lungă vreme – și a lăcustelor, izbucni o foamete cumplită. Mai ales în nordul Bucovinei oamenii mâncau, acum, de luni întregi, mămăligă cu jir măcinat și amestecată cu rugumătură de fierăstrău. De băut, beau apă fiartă cu ciocani de păpușoi. Zile întregi, rătăceau pe câmpii, după măcriș, și prin păduri, după jir. Mai târziu, când băntuia războiul între unguri și între împăratul, se urcase prețul bucatelor grozav de mult și era și lipsă de bani, căci „toți banii de aur și argint erau trimiși în țara Talionului și la ungur”, cum ziceau bătrânii. Nici bani mărunți nu erau în țară. Pe atunci, umblau niște bancnote de hârtie, în preț de un franc, care se chemau „**leu șain**”. Spre a se ajuta la nevoie, oamenii rupeau o astfel de hârtie în patru părți și un sfert se chema grivnă; cele ungurești erau roșii, iar cele împărătești – negre.

Pe lângă toate aceste nenorociri, mai veni și holera să nimicească ce a mai rămas pe urma foametei. Cumplita boală izbucni, mai întâi, în Galiția, de unde se răspândi cu iuțeala fulgerului și în Bucovina. Vânturile cele calde duceau germenii bolii prin toate colțurile țării. Dar mai aprig, băntuia la Suceava, unde murea tot al doilea om, până și copiii. Cioclii umblau prin oraș, cu căruțele lor negre, de la casă la casă, și întrebau ori de nu sunt bolnavi sau morți în familie, ca să fie îndepărtați din mijlocul celor sănătoși. Spre a nu se molipsi, oamenii se afumau cu bălegar de vită și cu ierburi uscate, iar dinaintea ușii se afla un hârdău cu apă, peste care trebuia să treacă fiecare, când intra în casă.

Se iscă, atunci, zvonul că holera e o femeie cu părul despletit, frumoasă, dar palidă la față, și umbla pe hotare, arătându-se străjerilor, noaptea. Dacă o primești și-i dai de mâncare, apoi nu se atinge de căsenii tăi; iar dacă o alungi, trebuie numaidecât să-ți moară cineva. Iată, însă, că atunci se rătăci prin târgul Sucevii – Dumnezeu știe de unde – un bătrân, voinic și roșcovan la față, ce colinda din casă în casă și învăța lumea să fiarbă spini albaștri de holera și să bea fiertura ca să scape de boală. Oamenii îl țineau de sfânt și nimeni nu ieșea din cuvântul lui. Cu apropierea toamnei, se schimbă și boala și nu mai era așa de primejdioasă: rar unde se auzea că a picat cineva. Iarna, apoi, puse capăt acestei plăgi care secerase așa de crud în rândurile oamenilor.

De la o vreme, se zvoni prin Bucovina că în țara franceză și pe la Viena e prăpădenie, că se surpă temeliile drepturilor boierești, că „dobitocul” de țăran cere și el să fie om, că se pustiesc și se ard moșiile domnilor și curge sânge...

Sucevenii se strângeau cârduri pe drumuri, vorbeau, șopteau și clătinau din cap. Tot la zece zile, venea ștafeta cu gazetele de la Beci și de la Cernăuți, cu foi volante și cu lexicoane întregi, în care le tâlmăcea pe înțelesul tuturor ce-s acelea „**constituție, parlament, deputați**” și alte bazaconii, despre care nu mai auzise neam din neamul lor.

Și în Bucovina erau nemulțumiți țăranii, căci multe din jalbele trimise la împărăție, prin deputații țărani, n-au fost ascultate. Se mai povestea, iarăși, că, în munții huțanești, se ridicase „craiul” Cobiliță, cu huțanii săi, pustiind și arzând moșiile domnilor, că ar fi ținut la Vijnița o adunare numeroasă de huțani, că scotea vornicii (primarii) din vornicie și punea alții în loc, lua bir câte o dimirle de porumb și douăzeci de crețari de om și precum că s-ar fi aflând cu o gardă de huțani tineri, înarmați cu ciomege și cu sulii. Ba, ce-i mai mult, că ajută pe unguri, pe sub mână, împotriva împăratului, care trimisese oaste să răscolească munții huțanești și să-i spânzure pe buntujnicii de huțani. Chiar Cobiliță singur a murit în ștreang, mai târziu. Și colonia ungurească Hadicfalva, de lângă Suceava, se răsculase, așa că groaza de năvălirile țăranilor în orașe creștea pe zi ce merge. Mai ales jidovii se boceau de frică pe străzi, își strângeau catrafusele să plece, dar tot pe loc rămâneau. Pretutindeni era clocot și fierbere mare, și toți așteptau să se surpe temeliile lumii celei vechi și să răsară alta nouă.

În Moldova, la Iași, se ridicară boierii cei tineri contra stăpânirii, dar fără ispravă, căci mulți au fost prinși, iar alții trimiși în surghiun. În Bucovina, se dăduse poruncă, pe la toate cerdacurile din țară, ca să lase granița deschisă pentru toți boierii fugari din țara Moldovei. Neconținut, soseau în Suceava, peste graniță, bejenari în chervane grele, brașovenești, ferecate cu lanțuri și înconjurată de feciori călări și înarmați până în dinți. Stăteau o zi-două în Suceava, se închinau la moaștele Sfântului Ioan, se îngrijeau cu de-ale gurii și, apoi, carele greoaie plecau, scârțâind, spre Cernăuți, unde casele marelui vornic Doxachi Hurmuzachi îi găzduiau mai pe toți boierii fără țară. Acolo petreceau Vasile Alecsandri, cu fratele său Iancu, apoi Domnitorul de mai târziu Alexandru Cuza, Costache Negri, dimpreună cu două surori ale sale, care erau călugărițe, Kogălniceanu, principele Moruzi, George Sion, cântărețul limbii românești, și alții. În tovărășia acestora mai veni și Aron Pumnul, luminătorul românilor bucovineni, care, rupt de oboseală și slăbit în urma bolii de holera, de care suferise, numai cu mari greutatea putu trece granița dinspre Moldova, intrând, în puterea nopții, în Cernăuți. Și George Bariț, liberat de familia Hurmuzachi din ghearele zbirilor lui Barco, afla refugiu în „**sânul lui Avram**”, după cum numeau surghiuniții casa bătrânului și bunului Doxachi.

În toate diminețile, bătrânul Doxachi Hurmuzachi, îmbrăcat în antiriu și cu giubea, cu fes pe cap și încins cu un șal de mătase, încăleca pe un cal focos, ce juca sub călăreț, și colinda pe la conacurile boierilor pribegi, chemându-i la cafeaua de dimineață, cu cuvintele poetului Alecsandri:

– Voi ce stați în adormire, voi ce stați în nemișcare,
N-auziți prin somnul vostru acel glas triumfător...

De altfel, nu le mergea rău pribegilor, ci dimpotrivă, după cum ne povestește Iraclie Porumbescu, surghiuniții petreceau foarte bine la Cernăuți, numai în banchete și petreceri, de s-au fost speriat cernăuțenii de galantomia boierilor „valahi”. Alte **dăți**, mergeau în cete prin grădina publică, cuprinși de după cap și cântând „Marsilieza”, de se uitau trecătorii cu gurile căscate după dânșii.

Pentru că în țară era puțină oaste și n-avea cine să țină ordine în publicul ce părea foarte agitat, se formară gărzi naționale prin toate orașele. În ziua când se răspândi vestea că și Suceava are voie să-și facă o gardă națională de cetățeni, colinda pe ulițele târgului un crainic, însoțit de un toboșar și de un gardist, ce pofteau lumea să intre în gardă. Cetățenii lăsară tejghelele, calupul și acul, și alergară de bună voie în rândurile gardiștilor. Mai ales erau mulți români și armeni tineri, care stăteau alături cu bărboșii starosti de isnafuri sau bresle.

Căpitanul întregii gărzi era berarul jidov Fischhoffer, scurt și gras cât o bute. Garda era împărțită în două părți: o parte se deprindea în meșteșugul armelor pe imășul Mirăuților, sub conducerea lui Fischhoffer, cealaltă, în târgul vitelor de lângă Areni, sub ascultarea lui Serafim Cărășel, diacul de la biserica Sfântului Nicolai. Uniforma gardiștilor era: pantaloni surii de dril, tunică albastră cu parole roșii, adică în culorile țării; pe cap purtau o pălărie mare calabreză, cu un fleonc roș-albastru – ca panaș, și cu numărul companiei. Cei mai mulți aveau săbii și sulii, și numai foarte puțini se procopsiseră și cu o pușcă ruginită sau cu o pereche de pistoale vechi. Pe dealul Tătărașilor, se uneau amândouă companiile și făceau „manevre”. La început, îi muștrulua Fischhoffer pe toți gardiștii, dar, mai pe urmă, nu voia să asculte pe jidov, care nici nu se pricepea la comandă, și, de aceea, îl aleseseră toți, într-un glas, pe Serafim Cărășel căpitan, care cunoștea meșteșugul armelor în fel și formă.

Îndată cum veni diacul la cârmă, puse numaidecât pe gardiști să meargă în pas alergător, spre hazul tuturora, căci fostul căpitan, gras cum era, de-i atârna bărbia peste guler, rămânea totdeauna în urmă, gâfâind. Noaptea, patrulau pe străzile târgului și pe la margini, dar, de cele mai multe ori, se afluau în vreo crâșmă, „La șapte draci” și „La Craiul negru”, unde cinsteau vin de contrabandă, adus din Moldova, și ascultau palavrele lui Serafim Cărășel, care, după cum zicea el, numai în piatră seacă n-a fost. În Cernăuți, și seminariștii, și liceenii din clasele superioare făceau parte din garda națională a orașului.

Viața în Suceava era foarte neliniștită, mai ales în zilele de târg, joia și duminica. Pe piață, la Bărbunc („bărbunc” înseamnă recrutare și vine de la cuvântul nemțesc „Werbung”), se auzea cântând muzica, iar lumea năvălea ca la o comedie într-acolo. În mijlocul pieții, se afla masa ofițerului „Bărbuncului”, cu o condică lângă dânsul și cu o lădiță plină de bani; mai jos se afla o ladă mare, cu chipie ostășești. Primprejur, juca o roată din cei mai frumoși și mai voinici soldați minunate jocuri de prin țări străine și laudau viața din tabără; nu lipseau nici vivandiere frumoase, care închinau cu plosca plină de vin la toți voluntarii recrutați și se sărutau cu dânșii. Lumea se ferea de „Bărbunc” ca de foc, dar, totuși, erau unii care cădeau în capcană, căci inimă de piatră să fi avut și tot nu te-ai fi stăpânit, când vedeai cum cătanele luau la joc pe cele mai frumoase fete din împrejurime, ca să atragă feciori. Iar mulți dintre aceștia aveau drăguțe și nu puteau suferi ca ele să joace cu cătanele cele străine, de aceea se prindeau și ei în joc lângă dânsele. Jucai un joc, două, apoi doi căprari cât bradul te duceau de subsuori, cu vorbe dulci, la o vivandieră, care te cinstea din ploscă și-ți dădea buzele ei subțiri și roșii. Ofițerul îți puneă, pe dinapoi, șapca-n cap și erai, de acum, vrând-nevrând, cătană la împăratul.

Scumpă, însă, era, pe atunci, sărutarea unei guri frumoase, căci doisprezece ani trebuia să duci ranița împărătească în spate, tocmai prin fundul lumii, pe la Beci (Viena) și în Lombardia. De aceea, voluntarii erau bocii de neamurile și de drăguțele lor ca și morții. În vremea asta, vestita bandă a lui Grigore Vindereu, țiganul, zicea să-ți rupă inima, iar feciorii,

după ce erau jurați sub steagul cel mare, ce flutura în mijlocul pieții, se cuprindeau de după cap și cântau din gură, însoțiți de plânsul nevestelor și al drăguțelor:

Vino, mândră, pân' la cruce
De vezi neamțul cum ne duce,
Că ne duce ca pe boi
Și ne tunde ca pe oi,
Ne-aruncă păru-n gunoi,
Vai, săracii, vai de noii...

Aveau toată dreptatea bieții să se vaiete, căci grea era slujba cătăniei, pe vremile acelea, și cea mai mică greșeală o pedepseau nemții cu „stroiu”. Pedepsa asta crudă se aplica în modul următor: pe toloacă sau într-o ogradă, se așezau ostașii, cincizeci sau o sută la număr, în șiraguri, formând o uliță strâmtă. Dinaintea lor țineau, cu stânga, pușca, iar în dreapta avea fiecare câte o nuia de lozie. Cel ce avea să treacă prin „stroiu” își dezbrăca trupul, de sus, până la brâu, și pășea, de la un capăt, la altul al uliței, ca să aibă când să-l croiască fiecare soldat peste spatele gol. Dacă cel pedepsit pășea dintr-un capăt, atunci, în partea opusă, bătea un tambur toba, ca să nu se audă strigătele de durere ale osânditului; tot astfel, bătea toba alt toboșar, când osânditul se întorcea. Drumul încolo și înapoi se numea o „uliță”. Cătanele mai bătrâne, care nu erau așa de haine la inimă ca tinerii, rupeau nuiaua de se ținea numai în coajă și, în locul rupt, puneau policarul de la mâna dreaptă, așa că varga se îndoia tare, când loveau pe cel bătut, însă nu-l durea mai deloc. După ce făcea osânditul „ulițele” hotărâte, i se puneau pe spate o prostire înmuiată în slatină, ca să scoată „focul” dintr-însul și ca să nu leșine sau să piardă sânge prea mult.

În mijlocul gălăgiei iscate din pricina „Bărbuncului”, se oprea câte o ștafetă, cu caii în spume, ce aducea vești din împărăție și de pe câmpul de război din Italia. Se adeverise, în fine, vestea că „craiuul Kossuth” se ridicase împotriva împăratului cu oaste, că în țara ungurească e răzmeriță strașnică, iar împăratul e dovedit și ungurul vrea să intre în țară. Urmarea a fost că se desrădicară gărzile naționale și se confiscară toate armele, căci peste întreaga țară s-a fost decretat stare de asediu. Era oprit chiar de vândut seceri, topoare și furci, iar oamenii n-aveau voie nici măcar să poarte cuțite lungi de vânătoare pentru spintecat cerbii. De la zece ceasuri, seara, trebuiau să fie toate ușile închise și lumina din casă stinsă; pe uliți umblau patrulile de cătane, care împrăștiau orice strânsură de oameni, chiar ziua, în amiaza mere. Petrecerile aveau să dureze numai până la miezul nopții și, atunci, încă în prezența mai multor vătăjei. Pașapoartele bejenarilor ce treceau granița în Cordon erau foarte minuțios revizuite. Țăranii care aveau trăsuri trebuiau să meargă la „Voșpont” (Vorspannwagen – care de transport) și să ducă merinde cătanelor. Cei ce se codeau căpătau cătane jecuiți (executori) în casă, până ce erau siliți să plece cu carul. Carele acestea erau greoaie și aveau două proțapuri: când se apropia dușmanul, dintr-o parte, oamenii desjugau boii și-i puneau la proțapul dindărăt, căci, din pricina drumului celui rău, nu era chip să întorci carul.

Ca din senin, se răspândi, într-o bună dimineață, vestea că oastea împărătească se bate cu „Craiuul” lângă granița Bucovinei dinspre Ardeal. De fapt, se lupta colonelul Urban cu insurgenții generalului unguresc Bem. Urban avea puțină oaste, dar vitează, compusă aproape numai din grenadiri și grăniceri români. Despre acești români vorbește Urban, într-o scrisoare către maiorul Wieser, când zice: „Românii sunt oamenii dracului; ei merg ca diavoli”. De fapt, așa și era: trupele de români ale lui Urban făcuseră, într-un singur marș, în aceeași zi, de la Dorna Candrenilor, până la Murășenii Bârgaielor, șapte mile nemțești!

Altădată, se lăți zvonul că colonelul Urban s-ar fi retras dinaintea ungurilor, care au intrat pe pământul Bucovinei și că au ajuns până la Podul Verde, de la Dorna. O spaimă nemaipomenită îi cuprinse pe cei de la sate; cei mai mulți îngropară averile în zămnice făcute

în pământ și ascuseră banii sub cărămizile vetrei, apoi alergară, cu puținul avut ce-l puteau duce, spre munți. Urban, însă, cu cei 1.800 de oameni ai săi și cu puțină artilerie, a stat vreo cinci săptămâni, de la sfârșitul iernii anului 1848, la Câmpulung, așteptând ajutoare. După câteva isprăvi militarești, s-a retras mai spre Vama, dar mulți feciori cădeau de lungoare (tifos) și, afară de aceasta, erau lipsiți de veșminte și de mâncare.

Sucevenii stăteau, zi și noapte, pe ruinele cetății, fumau și povesteau, ca oamenii ce n-au de lucru; când se întâmplă ceva strașnic, ei tâlcuiesc în fel și formă orice întâmplare sau veste cât de neînsemnată. De pe cetate, se auzea, noaptea, când bătea vântul dinspre munți, cum bubuia tunurile lângă Prundul Bârgăului și Poiana Stampei; zice-se că omul care avea ochi buni zărea cum se deschide cerul, uneori, ca tăiat de o sârmă de foc. Din oraș, plecau, noaptea, boierii și neguțătorii cei bogăți, încercând scumpeturile lor pe care brașoveniști, ferecate cu lanțuri, și apucau calea spre țara muscalului, unde era liniște, lăsând acasă numai slugile și odăile pustii. Săracii, însă, care n-aveau ce pierde, rămaseră să-și apere pământul, care, la moarte, avea și așa să le astupe gura cea flămândă.

Dar iată că muscalul se hotărî să treacă granița cu oastea sa și să-i ajute împăratului. Știrea despre asta venise încă prin mai 1849, când se porunci ca în toată țara să se strângă provizii de fân, de ovăz, de paie și să se cumpere vite pentru înjunghiere. Mai ales s-au adunat cantități uriașe de rachiu: în Suceava, erau vreo 3.000 de vedre de rachiu pentru oștirea muscălească, căci, după cum se știe, cătanele sfintei Rusii sunt bețivani de aceia care-și vând și nevestele pentru rachiu.

În ajunul zilei, când aveau să sosească, în Suceava, muscalii, umbla un pristav pe uliți, cu poruncă de la comună ca, a doua zi, să nu treacă trăsurile și oamenii pe calea ce duce spre Tătărași; să se strângă tarabele de pe lângă drumuri, iar plozii să stea acasă, pentru ca să nu cadă în picioarele cailor. Orașul era bucușit de lume străină, căci, a treia zi, era iar maroc (bâlciul) și sărbătoare, anume Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, care-i patronul țării și, de aceea, se adunase mulțime de peregrini din țări depărtate. Tocmai de la Zolkiew, din Galiția, veniseră, pe jos și în trăsură, rusniaci cu picioarele însângerate de cale; printre aceștia, se amestecau țărani din Maramureș, cu sarici mițoase, huțani unsuroși, ai căror cioareci păreau însângerați, lipoveni voinici, în ciudatul lor port de pe atunci, cu pălării înalte cât o cofă și curmate, pe la mijloc, jidovi șireți și iuți cum e prâsnelul, care amăgeau lumea cu marfă proastă; felurite limbi loveau auzul și nenumărate feluri de porturi ciudate împeștrițau ulițele vechiului oraș. Prin spuza asta de oameni, se furișau, tăcuți ca niște umbre, călugări în rasele lor cafenii, cu fețele smerite și uscate de atâta post și rugăciune, veniți de la mănăstirile din țară și de la Sfântul Munte. Unii vindeau icoane ce-nchipuiau muncile iadului sau județul din urmă, alții, iarăși, făceau negoț cu ierburi și cu „lacrămile” Maicii Domnului, ce cresc pe Sfântul Mormânt din Ierusalim.

Oamenii făcuseră greaua și îndelungata cale ca să se vindece la moaștele Sfântului de bolile ce-i chinuiau, să plătească slujbe pentru sănătatea lor și a neamurilor și să ducă cu dânșii câteva crengi verzi, de tei sau de plop, cu care va fi împodobită racla mucenicului. Orașul vuia și se zbătea ca o mare înfuriată, ale cărei ape amenință să iasă din matcă.

Dimineața de 13 iunie a anului 1849 era frumoasă și senină. Orașenii și străinii se suiră pe ruinele cetății, ca să poată zări mai degrabă cele dintâi șiraguri de muscali, alții, însă, meraseră lângă mărețul pod de peste apa Sucevei, ca să-i vadă mai degrabă. Era acest pod o minune de meșteșug, cum nu mai află altul în țara noastră. Deasupra, era acoperit cu draniță, iar pe de-alături avea ferești, și o lungime de 300 de pași. Înăuntru, ardeau lămpi, zi și noapte, ca să i se vadă calea călătorului. Meșterul îl clădise numai din lemn de stejar, pe căpătâi tare de piatră. Spre apărarea podului de puhoie și de năvala sloiurilor, se făcuseră astfel de întocmiri încât se frângea gheața; credeau oamenii că această puternică clădire, făcută de împărăție în secolul al optsprezecelea, va dura încă veacuri, dar marele puhoi din anul 1803 l-a rupt, în iunie, la 3 ore după miezul nopții. Un călător străin, V. Batthyani, de la începutul

secolului al nouăsprezecelea, scrie că a auzit următoarea poveste despre acest pod minunat. Pe când Bucovina făcea încă parte din Moldova, trăia, în Suceava, un pașă turcesc, care avea o iubită dincolo, peste apa Sucevei, și, când însera, încăleca și trecea apa călare de ceea parte. Câteodată, însă, ploua la munte și se umflau apele așa de tare că nu putea trece dincolo, unde-l aștepta iubita lui și, de aceea, a pus să se zidească acel pod.

Într-adevăr, în zori de zi, se înalță departe, pe drumul împărătesc ce vine, prin Milișăuți, spre Suceava, un nour de colb. Lumea strigă:

– Muscalii! Muscalii!

Lângă Ițcani, se desluși șiragul nesfârșit de cazaci și de care de transport, ce se apropiau încet, dimpreună cu nenumărații peregrini din Galiția. La apropierea lor, începură să tragă clopotele de la toate bisericile. În Suceava, ferestrele și porțile erau ticsite de oameni; unii se agățară pe case, pe copaci chiar, ca să poată privi mai bine.

Cazacii, cu chivere înalte, erau îmbrăcați în tunici albastre-întunecate și înarmați cu sulii lungi și cu carabine. Veneau câte opt în rând, călări pe cai sirepi și frumoși, cum numai în stepele Donului și ale Volgăi pot crește. Fiecare regiment avea caii numai de o culoare: acum se perindă unul cu cai negri ca noaptea, apoi altul cu roibi, al treilea avea caii albi ca neaua și așa mai departe. Muscalii erau oameni înalți și voinici, dar îi slujeau ochii lor mici și fețele pătrate, urâte, care erau pline de colb.

Cum intrară în oraș, începură să cânte cântece de război: fiecare companie avea corul ei, iar cântarea se răspândea, de la companie, la companie, de la regiment, la regiment, până spre capătul oștirii, ce nu se zărea din cauza colbului.

După amiază, pe la oțina cea mică, intrară cele din urmă rânduri de muscali, ce călăreau dinapoia carelor de transport. Pe Tătărași, au întins corturi lângă corturi, de ajungea tabăra lor până în marginea satelor Ipotești și Lisaura. Îndată se ridicară fumuri din tabără, oamenii mișunau încoace și încolo, ducând caii la adăpat, de gândeai că vor soarbe toate pâraiele de pe lângă Suceava.

Prima ispravă ce-au făcut-o a fost când s-au slobozit câțiva cazaci, prin lunca Sucevei, unde păștea o cireadă de vite, din care au furat vreo zece: le mânau, călări, la deal, fluturând din săbii. Le-au jupuit de piele și le-au scos măruntaiele, apoi întregi le-au răsturnat în uriașele cazane ce clocoteau și ale căror gropi se mai zăresc și acum pe Tătărași. Înainte de masă, au cinstit fiecare din ei câteva rachiuri, din cele 3.000 de vedre, ce se aflau în buți uriașe, așezate pe roți înalte. Precum se petreceau credincioșii în ograda mănăstirii pe sub racla Sfântului, așa se petreceau muscalii pe sub buțile cele mari, din care li se împărțea fiecăruia câte o cinzeacă de rachi, apoi se duceau la covețile pline de carne și de crupe.

Spre seară, când toca la mănăstire de vecernie, căpătară, o parte dintr-înșii, voie să meargă prin oraș, ca să se închine la racla cu moaștele mucenicului. Unii se rugau, iar alții târguiau prin oraș rachi și untdelemn în ulcioare strâmte la gârlici, dar largi la fund. În ulcior, puneau un burete și astfel colindau de la tarabă la tarabă. Dădeau neguțătorului niște bancnote de schimbat și, dacă n-avea să schimbe, muscalii turnau rachiul înapoi, mergeau în tabără să stoarcă buretele într-un pahar, apoi iar se slobozeau în oraș cu ulciorul.

Despre multe hoții de ale cazacilor povestesc, și acum, bătrânii; între altele, era și furatul fânului. Țăranii vedeau că se mișcă pe câmp căpițele de fân, nu știau însă de ce. Pricina era că doi cazaci se băgau sub căpiță, ridicau prepeleacul cu fân în sus ca pe-o umbrelă, iar fânul atârna în jos ca o rochie...

Pe la nouă ceasuri, seara, începură pe Tătărași să trâmbițe goarnele strângerea, ca să se adune cătanele de prin crășme. Orașul vuia mai departe de tânguiriile fluierelor și ale flașnetelor, de țipetele comediantilor și de strigătele răgușite ale precupeților.

Pe pereții mănăstirii erau lipite lumânări aprinse, ale căror licăriri sfioase se amestecau cu flacăra felinarelor de la tarabe. Suceava părea scăldată într-o mare de lumină și de fum. În jurul zidurilor mănăstirii, privegheau câțiva păcătoși ce băteau mătânii în colb; un grup de uniști cânta în cor, iar milogii învârteau flașnetele...

A doua zi, după-amiază, oștirea muscălească plecă mai departe, ca să se întâlnească, la Humor, cu cealaltă, care apucase calea peste Vicov. Atunci s-au alăturat și restul trupelor lui Urban, din Câmpulung, conduse, acum, de alt ofițer (**Ion Grămadă - Din Bucovina de altă dată**, Biblioteca societății „Steaua”).

□

1848: Școlile populare din Bucovina. Din norocire, în ziua de astăzi nu mai este trebuință a dovedi că luminarea poporului este cea dintâi și cea mai importantă datorie a oricărei ocârmuirii ce este pătrunsă de sfințenia chemării sale. În cunoștința acestui netăgăduit adevăr stau, în clipa de față, omul cel vulgar mai sus decât înaintea perioadei de la mart, bărbații de stat cei mai înțelepți și mai puternici. Luminarea poporului este încă condiționată de însușirea mijloacelor de cultură, ce sunt date poporului spre întrebuințare. Cele mai de aproape din aceste sunt școlile populare, care sunt a se lua în privire ca „mădularul cel dintâi și cel mai important în sistemul învățaturii publice”, cum cu drept le numește noul proiect ministerial pentru organizarea învățaturii...

Bucovina, care, în anul 1775, a trecut, de la Turcia, către Austria, și care are o suprafață de 190 mii cadrate cu 400.000 locuitori, până la anul mai sus numit a fost o parte întregitoare a principatului Moldovei, și dar atât prin istoria sa, cât și prin originea și limba majorității preponderente a populației, este o țară românească.

Îndată după dobândirea sa, în anul 1776, precum și mai târziu, de către împăratul Iosif, în anul 1783, mai apoi de către împăratul Leopold, în anul 1790, în privirea deosebitelor sale relații, limbă, năvuri și obiceiuri ale locuitorilor ei, declarată de provincie de sine stătătoare și care numai prin comuna administrație – însă după specialele sale legi fundamentale – se leagă către Galiția, precum și în timpurile mai noi ea fost de asemenea întărită, Bucovina a primit, de la împăratul Iosif II, la anul 1786, aprilie în 29, un plan propriu de regularizare a sistemului mănăstiresc, bisericesc și scolastic. Prin aceasta, s-a hotărât, la capul V, că în Bucovina partea bisericească (consistoriul), afară de învățatura religioasă, nu va avea nici o înrâurire asupra așezării, organizării și privegherii școlilor și că acestea vor atârna numai de locurile politice (Paragraf 1. 7. 14 și următoarele), cu cheltuielile pentru școlile din Bucovina, în general și după puțința Fondului religiei se vor trage din acesta (Paragraf 4); că se vor așeza, în orașe și târgușoare, școli normale, principale și ținutale, în toate locurile însă unde vor fi parohii capitale sau filiale, școli triviale pentru limbile nemțească și moldovenească (2. 3. 4. 18); ca învățători se vor lua numai oameni cunoscuți cu aceste două limbi și mai ales naționaliști (Paragraf 8), școli propagande, și îndată ce împrejurările vor ierta, și școli mai înalte, pentru limbile latină și elină, și un liceu; fiindcă aceste – ce înțeleaptă cunoștință a împrejurărilor din partea liberalului împărat, încă de pe timpul acela, și ce contrazicere între acele și între sistemul păzit până în timpurile cele mai noi – vor exercita o influență foarte folositoare asupra învecinaților moldoveni și alți străini, și mai îndeosebi că vor putea aduce și vor aduce binele, că tinerimea moldovenească va veni în Bucovina, spre învățatură.

După aceste s-a și început cu întemeierea școlilor, la care, dintâi, s-au și orânduit învățători cunoscuți cu limba românească, și s-a învățat în amândouă limbile: dar isprava, din nenorocire, n-a răspuns nici rostitei mărinimoasei intenții, nici nevoițelor acestei provincii. Căci, în totul, s-au organizat numai în Cernăuți și în Suceava câte o școală principală, normală și trivială moldovenească, pe urmă o școală de fete, în Rădăuți o școală de probă trivială, și numai în 34 alte locuri școli triviale – deși Bucovina numără acum 283 parohii greco-neunite,

20 de biserici filiale de aceeași religie, 7 parohii romano-catolice și 14 capele, și 2 parohii greco-unite, cu 12 capele. În total, dar, 292 parohii și 46 biserici filiale, pe lângă care sunt de luat încă în seamă și comunele evanghelice și israelite, ce se suie la 20.000 de suflete.

Dar și aceste puține așa-numite școli naționale – fără a menționa și generalele lipsuri, până acum, a tuturor de asemenea școli și în alte provincii – n-au răspuns, în această țară mai îndeosebi, în nici într-o privire, scopului lor. Căci și aceste au fost prea puțin sau nicidecum, la țară, frecventate de moldoveni sau ruteni, deși în cataloage, într-un chip înșelător, pururi se arată un număr însemnat de școlari, din care cea mai mare parte niciodată au văzut vreo școală. Așa, spre pildă, la locurile moldovenești, vedem, la Boian, cu 4.141 locuitori, în faptă numai 38 școlari, la Câmpulung, cu 4.727 locuitori, numai 62 școlari; la Molodia, cu 2.887, numai 37; la Ciudin, cu 2.083, numai 34; la Cuciurmăre, cu 5.373 locuitori, numai 20 școlari; când, dimpotrivă, localitățile nemțești și ungurești înfățișează o stare mult mai priincioasă; pentru că Furstenthal (în Sucevița – n. n.), cu 566 locuitori, are 76 de școlari; Karlberg (în Putna – n. n.), cu 646 locuitori, are 113 școlari; Andreasfalva (lângă Frătăuții Vechi – n. n.), cu 1.281 locuitori, are 11 școlari, și Istensegits (Țibeni – n. n.), cu 1750 locuitori, are 176 școlari.

Motivul acestei complete ne-frecventări a școlilor în Bucovina are pricini atât generale, cât și speciale (*Bucovina*, nr. 7/1848, apud *Foaia pentru minte...*, nr. 48, luni 6 decembrie 1848, pp. 376-378).

□

1854: Bucovina „încarnatei amorțiri a timpului trecut”. E stranie această Bucovină a „încarnatei amorțiri a timpului trecut”, pe care ne-o dezvăluie, în anul 1854, „Gazeta Transilvaniei”, în baza unor corespondențe care vin din Bistrița („de sub heniu”) și din Cernăuți, altele și din localități precum Cârlibaba, în care comunități tribale (zice preotul: „eu și poporul meu”) nu ies din matricea oportunistului ieftin și a unei dezgustătoare slugărnicii față de străini, deși, tot în Bucovina, frații Hurmuzachi trudeau din răspuseri pentru conturarea unei demne identități românești, de care bucovinenii nu prea aveau nevoie. Foamete, sărăcie, amenințarea holerei, război ruso-turc prin megieșie, inclusiv prin Principate, indiferență față de românism și față de rosturile moderne ale unei națiuni. Și multă, multă plângăciune, plus valuri patriotice de rachiu („încă se bea prea mult, dar ce vom zice despre vinars, produs aici, în patrie, de bunii patrioți”) și o indiferență vâscoasă față de învățământ, de cultură, de istorie, în ciuda faptului că, la Sucevița, un biet călugăr luase inițiativa demnității, susținând o școală sătească din banii lui, în vreme ce alte victime ale lipsei noastre de memorie și identitate înființau școli similare, în 1854, la Marginea, Ciprepcăuți, Slobozia Comăreștilor și Hlivești.

Un cult al personalității dezlânat și împrăștiat, față de „prea înălțatul și cavalerosul nostru Împărat”, care ademenea cu „insigne publice” și cu pensii pentru preotesele văduve fidelitatea duplicitară a unui cler primitiv și lacom, căruia nici că-i păsa de ceea „ce-i trebuie poporului său mai întâi”, ignorând, de bună seamă, că „a mănăstirilor chemare de astăzi nu poate să fie unica aceea ca numai să citească „Ceasurile” și „Psaltirea”, să postească patru posturi în an și două zile pe săptămână și să îmble în cămașă de lână”. O încremenire în preistorie, pe care Lucian Blaga o incrimina și nicidecum omagia cu aserțiunea „veșnicia s-a născut la sat”, din care veștile vin rar și doar ca să ne împovăreze sufletele cu descurajare. Aceasta era și încă mai este Bucovina anului 1854, Bucovina veșnic neschimbată în indiferență, și „vei ști, domnule, judeca starea vieții noastre celei politice și culturale, dacă te voi ruga să-mi spui: câte șire „din Bucovina” ai tipărit în organul Dumitale, de vreo trei ani, încoace, sau, și mai bine, câți cititori ai în Bucovina?”.

□

De sub Heniu, 31 mai 1854. Mare consternație a cauzat în locuitorii ținutului acestuia grabnica urcare a prețului bucatelor, a grâului – merța (ferdela), 5/5,5 florini; a cucuruzului (porumb) – 3-4 florinți ș. a., precum și știrea despre ocuparea și păzirea graniței orientale de către trupe rusești, în continuarea certurilor în cauza răsăriteană iscate. Spaima pentru suirea prețului cerealelor se mărește din cauză că, fiind Moldova, magazinul bucatelor pentru țările vecine și depărtate, ocupată de trupe rusești, e teama că nu va fi iertat a scoate pâine, de acolo, încoace. Noi, aici, când în patria noastră era lipsă de cereale și prețul lor se suia, aveam mare ușurință cu vecina Bucovinei, respectiv Moldova, bunăoară ca și Domnia voastră, acolo, pe la Brașov, unde se capătă pâinea și alte vidualii din vecina Românie, din care se importă grâu și cucuruz în abundență, și scoborârea prețului lor relativ mai jos, decât însuși în țară, unde priesc cerealele mai bine decât pe la noi, sub poalele Alpilor (munții Carpați erau numiți, încă de la întemeierea Moldovei, „Alpii ungurești” – n. n.). În anul trecut încă se urcase, odată, prețul cucuruzului, dar, importându-se din Bucovina în cantități mari, sărăcimea n-a fost în pericol de a flămânzi, precum se teme acum. Ce e drept, în anul curgător încă s-au importat și se importă foarte multe cereale, mai ales grâu și făină de grâu, însă acestea sunt arvunite pentru părțile Ungariei, unde se și cară, și acestea sunt trase din Moldova de speculanții jidani, încă de timpuri, de atunci, adică, pe când era iertat a cumpăra și a scoate din Moldova, în țări străine, pâinea.

Deie Dumnezeu ca, cât mai curând, să se aleagă cu cauza răsăriteană, ca să fim împăciuiți, și nu tot cu frica în spate! Ne paște speranța că criza pâinii nu va ține mult, deoarece nemărginit număr de care, parte români din satele Bârgăului, parte sași, au mers la Câmpulung, cel mai apropiat târg de noi, în Bucovina, după bucate; apoi Hodicanii – coloniști secui din Bucovina și cărauși vestiți – încă nu se întrerup cu aducerea grâului și a făinei (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 46, 9 iunie 1854, p. 181).

Timpul cel grav, cu ploi, nu promite un cules bun, de nu cumva norociri elementare ne vor nimici speranța. Afară de cereale, se importă din Bucovina piei de vite, iar mai cu seamă, „spirit” rachiu (rachiul, de se vor importa alte cele, dar rachiul nu rămâne uitat). Doamne, de se bea în patria noastră numai atâta rachiu cât se importă din Galiția și Bucovina, încă se bea prea mult, dar ce vom zice despre vinars, produs aici, în patrie, de bunii patrioți, care încă și-au lărgit fabricile, iar de arderea bucatelor și producere vinarsului și-au câștigat și mașini, ca cu atât mai multă câtime de bucate, în cât mai scurt timp, să poată trage din gura săracilor și, în loc de pâine și de nutriment, să le dea rachiu, acel vierme, care roade la sănătatea și viața omenească, macină averea milioanei în pungile unor privați. De s-ar ridica altfel de fabrici în patrie, de pănură, de pânză, de ar spori școlile și s-ar întemeia școli agrare așa de repede cum sporesc vinarsurile în patrie, atunci am fi mai fericiți! (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 47, 12 iunie 1854, p. 185).

□

12 iunie 1854: Mai multe persoane boierești din Moldova s-au retras la noi, cu familii, cu tot; iar mai mulți fugari de miliție (nu catane, dar civili, care fugiseră ca să nu-i înroleze) se întoarseră, din Moldova, înapoi, zicând „că mai bine vor să fie aici ostași, decât sub ruși gospodari”. Noi suntem foarte îngrijorați, neștiind încă încotro sună atâtea pregătiri. Săracii frați din Moldova și Valahia, dacă și acum nu le-a răsărit soarele, apoi când oare le va mai răsări? La noi, Domnule, e o scumpete precum de mult n-a mai fost: 4 florini m. c. corețul de ovăz, un preț care, la noi, încă nu s-a pomenit; era, până acum, cu 2-3 sorocoveți, mai sus rar când a fost; dar 4 lei! 15 lei păpușoiul, 20 de lei grâul, 17,50 lei secara. Toate peste îndoit înmulțindu-se, de altă parte trebuințele (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 49, 19 iunie 1854, p. 193).

□

22 iunie calendar nou 1854, știre. Sâmbătă, la 5/17 iunie 1854, sosi Prea Sfinția Sa domnul nostru episcop Eugen Hacman de la Viena, unde fusese cu deputațiunea țării noastre, spre urarea de fericire a căsătoriei Prea Înălțatului și cavalerosului nostru Împărat Francisc Iosif I. Se pune cum că mai mulți preoți bucovineni, și anume de legea răsăriteană, se vor bucura, împreună cu Domnul episcop Eugen Hacman, de a fi onorați cu insigne publice – cel puțin așa se exprimă Domnul episcop, cu ocazia primitei gratulări din partea clerului cernăuțean. Alte speranțe de școli, institute nu-s (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 55, 10 iulie 1854, p. 219).

□

22 iunie calendar nou 1854, articol. Vei ști, Domnule, judeca starea vieții noastre celei politice și culturale, dacă te voi ruga să-mi spui: câte șire „din Bucovina” ai tipărit în organul Dumitale, de vreo trei ani, încoace, sau, și mai bine, câți cititori ai în Bucovina? Acesta permite ca să-ți desenez modul cum continuăm noi viața-ne omenească și națională, pe care o începuserăm, cu atâtea auspicii îmbucurătoare, dar, „homines sumus”, ne e rușine, bucovineni suntem: cetățeni ai timpului – fiecare vrea.

Scopul scrierii mele acesteia însă nu-mi e acesta, ca să te încunoștiințez numai cu regula; aceasta-mi veni astăzi numai așa, ca prin treacăt, în pană, căci despre reguli, de când ni se înmegieșiră regulile cele mai fizice și minunate, cum nu mă atrage să le pomenesc, eu mi-am luat de gând să-ți spun, astăzi, ceva despre o excepțiune, dar frumoasă, care ni se ivi, în secolul al nouăsprezecelea, între mărcile Bucovinei. Vei ști, Domnule, că, la noi, în Bucovina, se află mai multe documente vii, coborâtoare încă din timpul gloriei române. Acele documente sunt, mai cu seamă, mănăstirile, lăsate de supremul guvern, la încorporarea Bucovinei cu Austria, în menirea lor cea primitivă, dându-le, din nou, îndatorirea, și anume prin „Planul regulativ din anul 1786”, ca să fie lăcașul pietății, dinspre o parte, iar dinspre alta, să păstreze demna memorie a fundătorilor sau ctitorilor lor, care nu numai le-au înălțat, dar le dotară cu moșii foarte însemnate.

Dacă un călugăr simplu ca Petru de la Amiens adună, oricând, urdii de cruciați pentru eliberarea Ierusalimului din mâinile ienicerilor, cine oare, astăzi, pentru Dumnezeu, împăratul, patrie și națiune, n-ar fi mai întâi gata să se arunce în foc? Dacă, oarecând, un Ștefan cel Mare făcu, după fiecare biruință eluptată, câte o biserică sau mănăstire de zid, prin codri și pustietăți, cine i-ar da, astăzi, numele de „Mare”, dacă el asemenea și în secolul de acum ar păși? „Tempora mutantur” și cerințele timpului se schimbă. Precum, deci, dar un erou ca Ștefan, astăzi, cunoscând ce-i trebuie poporului său mai întâi, ar face (pe acolo, pe unde sunt ele de folos) lăcașuri dumnezeiești vii, școli și alte institute filantropice; așa și a mănăstirilor chemare de astăzi nu poate să fie unica aceea ca numai să citească „Ceasurile” și „Psaltirea”, să postească patru posturi în an și două zile pe săptămână și să îmble în cămașă de lână (ex officio) trebuie să mai fie ceva, care ar realiza teoria menirii mănăstirilor și astăzi, nu numai în secolul al 14-lea și al 15-lea, căci, cu acele virtuți, astăzi nu se împle conceptul virtuții, și cu acest mod de viață mănăstiresc nu se împlinește datoria pomenirii ctitorilor lor; „tempora iam sunt mutata” și mănăstirile trebuie să fie de folos lui Dumnezeu și omenirii, după conceptul de acum. Eu aceasta nu o zic în contrariu cu hrisoavele ce le deteră ctitorii și dăruitorii mănăstirilor bucovinene; căci chiar aceștia au zis „dăm în binele susținerii mănăstirilor și a sprijinirii celor săraci”.

Și oare sărăcia de astăzi e aceea care silește pe cineva să cerșească pâine fizic? Nu, nu; această sărăcie nu apasă, astăzi, așa greu pe omenime, și anume pe român, ca sărăcia spiritului. Și aceasta cine ar crede-o!? O cunoscu un călugăr simplu, din mănăstirea Suceviței,

și făcu o școală sătească, lângă mănăstirea petrecerii sale, începând-o numai pe cheltuiala sa. Iată excepțiunea, Domnule, excepțiunea cea mai frumoasă, de care îmi luai de scop, astăzi, să-ți scriu, și de care, din adâncul inimii, lui Dumnezeu mă rog ca să devină regulă, ca și noi să ne vedem în rând cu alte națiuni, iar mai cu seamă, cu frații noștri din Ardeal și din Ungaria, care, după un episod atât de dureros și amar, cu un zel drept admirabil, îi vedem stăruind, din toate puterile, spre un viitor demn de chemarea unei națiuni și de numele pe care îl poartă. Curând, mai multe despre aceasta (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 50, 23 iunie 1854, p. 198).

□

11/23 iunie 1854. Puțin și consistoriul nostru își va lua „ziua bună” de la un bărbat pe care atât membrii acestei dicasterii, cât și întreaga eparhie a Bucovinei, prin un curs mai bine de 50 de ani, cu tot dreptul l-au stimat și l-au iubit. Acest bărbat este prea cuvioșia sa arhimandritul diecezan Filaret Bendevschi¹, care, după o activitate așa îndelungată pentru stat și biserică, la propria-și dorință și cerere, acum se va retrage în starea pausală. Clerul Bucovinei, nu fără adâncă întristare și durere, va auzi această știre; căci prea demnul arhimandrit Filaret este în fiecare inimă tipărit cu dragoste și cu recunoștință pentru nepărtinitoarea lui iubire de dreptate, pentru loiala și cu toată amabila lui umanitate și, ce e mai mult, pentru neobositul lui zel, cu care, printr-un decurs de atâtea decenii, s-a jertfit pentru binele și înflorirea eparhiei bucovinene. Dea Domnul ca următorul prea demnului acestui bărbat, pe care încă, până acum, nu-l știm, să-și câștige și să-și fundeze o asemenea reputațiune publică și privată în eparhia noastră, precum ne sili și ne silește prea venerabilul arhimandrit Filaret Bendevschi, ca nu numai pentru acum, ci și în adâncă memorie cu tot dreptul să i-o păstrăm (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 51, 26 iunie 1854, p. 232).

□

5 august nou 1854. Vrând, Domnule, să-ți caracterizez gradul necesității urgenței acelei chestiuni care privește la înțelesul cult al poporului nostru, îți explic și îți mai scriu încă despre „școală”, într-un timp când nu numai luarea de seamă a întregii Europa, prin urmare și a cititorilor organului Dumneavoastră, se ocupă cu alte reflecțiuni, ci și când chiar eu însumi aș avea ce-ți scrie și despre alte interese, așijderea de însemnate. Voiesc, zic, să-ți caracterizez necesitatea culturii poporului nostru; și însuși motivul obiectiv, care mă cheamă să-ți scriu, e caracteristic pentru noi, considerând circumstanțele timpului de acum. Pe când colo, la Dunăre, se roșesc câmpiile României de sânge nordic-răsăritean (războiul ruso-turc, Moldova fiind ocupată de ruși din 1853 – n. n.) și poate și din celelalte țări ale lumii; pentru ce? Pentru pravoslavie? Nu, ci pentru întrebăciuni politice internaționale și, poate, geografice; iar mai cu seamă pentru dreptatea culturii propășisive (progresiste – n. n.) în contra sumeției țepănului obscurantism; la ce stăruie să-și cerce lăncile „deșteptata cunoștință a supremelor cerințe ale secolului de acum, în respect cu poporul nostru”, în contra „încarnatei amorțiri a timpului trecut, furișată încă la noi (la inteligența noastră) și până peste anul 1850”. Spiritualismul intră în bătălie cu materialismul; junul și voinicul geniu al timpului prezent, cu mucedul schelet al trecutului. Pe când, așadar, toată împrejurimea noastră se uită la Olt și la Dunăre, la Caucaz și la golful nordic, cum se încing bașbuzucii cu cazacii, Berlington cu Brahestet, a noastră privire o atrage frumusețea mișcării, care se manifestează la noi în privința școlilor populare și a sprijinirii studenților celor săraci din gimnazii. Spune-ne, Domnule: Într-un ceas bun!²

¹ De origine transilvăneană, din familia și acum bine știută Bâdea, din ținutul Albei Iulii – nota Gazetei Transilvaniei.

² Așa să fie! Măcar de v-ați pocăi și, reîntorcându-vă la altarul hărăzit de la străbuni, să începeți a sacrifica și lor penanți și să nu vă vârâți cu buciumele cele mai groase pe la altarul celor pelegriini!

Școala din comunitatea Suceviței, pe care a întemeiat-o un călugăr stimabil din mănăstirea de acolo, și care cauză, la noi, o simțim atât mai rar mai plăcut, cu cât ea e produsul practicii convingerii unui călugăr din mănăstirile noastre despre prima cerință a timpului de acum față cu neglijatul nostru popor, nu rămână fără de cea mai favorabilă influențare și asupra altor bărbați cu cuget patriotic, curat de clasă clericală. Chiar ni se înștiințează, desigur, cum că în satele Marginea, Ciprepcăuți, Slobozia Comăreștilor și Hlivești să se fi început școli, prin stăruința fizică și morală a respectivilor preoți de pe acolo. Nu voi putea descrie, Domnule, bucuria care cuprinse inima fiecărui amic al poporului nostru, auzind despre nobilele și adevăratele creștinești aceste fapte ale preoților noștri, sperând noi, desigur, că exemplele acestea de până acum nu vor rămâne izolate, în mai mult decât 300 de comunități patriei noastre, care sunt încă fără de școli, până acum (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 63, 7 august 1854, p. 250).

Numele, Domnule, ale acestor bărbați, care, prin întreprinderile acestea, demne de toată lauda și recunoștința, dau patriei, națiunii și istoriei cea mai eclatantă dovadă, cum că își iubesc chemarea de om și de preot și cum că își iubesc și națiunea, nu vom pregeta a le numi, la ocaziunea când despre fiecare școală îndeosebi vom vorbi; pentru ca să-și cunoască națiunea și istoria noastră pe acei bărbați care mai întâi dau pornire și viață supremei necesități a poporului nostru.

Totodată, ne vine și știrea cum că, în Căpitanatul nostru, Cernăuți, s-a constituit „o reuniune pentru sprijinirea acelor studenți din gimnaziu, care, fiind înzestrați cu talente favorabile și sub o moralitate laudabilă, n-au mijloacele materiale de a frecventa clasele gimnaziale”. O proclamație tipărită și cursivă prin Bucovina, comunicată printr-o circulară consistorială și alta a țării noastre coronale, care invită, cu cuvinte dulci și pătrunzătoare pe tot patriotul bucovinean ca să confere, din cea mai mare putință, pentru realizarea frumosului și binefăcătorului scop al reuniunii acesteia, al cărei protector e însuși președintele țării noastre, prea demnul cavalier de Schmick.

Iată, domnule, cauzele care ocupă, acum, atențiunea noastră cea mai plăcută, a tuturor; iată și „excepțiunea” despre care îți scrisesem mai deunăzi și pentru care mă rugai la Dumnezeu să devină „regulă”: ferească-ne numai Cerul de niște evenimente cumplite, de care-s și amenințate masele țărișoarei noastre, și noi avem dreptate să sperăm cele mai bune (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 64, 11 august 1854, p. 254).

□

Din Bucovina, 8 octombrie 1854. Miercuri, în 4 octombrie, în ziua numelui Maiestății Sale Împăratului Francisc Iosif I, se serbă, în capitala noastră, Cernăuți, un act care împlie orișice inimă cu simțăminte cele mai vii și mai călduroase. Preotesele noastre, cele văduve adică, vrând să-și manifesteze adâncile lor simțiri de mulțumire către prea grațiosul nostru Împărat Francisc Iosif I, care le încuviință, încă în anul 1849, o pensie imperială³, din Fondul nostru cel bisericesc, spre susținerea lor și a copiilor preutești orfelini, făcură, pe cheltuiala lor, portretul Maiestății Sale, prea înduratul Împărat Francisc Iosif I, în mărime de viață, menindu-l să rămână, pentru totdeauna, în reședința Episcopiei bucovinene. Acest portret, așadar, se dezveli în ziua prea înaltului nume al Maiestății Sale, în ființa (prezența – n. n.) tuturor branșelor (breslelor – n. n.) și autorităților Capitalei, în ființa unui numeros cler de țară, a mai multor boieri, târgoveți și a tuturor văduvelor preotese, ținând, la această ocazie, însuși Prea Sfinția Sa Domnul nostru Episcop Eugen Hacman un cuvânt foarte cordial și pătrunzător, iar clericii căpătând un imn ocazional, în limba română, compus de prea demnul

³ Văduvele după preoții învățați și educați după sistema nouă căpătară câte 120 florini (prețul pentru 40 oi – n. n.), iar cele rămase de preoții de sistema veche (cu școlile numai normale și 3 ani clericali), câte 80 florini, copiii, încă fără deosebire, câte 30 florini pe an – nota Gazetei Transilvaniei.

nostru patriot și spiritual al Seminarului Teoctist Blajevici. Abia pe la 2 ore după-amiază, se sfârși frumoasa și cu cea mai mare solemnitate petrecută această prăznuire, care nu numai în inimile celor ce au fost acolo, de față, ci și într-ale tuturor bucovinenilor va rămâne într-o eternă memorie (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 80, 6 octombrie 1854, p. 321).

□

Noutate importantă se scrie, din Viena, ziarul „N. Z.”, cu data 28 octombrie 1854. Aceea e cum că, la propunerea domnului general de artilerie baron de Hess, s-a hotărât, într-un sfat de război, ținut la Curtea Împărătească: 1). Ca trupele din Principate și din Bucovina să se înmulțească destul de bine; 2). Ca Gura Humorului (în Bucovina, lângă Suceava) să se întărească; 3). Să se mai ridice, pe picior de război, 100.000 de recruți (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 86, 27 octombrie 1854, p. 343).

□

1854: Proclamația austriacă, la ocuparea Principatelor. Locuitori ai Țării Românești și ai Moldovei. Tipărită pe afișe, în franceză și în română, și răspândită odată cu intrarea trupelor austriece în Iași, Proclamația de mai jos, care figurează în „Uricariul” lui Codrescu, e o filă discretă din povestea unirii Principatelor, în condițiile asigurate de Europa, pe fondul îndelungatului conflict ruso-turc pentru teritorii, pe parcursul secolului al XIX-lea. Deși lapidar, textul transmite o mulțime de informații – descrise pe larg în presa vremii, cum se va vedea din alte documente – despre conlucrarea europeanoturcă, în tentativa de a bloca expansiunea rusească spre Europa Răsăriteană:

În puterea unei Convenții, încheiată între Majestatea Sa Împăratul, Augustul meu Suveran, și între Sublima Poartă Otomană, trupele austriece întră în Principate. Ele sunt menite de a înlătura bântuirile războiului și de a aduce, în mijlocul vostru binecuvântările păcii. Primiți, deci, cu încredere pe acești chezași ai siguranței voastre și ai liniștii tutor: ei vor ști să o merite, prin conduita lor cea regulată, prin ordinea și disciplina perfectă ce ei vor observa.

Privilegiile ce vă sunt asigurate de Sublinia Poată rămân în deplină lucrare. De aceea și aștept, din partea autorităților țării, toată ajutorința trebuitoare, în privirea încartuirii și a merindării trupelor, care se va face prin despăgubire regulată; totodată, pretind stricta menținere a ordinii și a liniștii din chiar partea populațiunii, pentru că, în caz contrar, se va păși cu toată asprimea legii către orișice încercare de răsculare sau de amenințare a ordinii publice.

Toate autoritățile sunt îndemnate, tot acum, de a se adresa, de astăzi, înainte, Locotenentului General Conte Coronini, numit, de M. S. Împăratul, Comandant al tuturor trupelor, în ambele Principate, sau organelor militare pe care el le va autoriza în privirea asta.

în 18 August 1854

Comandantul Șef al Armatelor a III și a IV
Baron de Hess

General de Artilerie.

(*Uricariul / cuprinzător de hrisoave, ispisoace, urice, anaforale, proclamațiuni, hatișerițe și alte / acte ale Moldovei și Țării Românești, / de pe la anul 1461, și până la 1854 / sub direcțiunea dlui Theodor Codrescu, Tomul al VI, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1875, pp. 79, 80*)

□

1855: Corespondență de lângă apa Sucevii, 22 octombrie. Salcea și Plopenii, de unde scriu, sunt situate pe granița Moldovei, către Bucovina, dar în Moldova, vis-à-vis cu urbea Suceava, de care se despart prin fluviul cu acest nume, Suceava. Noutățile noastre de aici sunt demne de toată compătimirea și întristarea. Scumpetea ce ni se însemna mai nu-și are perechea în istoria acestui Principat, aceea crește și se mărește văzând cu ochii. Chila de grâu se vinde, aici, la graniță, pe loc, de la 7 până la 7 galbeni și jumătate, la Iași, de la 7, până la 8 galbeni. Guvernul începu a trimite oamenii săi prin ținuturi, spre a cumpăra o sumă însemnată de grâu, cu scop, se pare pentru a preveni o carență de pâine neprevăzută, dar posibilă.

Celelalte soiuri de cereale sunt încă foarte ridicate în prețuri, din care cauză se înțelege că manufacturile încă se scumpiră peste toată așteptarea. Proprietarii și posesorii, văzând niște atari mișcări în prețuri, începură a cere, pe produsele lor, prețuri așa de mari ca cumpărătorii să nu se apropia de ei, și poate fi că aceasta încă e una dintre cauzele urcării prețurilor peste așteptare. Toamna întreagă o petrecurăm în secetă, din care cauză arăturile și semănăturile de toamnă nu ne promet vreo fertilitate favorabilă a pământului pentru anul viitor. Șoarecii ni se înmulțiră ca mai nici odinioară, aceștia ne mistuie de-a gata produsele adunate la economie, fără a ne mai cere bună învoire ori a ne da vreo socoteală.

Pe la noi, se sună în vorbe ceva și despre luarea Nicolaevului, poate fi și aceasta chiar, deși era a se apăra de chiar Imperatorul Alexandru (dar nu e).

Despre rezistența ce o fac inamicii progresului, ai civilizațiunii și culturii în contra și asupra aprobării și întăririi profesorilor dintre mireni la acum realizatul gimnaziu din târgul Neamțului sper că vei primi, cât mai timpuriu, înștiințare mai clară și mai detaliată. Aceia, adică, vor ca profesorii acelu gimnaziu să fie aleși numai dintre teologii patriei, nu și dintre mireni, fără a mai considera Dumnealor, de o parte, aceea că scopul creșterii și cultivării în acest gimnaziu nu este numai de a produce și a renaște preoți și călugări, căci pentru atari persoane s-au înființat și se înființează, în lăuntrul sfintei mănăstiri, seminar, ci scopul este patriotic comun, și de alta aceea că, de-ar fi Dumnealor bine împintenați, nici că ar putea a produce, pe băncile consiliului școlar, teologi moldoveni capabili și calificați, care să fie demni de a susține cenzura ori examenul acelu consiliu, spre a putea corespunde scopului cuprins în programa acelu gimnaziu.

Noi credem că rezistența aceasta nu e manifestată atât în contra profesorilor mireni, cât chiar asupra Eminenței Sale starețului Dionisie și în contra frumoaselor sale tendințe și dorințe patriotice. Eminența Sa e tare determinat ca să se facă ceea ce cere de la dânsul patria, sfânta mănăstire și, prin consecința spiritului veacului, sau, de nu poate, să-și ceară demisia. Deie Dumnezeu ca și aici să triumfe dreptatea, întocmai ca la Crimeea și în Orient, fie și cu amuțirea inamicilor culturii și ai civilizațiunii patriotice / **J. M.** (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 90, 9 noiembrie 1855, p. 349).

□

1855: Despre urmările desființării boierescului în Bucovina. Domnule redactor, / Foaia dumitale⁴, pe care am salutat-o ca o manifestare din cele mai frumoase ale redeșteptării vieții naționale și care este una din cele mai bune fapte patriotice ce ai putut întreprinde, a adevărit, chiar de la începutul ei, că ai înțeles pe deplin serioase datorii pe care împrejurările timpului le impune, astăzi, publiciștilor români.

În momentul de față, care este destul de cumpănitor, fiind menit a însemna pentru Principate începutul unei noi epoci mai libere, mai fericite și mai frumoase, după cum credem și dorim, nici un organ de publicitate, nici o foaie, fie ea și literară numai, nu trebuie și nu

⁴ Redactorul și fondatorul „României literare” din 1855 era Vasile Alecsandri.

poate mărgini scopurile sale la tratarea obiectelor indiferente, la petrecerea cititorilor săi prin romane, istorioare, cântece de amor și de primăvară. Acei care își dau dreptul și iau cuvântul de a vorbi către țară trebuie să aibă o inimă pentru suferințele ei, să-i înțeleagă interesele, să se pătrundă de dorințele și de chemarea ei, să aibă voința și curajul de a-i înlesni împlinirea acesteia, având viitorul în privire, să dezbată pe celelalte, să o lumineze despre trebuințele sale și să-i arate mijloacele de mântuire.

Fericiți aceia cărora le-a revenit astă frumoasă chemare, care pretind așa reformele neapărate pentru fericirea nației, care au înlesnit, ferind-o de mișcări zgomotoase, regenerarea ei, care au asigurat împlinirea liniștită a progresului, care au sporit dezvoltarea și întărirea nației și au pus o piatră la edificiul viitorului!

„România literară” pare că și-ar fi impus acea problemă, aducând, până acum, mai multe articole serioase, care se ocupă cu unele din cele mai capitale interese ale țării și, după cum vedem din numerele din urmă, a început a dezbate și interesul cel mai mare și însemnat, acela care domnește peste toate celelalte, care este adevărata cauză a poporului, a țării întregi, adică reforma agrară sau regularea referințelor între proprietari și lucrători. Cum că acestea nu pot rămâne în starea de față, cum că și Principatele trebuie să împlinescă acest progres economic și social, pe care l-a făcut, până acum, toată lumea civilizată, care de mai mulți ani stă pe marginile lor, e vederat și cred că nu se mai aduce la îndoială de către nimeni. Deprinderea, însă, zice o vorbă, este adeseori atât de tare ca însăși natura; aceasta ne explică de ce oamenii, în general, se sfiesc de orice înnoire, se înduplecă numai cu greu de a primi și acelea al căror folos și bunătate nu le pot tăgădui. Trebuie să așteptăm, dar, ca o înnoire de astfel să întâmpine multe greutăți, poate chiar și din partea acelor care au înțeles, de mult, semnele timpului și sunt încredințați că asta e neapărată și nu se mai poate nici încuviința, nici amâna.

Sub asemenea împrejurări, am crezut că ar putea fi de înțeles a arăta, aici, care au fost, până acum, urmările acestei experiențe, petrecute de Bucovina înainte de șase ani, la care timp s-a desființat boierescul, atât aici, cât și în celelalte țări ale Austriei, în care se mai ținuse până atunci.

Observând, cu luare aminte, cum se dezvelea astă prefacere însemnată înaintea ochilor noștri, urmând, de la început, întărirea ei asupra tuturor referințelor înțelepte ale țării noastre, credem a fi cunoscut îndeșul, de a le expune în public. Vom înfățișa, însă, numai rezultatele materiale, pentru că acestea sunt cele care interesează mai mult publicul cel mare și pentru că – fie-ne iertat de a o spune în toată sinceritatea – în ochii multor oameni numai acestea sunt cumpănitoare; căci sunt de acei care judecă un lucru, o măsură, după valoarea ei morală și care nu se uită, mai întâi, la folosul sau scăderea materială, care le pot ieși din acelea.

Să cercetăm, dar, în cât au fost întemeiate îngrijirile acelor care, în anul 1848, înainte și după desființarea boierescului, se întristaseră de tot, se descurajaseră, prezicând, cu autoritate de profeți, surparea totală a averilor particulare, disprețuirea cumplită a moșiilor, demoralizarea generală a țăranilor, prin urmare înapoierea culturii pământului, stârpirea negoțului, sărăcirea țării și sălbăticierea oamenilor.

De la anul 1846, atât de trist și nefericit pentru proprietarii din Galiția, guvernul austriac și toți oamenii serioși se pătrunseră de încredințarea că boierescul (clăcile, robotele sau cum le-au mai fost numele) nu se mai poate ține și că timpul cere, repede și fără cruțare, desființarea acestei rămășițe a feudalismului. Din nefericire, însă, tot lucrul bun merge încet și, din contra, timpul mai iute decât oamenii, și iată că sosi anul 1848, care, nerăbdător de a răsturna multe așezăminte, n-a cruțat nici pe acesta, nici a voit a îngădui măcar termenul trebuit de a pregăti, cu toată cumpănirea, o măsură atât de însemnată și a deprinde pe oameni cu ideea ei. Bine era aceasta, că atunci poate ar fi fost mai puține îngrijiri; toți s-ar fi supus mai ușor acestei necesități și astă mare propășire s-ar fi s-ar fi împlinit pe nesimțite. Oricum, însă, trebuie să recunoaștem că anume aici, în țară, s-au auzit de puține abuzuri, că

unii, și alții, proprietari și locuitori, s-au silit pentru a petrece acea criză cât se putu mai bine, în toată liniștea, și a se deprinde iute cu noua poziție. Și de ce nu ar fi făcut așa, dacă se putu cunoaște curând că urmările acestei schimbări nu sunt atât de rele, pe cât îngrijirile de mai înainte, care erau mari?

Se înțelege că, pe la început, sosind anume acea măsură chiar în timpul când e mult lucru la câmp, adică în luna lui iunie, proprietarii, în multe locuri, întâmpinare greutăți în gospodărirea lor și poate că s-au și întâmplat, ici și colea, că avură scădere (pagubă) la strângerea pâinii. Noi însă suntem siliți de adevăr a spune că, după cât am cercetat în toate părțile, nu am aflat că vreun proprietar ar fi fost nevoit să lase, din cauza împotrivirii și nelucrării țăranilor, pâinea sa pe câmp și să piardă, așa, rodurile ostanelilor unui an întreg, cu toate că și alte împrejurări ale aceluși memorabil an, precum a fost neliniștea generală a spiritelor, produsă de întâmplările ce se urmau din zi în zi, încetarea cumplită a fiecărui comerț și, mai mult decât toate, holera, care, secerând pe mulți, înspăimânta pe toți, se însoțise de a descuraja pe oameni, a paraliza activitatea lor și, prin urmare, a îngreuna și căutarea economiei.

Numai acest an, însă, fu cel mai greu, că ușor se deprinseră proprietarii a plăti pe lucrători, și aceștia a se mulțumi cu un preț măsurat, care va scădea în proporția cu care crește repede numărul lucrătorilor, fiindcă Bucovina seamănă, și în aceasta, Moldovei, că este puțin împorată.

Cea dintâi urmare a desființării boierescului trebuia să fie, dar, suirea prețului produselor agriculturii, pentru că proprietarul își scotea, acum, și plata lucrătorilor; acea scumpire a produselor era mai mare însă decât astăzi cheltuială, încât proprietarul își găsea încă și destul folos, că, altminteri, s-ar fi lăsat de gospodărire. Aceasta am putut-o adevări foarte bine cu cifre, aducând aminte că simbria (salariul) de o zi a unui lucrător cu mâna rar s-a suit mai sus de 20-24 creițari argint (2 lei și jumătate – 3 lei, în Moldova, fiind 8 creițari 1 leu), și acum, în general, poate fi socotită și ceva mai ușor decât cel dintâi din ambele prețuri, de vreme că acel al pâinii s-a ridicat în proporție mult mai însemnată, precum, de pildă: 1 coreț de popușoi, care, înainte de 1848, niciodată nu ajungea prețul de 1 florin și 36⁵ creițari argint (12 lei în Moldova), de atunci, încoace, numai rar, de vreo două ori, și anume în anii dintâi, s-au coborât mai jos de 3 florini argint⁶ (22 lei și 25 de bani, în Moldova). Asemănând ambele prețuri, vedem o deosebire cam de jumătate, și totuși, încă acest din urmă preț trebuie privit numai ca un minim, fiindcă, în curgere de 6 ani, el totdeauna a fost mai mare, și atunci diferența devine încă mai favorabilă.

Astăzi sporire însemnată a prețului grânelor n-a fost numai momentană, ci, din contra, ea s-a arătat statornică, crescând treptat, din an în an, de unde se poate judeca, cu siguranță, că ele (deși prețurile nemăsurate de astăzi, pricinuite prin trebuințele armiei adunate, îngreunarea transporturilor, nu se vor ținea) niciodată nu vor cădea atât de jos, cum erau pe la anul 1848, ci se vor ține mult mai sus, fiindcă însăși scumpirea lor a sporit și valoarea pământului.

Dacă eu, astăzi, pot vinde produsele de pe o falce mai scump decât altădată, atunci falcea are pentru mine mai mare valoare și eu o pot plăti mai scump, dacă vreau să o cumpăr, și voi vinde-o altuia tot cu acest mai mare preț. Iată, dar, întâia cauză a suirii prețului de pământ.

A doua cauză a ei a fost, clar, însăși desărcinarea pământurilor țărănești, pe care, mai înainte, când țăranul era supus stăpânului, zăcea îndatorirea la boieresc. E lesne de înțeles că un pământ, o moșie, o proprietate, într-un cuvânt, are mai mare preț dacă ea este liberă de

⁵ Afară, poate, de cazul extraordinar, întâmplat înainte de vreo 20 de ani, când se făcu de aici exportare la Basarabia, unde o secetă generală produsese mare lipsă – notă Alecu Hurmuzachi.

⁶ Corețul are 6 dimirlii; merța, din Moldova, 10; prin urmare, în cazul întâi, fiind corețul 1 florin și 36 creițari, iar 12 lei merța, vine la 21 de lei de Moldova; în cazul al doilea, corețul fiind 3 florini, adică 22 lei și 50 de bani, merța este 37 lei – notă Alecu Hurmuzachi.

orice sarcini, decât dacă zace asupra ei vreo servitute, vreo datorie. Țăranul, devenind proprietar liber, învătă lesne a cunoaște și el mai bine prețul pământului său, a nu-l lăsa nelucrat ca mai înainte (după tentativa de reformă agrară din 1785 – n. n.), de a nu-l împosesui⁷ (închiria – n. n.) altuia, cu un preț de nimic. Pe de altă parte, împlinindu-se încă un progres neapărat: facultatea de a dobândi proprietate de pământ încetă de a fi numai un privilegiu al nobililor și deveni un drept al fiecărui cetățean⁸, care împrejurare, deschizând mare concurență între cumpărători, ridică încă mai mult prețul pământului. Mulți capitaliști mai mici, care aveau plecare spre economia rurală, au cumpărat, așa, locuri țărănești, anume în anii dintâi, când țăranii se înduplecau mai lesne de a le vinde, și, adunându-le, în urmă, după cum puteau, prin schimb, își făcură moșioare micuțe, lucru care nicicum nu e nefavorabil pentru dezvoltarea agriculturii. Proprietăți de acelea s-au suit, de atunci, întreit și împătrit în preț, lucru prea recunoscut aici pentru ca să mai fim nevoiți a mai aduce alte adevăriri; totuși, cităm măcar o pildă: mai deunăzi, se vându, pe moșia mai delăturată P., o proprietate de 36 fălci, care, înainte de vreo 5 ani, se cumpărase cu 620 galbeni, care face peste 7 galbeni de falce.

*

Toate aceste împrejurări nu puteau rămâne fără înrâurire nici asupra proprietăților celor mari, adică a moșilor stăpânilor de mai înainte, și, în adevăr, fiecare observator se va putea mira, privind la suirea repede a valorii lor. Dacă, până la anul 1848, venitul curat de pe o falce⁹ se socotea, aici, cu 5 florini (1 galben), acesta, chiar la anul 1852, când s-au dat în arendă unele moșii ale Fondului Religionar, fură socotite cu 15 florini (3 galbeni), așadar întreit. Dar, mai mult încă, în luna trecută s-au dat în arendă, prin licitare publică, alte moșii ale aceluiași Fond, și rezultatul întrece toate așteptările.

Așa, domeniul Solca, având vreo 500 fălci arătură, fânațe și imaș (păscătoare), se vânduse, înainte de 9 ani (la 1846), cu câștigul de 14.500 florini argint (2.900 galbeni). La 1848, guvernul, plecându-se cererii arendașului (posesorului), îi scăzu, pentru desființarea boierescului, din aceasta, 8.000 florini (1.600 galbeni), rămânând, dar, câștigul numai la 6.500 florini (1.600 galbeni); și totuși, acum aceste moșii se vândură cu 47.000 florini (9.400 galbeni). Acest preț, cum se vede, întrece mai mult decât de trei ori pe cel din timpul boierescului. Și apoi mai e de observat că domeniul Solca, fiind la munți, are numai pământuri de calitate foarte inferioară; de aceea, mai însemnăm că arenzile (în înțelesul mai restrâns și obișnuit) au trecut drept 33.000 florini (6.600 galbeni) și pământurile drept 16.000 florini (2.800 galbeni), revenind, dar, falcea la 28 florini (5 galbeni și 75).

Urma a adevărit că aceste prețuri nu sunt nemăsurate și că speculatorii, pentru care unii și alții se îngrijorează fără cuvânt, nicidecum nu s-au înșelat, de vreme ce aceștia, aflând prea mulți mușterii, le-au putut trece curând către alții, luând folos curat de 2.000 de galbeni, păstrându-și încă și pentru sine unele părți din acele moșii.

Asemenea frumos rezultat produseră și toate celelalte domenii vândute, totodată, și anume: Coțmanul (cuprinzând pe la 1.000 fălci arătură, păscătoare și fânațe, și 2.700 locuitori) se vându mai sus decât cu 50.000 florini (10.000 galbeni) pe an, care câștig e îndoit decât al licitării ultime, din anul 1846, fiindcă acela se sui numai până la 28.000 florini (5.600 galbeni), cu toate că, de atunci, s-au desființat boierescul și zeciuielile (dijmele), care anume

⁷ Acest cuvânt îl întrebuințăm, aici și mai încolo, în înțelesul obișnuit până acum, simțind bine cât e de greșit acesta și cât ar fi de dorit de a-i da înțelesul său adevărat – notă Alecu Hurmuzachi.

⁸ Seștie că, în urmă, Israilitenilor iarăși le luă acest drept, lăsându-li-se, însă, acela de a ține cu anul asemenea proprietăți – notă Alecu Hurmuzachi.

⁹ Falcea, la noi, s-a schimbat și e, acum, mult mai mică decât cea din Moldova, fiindcă stângenul de aici e de 6, iar cel moldovenesc de 7 picioare (Fuss, Schuh.) – notă Alecu Hurmuzachi.

pe moșii bine împoporate și cu locuitori avuți, era un venit destul de însemnat¹⁰ (între mușterii veniți la licitarea acestui domeniu erau și țărani de acolo, care se suiră cu prețul până la 9.000 de galbeni, aducând cu ei vreo 4.000 de galbeni, lucru neuzit mai înainte).

Mai sus am arătat cum s-au suit pământurile țărănești și proprietățile mai mici (și stră-stră-străbunii mei au profitat de aceasta, vânzând pământuri scumpe în Coțmani și Boian și cumpărând pământuri mai ieftine la Vicov și, în Regat, la Mereni – n. n.); acum am văzut cum s-au suit și moșiile cele publice, care sunt foarte însemnate, cuprinzând, după cum se știe, mai bine de jumătate a țării noastre. Mai este oare trebuință să mai aducem pilde și pentru sporirea valorii tuturor celorlalte moșii particulare? Iată și de acestea: moșia S. se vându, la anul 1849, cu 5.500 florini (1.100 galbeni), iar la anul 1852, cu 8.250 florini (1.650 galbeni), și acum, trecând la alt proprietar, suma este 11.000 florini (2.200 galbeni). Tot acea moșie fu prețuită, la 1847, cu 63.000 florini (12.600 galbeni) și dar câștigul de astăzi, capitalizat prin 20 de ani, reprezintă o valoare de 220.000 florini (45.000 galbeni). O altă moșioară M., la munte, de vreo 1.391 fălci, cumpărată, la anul 1846, cu 2.900 galbeni, se vându, pe la 1850, cu 9.000 galbeni.

Așa aș putea aduce nu vreo câteva pilde, ci o mulțime de la fiecare moșie, fiindcă veniturile tuturor au sporit și, prin urmare, toate s-au suit în proporție mai mare sau mică, dar totdeauna însemnată. Și acum trebuie să mai spunem că desființarea boierescului nu a fost singura ispită care veni să cerce pe proprietari. Un an abia în urmă, darea de pe pământ (birul de pământ – grunds teuer, impot foncier) creșcu cu o a treia parte; alte dări noi se mai adăugiră la aceasta, precum darea de pe venit (Einkom mensteur, taxe du revenu), care se plătește de la toate veniturile curate, anume și de la acele ale arenzilor, morilor etc. Aceste împrejurări ar fi trebuit să micșoreze, altădată, prețul unei moșii, fiindcă birurile se asamblează unei datorii reale (ipotecate); plătind, de pildă, o moșie o dare de 200 de galbeni pe an, aceștia reprezintă, după preceptul legiuit aici, de 5 la 100, un capital de 4.000 de galbeni, care zace ca o datorie ipotecată pe ea, și aceasta totdeauna se scade din valoarea proprietății.

Pe lângă aceste dări regulate, s-au mai întâmplat și alte extraordinare, precum, în anul trecut, împrumutul național, care, în Bucovina, a produs suma prea însemnată de 2.700.000 florini (540.000 galbeni). Cu toate acestea, vedem că prosperitatea țării n-a mers înapoi, ci sporește și nici am vorbit încă de alte fatale împrejurări, care împiedică dezvelirea mai rapidă a acesteia, și anume vatămă și interesele agriculturii. Aceste împrejurări sunt, mai întâi, diferența nefericită, care tot mai există între banii de hârtie și monedă, pe care nu au putut-o conjura toate încercările guvernului; al doilea, lipsa institutelor de credit, care ar spori mai mult decât orice măsură înflorirea agriculturii, înlesnind pe proprietarii mici și mari de a afla, cu dobândă mică, capitalurile trebuitoare pentru întocmirea și purtarea economiei, care astăzi cere mai mare cheltuială și îngrijire, fiindcă capitalurile particulare încă tot sunt foarte scumpe.

Îndemnizarea (dezdăunarea, despăgubirea) care se va da pentru desființarea boierescului și a celorlalte dări țărănești (și anume pentru două părți ale valorii lor întregi) încă nu s-a plătit, deși lucrurile pregătitoare au sporit atât, încât e de așteptat că, în decurgerea acestui an, se va răspunde.

În urma acestora, mai aducem aminte și de o altă împrejurare, care singură poate este atât de cumpănitoare cât acele trei împreună, și dară merită luarea aminte cea mai serioasă. Până la anul 1848, deși proprietarii de aici plăteau biruri, totuși, fiindcă lucrarea pământului nu costa nimic, prețul pâinii era de tot jos, comerțul cu ea, mic; importarea grânelor din Moldova și Basarabia nu-l puteau atige tare, fiindcă și aici, în acele țări, era boieresc.

¹⁰ Pe aceste moșii publice, țărani au, în genere, locuri mai întinse decât acei de pe moșiile particulare (erau călărași, se ocupau de ordinea publică și de siguranța graniței cu Polonia, beneficiind de privilegiu de răzeși – n. n.) – notă Alecu Hurmuzachi.

Desființându-se acesta și venind încă toate împrejurările înșirate mai sus, importarea grânelor din țările învecinate deveni o speculație, cu atât mai folositoare, cu cât, scumpindu-se ale noastre, neguțatorul pe acelea le putea vinde cu câștig și mai însemnat. Cine nu ar crede că aceasta singură ar fi ajuns de a sugruma toată economia câmpului, la noi, și a descuraja pe agronomi? Și totuși, după cum arată experiența de toate zilele, o experiență de șase ani, ei au putut susține nu numai acea puternică și nefavorabilă concurență, ci și învinge și celelalte mari greutăți. Acestea le-au fost, dar, numai un îndemn mai mult de a dezveli o mai mare activitate în căutarea și dezvoltarea economiei.

Și dacă vom spune acum că și stăpânii de mai înainte, și locuitorii se află mai bine, că toată țara e mai avută, fiindcă, sporind toate valorile, a sporit și avuția națională; că negoțul se ridică, agronomia se dezvelește, că proprietarii și țărani se nevoiesc a gospodări mai bine, a produce mai mult; că, sub un cuvânt, toată starea economică a țării e cu mult mai bună acum, de cât era înainte de 6 ani numai, nu ne temem că ne va contrazice cineva.

Acestea sunt, în general, pe cât se pot desfășura în cadrul mărginit al unui articol de jurnal, fără a cerca prea mult răbdarea cititorilor, rezultatele practice ale eliberării țăranilor, ale desființării boierescului etc.; și, în adevăr, trebuie să recunoaștem că sunt prea favorabile. Cine ne va putea denega, când ele sunt atât de veredate, încât le pot pipăi chiar și acei oameni practici, *par excellence*, care nu voiesc să cadă sub pericolul *ideologiei*, care nu vor să audă de teorii, nu se pleacă nici celor mai bune argumente ale economiei politice, nici învățăturilor istoriei și poate se îndoiesc și de principiile dreptății.

Nu, aici nu poate fi îndoială, că unde vorbesc faptele acestea se-ncheie. Prin asta însă nu vrem să zicem că nu e cuvânt a se mira de ele, privind cu nepărtinire la toate greutățile timpului, la toate întâmplările nefavorabile, la micul șir al anilor în care s-a împlinit o asemenea prefacere; și mirarea va scădea, însă, judecând cu luare aminte cum sunt legate între sine acele rezultate, cum au decurs, stând în raport de reciprocitate, unul din altul și toate împreună din o singură cauză, acea străveche, pe care o recunoaștem în oricare din progresele care au prefăcut, în toate timpurile, fața lumii, au îmbunătățit starea materială și a ridicat pe cea morală a omenirii. Atât de binecuvântată, atât de înviitoare e suflarea dreptății, încât în urma ei, ca prin farmecul primăverii, se ivesc floare peste floare, lumea se înveselește, pământul se face mai roditor și viața răsare din stânca amorțită; omul se preface, câștigă conștiința de sine, își cunoaște chemarea, iubește viața, lucrul și activitatea, cu un cuvânt, devine mai bun și mai nobil!

Asta e atât de adevărat, încât trebuie să se arate și pe la noi, cu toate că timpul de șase ani e, desigur, o epocă prea scurtă ca să fi produs, în privirea morală, schimbări însemnate, fiindcă acestea se ivesc mai târziu decât cele materiale. Ți totuși, uitându-ne la poporul nostru și văzând că el se deprinde, din zi în zi, mai bine cu lucrul, văzând că a început a-și îndrepta economia, văzând că nu mai lasă nici o parte din pământul necăutat și că, prin urmare, produce mai mult, văzând că începe a întrebuița pluguri mai bune și care ferecate, a-și întocmi mai bine locuințele, a dezveli, ici-colea, chiar un fel de lux în port și în împodobirea din lăuntru a caselor cu mobile (mai proaste), văzând acestea și luând în privire anume că, devenind liber și câștigând mai mult, el nu s-a dedat beției, după cum așteptau mulți, trebuie să credem că el a înaintat și în privirea morală; și, apoi, ce s-a făcut încă pentru a-i deștepta inteligența, a-i îmbunătăți inima, a-i împlânzi instinctele și a-i învinge patimile, a-l face părtaș măcar la unele foloase ale culturii? Unde sunt școlile, institutele agronomice, unde predicile preoților? Acestea vor veni, încet, încet; dar acum, însă, nu le avem și, dacă poporul nu s-a făcut mai rău, dacă el, după cum suntem încredințați noi, s-a făcut mai bun, apoi acest merit – o spunem în toată dreptatea – îi poate reveni numai lui însuși. Cine va avea inima de a contrazice aceasta, luând în privire că, pe lângă toate, poporul e mai supus unor înrâuriri fatale, care neconținut îl îndeamnă spre rău. Iată ce vreau să zic: fabricarea rachiului sporește, din zi în zi! Ea este acum o industrie agricolă trebuitoare pentru prefacerea produselor întâi,

pentru îngrășarea vitelor, pentru îmbunătățirea pământului și, dar, e privită ca o propășire a agriculturii și nedespărțită de o economie ceva mai întinsă. Aceste împrejurări nu iartă pe proprietari de a o părăsi (și ce folos ar fi de ar face-o într-o țară, când ea există în toată lumea?) și, din contra, după starea lucrurilor de față, el trebuie să dorească a fabrica și a trece cât mai mult rachiu, și cine bea rachiu, decât țaranul? Nu se plătește mai bine arenda care are mai mulți mușterii, adică mai mulți bețivi? Acesta e un rău general, una dintre contrazicerile civilizației moderne, fiindcă, de o parte, plecările rele ale omului sunt încurajate și, de altă parte, pedepsite. Fiind, dar, supus și țaranul nostru, ca și cel din statele mai înaintate, acestei fatale înrâuriri, el cu greu i se poate împotrivi. Mai cu greu poate susține lupta plecărilor bune cu cele rele, și dacă, totuși, numai singura sa judecată firească, numai instinctul său mai bun, neajutați de nici un fel de povățuire, îl ferește de ispită, atunci desigur merită să-l laudăm.

Scriind acestea despre Bucovina, nu ne putem opri a zice un cuvânt și despre Moldova, acea țară „scumpă, dar și frumoasă”, cum zice duiosul cântec. Nu e chemarea noastră de a dezbate trebuința neapărate și folosurile unei asemenea reforme pentru Principate, știind bine că în ele se vor afla destule inimi generoase, destule spirite luminate și pene mai iscusite, care vor întreprinde aceasta, și cu mulțumire vedem, din numerele „României literare”, că una dintre cele mai măiestre (trimitere la Vasile Alecsandri – n. n.) a început a trata acea cauză, într-un articol erudit. Am voit, dar, a face aici numai o singură luare-aminte. O luptă măreață s-a încins în lume; puterile civilizate s-au sculat în numele dreptății, ca să înfrângă ambiția și puterea arbitrară, ca să asigure triumful dreptului asupra spiritului cuceritor, ca să apere interesele culturii în contra incurselor unei politici ce se pregătea de a o stânge.

Astă luptă se născu din cauza călcării Principatelor, adică mai întâi pentru a le și Turcia. Poarta (otomană – n. n.) recunoscuse degrabă că ea nu poate pretinde a primi ajutorul puterilor civilizate, fără a dovedi că și ea respectă principiile acestora; drept aceea, nu numai a părăsit politica tradițională, îmbunătățind soarta creștinilor, ci a oprit chiar musulmanilor negoțul cu sclavii circazieni. Au, doar, Principatele creștine, care, odinioară, tot în numele acestor principii, combăteau cu succes pe turcii păgâni, o luptă care e toată gloria istoriei noastre!, pot rămâne în urma acestora? Nu ar trebui ele să se grăbească, fără de a mai aștepta îndemnul sau poate și inițiativa străinilor, a arăta lumii civilizate că merită simpatiile ei, simpatii care singure le-au scăpat de pericolul morții naționale și politice, și le-au deschis un viitor frumos și demn? Cine va fi tare îndestul ca să oprească progresul timpului pe marginile lor? Și, pe de altă parte, ce măreață va fi, după împlinirea acestuia, dezvoltarea și înflorirea acelor țări binecuvântate!... Cum vor spori, ca prin farmec, fericirea și prosperitatea lor, mărindu-se numărul românilor!... Și, atunci, vom putea zice, cu poetul antic:

His demum exactis –

Devenere devenere locos loetos, et amoena vireta

Fortuna torum nemorum, sedescue beatas;

Largior hic capos Aether, et lumine vestit

Purpureo! (Aeneid., 1, VI) / **Alessandru Hurmuzaki** (Alec Hurmuzachi, în *România literară*, nr. 24, 25 iunie 1855, pp. 281-284; nr. 25, 2 iulie 1855, pp. 293-297).

□

1855: Împăratul Franz Iosif, în Bucovina. Cernăuți, 1 iulie nou 1855 (după depeșe telegrafice). Maiestatea Sa Împăratul sosi în capitala Ducatului Bucovinei, în 29 iunie 1855, și descălecă la locuința c. r. președinte al Țării, care apoi se îndură a primi pe boierime, cler și pe autoritățile civile și militare; după aceasta, vizită spitalul civil și cel militar, prinsorile (închisorile – n. n.), seminarul diecezan greco-răsăritean. Pe la 5 ore după-amiază, fu masă.

După masă, Maiestatea Sa binevoi a vizita solemnitatea de la Grădina Publică. Seara, fu serată militară cu faclă.

În 30 iunie, dimineața, la 7 ore, Maiestatea Sa vizită trupele concentrate în paradă, apoi cercetă expoziția de industrie și produse, în urmă localul guvernului țării și mai multe direcții civile. Apoi se dă audiență. După masă, Maiestatea Sa binevoi a asista la o deprimere a societății de vânători. Seara, iarăși serată militară.

În 1 iulie, la 5 și jumătate ore, dimineața, Maiestatea Sa asistă la o liturghie numai citită (cum e datina bisericii apusene romano-catolice), la care se afla mulțime de popor, apoi, pe la 6 ore, purcesse la Rădăuți, unde ajunsese la 10 ore, apoi, până acolo, Monarhul împărătesc, de mila poporului, între strigăte de bucurie, mai vârtos pe la locurile unde se înălțaseră porți de triumf (Mai departe, vezi corespondența din Bucureștii Bucovinei, de lângă Rădăuți).

□

Corespondența București¹¹, în Bucovina, 3 iulie nou 1855. Duminică, la 1 iulie, sosi aici, la noi, Maiestatea Sa Împăratul Franz Iosif I, de la Cernăuți, unde petrecu, de sâmbătă, către amiază, până a doua zi, dimineața. Cu Maiestatea Sa Împăratul veniseră Înălțimea Sa arhiducele Albrecht, baronul Hess, contele Schlick, Koronini, comandantul trupelor austriece din Polonia și contele Paap, comandantul trupelor austriece din Moldova, și, afară de adjutantul general al Maiestății Sale, contele Grüne, o suită numeroasă, în care se aflară și locotenentul Galiției, contele Goluhovski, și președintele nostru, al Ducatului Bucovinei, contele Schmick.

În Cernăuți, fu, la venirea Maiestății Sale Împăratul, și Domnul Țării Moldovei, A. G. Ghika, cu o suită strălucită, salutând pe Maiestatea Sa Împăratul, la sosirea lui în apropierea Principatului Moldovei.

Aici, în București (de ce își numeau rădăuțenii străvechiul lor târg „București”? – n.), se primi Maiestatea Sa de toate branșele și clasele poporimii, cu cea mai vie și mai solemnă cordialitate. Și coborî în locuința colonelului cavalerii de Herman, comandantul hergheliilor împărătești din Bucovina.

Îndată după vizitarea diviziei militare de onoare, primi Maiestatea Sa, la sine, pe clerul condus de un arhimandrit mănăstiresc, pe mai marii miliției din vecinătatea de aici și pe autoritățile civile, care se află aici, în București. Pe la 5 ore după-amiază, se duse Maiestatea Sa, cu întreaga-și suită, la vânat în vecinul Codru al Horodnicelor, de unde se întoarse către 10 ore, seara, întâmpinat, la marginea orașului, de o muzică militară și de un foarte mare număr de popor călare, cu felinare, și pedestru, cu torțe în mâini, care era înșirat, de la marginea orașului și până la casa Maiestății Sale.

Ieri, dimineață, la 6 ore și jumătate, ținu Maiestatea Sa o revistă mare de trupe, care, constând din două regimente întregi de infanterie, de un regiment, iarăși întreg, de ulani și din două baterii de tunuri, erau postate pe aproapele câmp al Frătăuților, o jumătate de oră de aici, de la București. După vizitarea frunților întregilor coloane, făcură trupele exerciții cu foc¹².

Îndată după finirea revistei acesteia militare, care urmă tocmai până la 12 din amiază, se duse Maiestatea Sa iarăși la vânat, la Horodnice, unde a ținut prânz (în Codru), de unde se întoarse iarăși pe la 10 ore seara. Astăzi, după prânz, se va întoarce Maiestatea Sa îndărăt, la Viena, având a înnopta în capitala noastră, Cernăuți (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 52, 29 iunie 1855, p. 198)

□

¹¹ Rădăuți – nota Gazetei Transilvaniei.

¹² Încă din timpurile lui Ștefan cel Mare, nu văzură locurile acestea atâtea trupe pe aici.

Cernăuți, 30 iulie 1855. Pe lângă atâta tăcere, ca să nu zic amortire a inteligenței noastre de aici, ar trebui să mă molipsesc și eu și să-mi pup mâinile în sân, căscând gura la sfaturile providenței; acestea încă se urzesc numai prin dibacea activitate a oamenilor, iarăși despre și asupra oamenilor celor nedezechetați, și de aceea nu voi a trage și eu, asupra-mi, învinuirea de leneș ori chiar de indiferență la împărțășirea celor ce privesc unele din împrejurările noastre de pe aici. Am fost norociți de a fi cercetați de monarhul și Ducele nostru, am avut o priveliște frumoasă cu expoziția de produse ale țării, ce va mai dura până spre 15 august; a depus tinerimea noastră examene, nu știu dacă îmbucurătoare ori rele; am văzut târg, nu știu dacă bun sau rău; am auzit despre călătoria unor bărbați mari, cu scopuri nu știu dacă mari sau mici; vedem ceva scăderi între noi, ce storc lacrimi binesimțitorului. Vedem țara noastră lipsită de școli comunale și altele, rău prevăzută cu păstori, ba prevăzută cu preoți români în parohii rutenești și cu preoți ruteni care nu știu boabă românește, în fruntea parohiilor române ori chiar din contra; ne bucurăm ori întristăm de îngâmfarea unora, care-și țin lucru de scandal a-și vorbi și a-și învăța limba lor bine, oricum; și ce mijloace vindecătoare de unele scăderi ca acestea ar fi de a se întrebuița, cine va mai visa de acestea, dacă, jucând rolul piticului și lăsând să ne înghețe pana în mână?!

Am numărat câți patrioți, popi sau mireni, domni sau servitori amplotiați sau neploiați se ocupă se ocupă cu problema culturii și a înaintării naționale. Avem ieftinătate ori scumpete; avem, simțim niscaiva reforme, pretinse de veacul de față, ori trăim indiferenți sau ca urșii, sugându-ne unghiile; propășim ca racul înainte ori ca sobolul la lumină; avem tinerime bravă ori rătăcită? Toate acestea și alte multe încă ne-ar da o materie foarte largă și bogată de a ne reprezenta în organul nostru public, dacă cu literatura nu mai știm unde ne aflăm. Dar, oare, de ce nu o facem? La aceasta răspundă inteligența noastră de aici și din toată Bucovina, că ea are a fi trasă înaintea tribunalului viitorimii.

Eu vă împărțășesc, acum, numai că, aici, se făcu expoziția de produse de tot felul, câte naște pământul pământenilor noștri din Bucovina. Acolo erau ordonate mostrele cele mai frumoase, spre privire; și nu numai de produse crude, ci și de industrie și artă; erau ordonate porturile diverselor naționalități; antichități de prin mănăstirile răsăritene, lână, in, cânepă, cojoace, bunde, alte manufacturi de metale ș. a. m. d. Dacă românii au fost bine reprezentați aici nu știu, dar știu însă că datoria le era a o face. Pentru ajutorința plaselor concetății, se plănuiește ca să se înființeze și aici o casă de păstrare (bancă – n. n.), ceea ce ne-ar îmbucura. Ne sperie mult, însă, unele cazuri de holeră, ce se streacoară, din Lemberg, și aici. Această boală, dacă se întâmpină cu prevedere, nu e periculoasă, însă frica de ea produce cazurile cele mai triste (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 63, 6 august 1855, p. 242).

□

Iacobeni, 15 august nou 1855. Domnule Redactor, o bucurie pe care nu o pot ascunde, avurăm, săptămâna trecută. Guvernatorul civil și militar din Galiția, Înălțimea Sa Arhiducele Carol Ludovic, ne vizită țara, până la marginile ei. La 5 august nou, sosi Înălțimea Sa Împărătească în târgușorul de salină Cacica; acolo, cu paradă mare, de care, la poalele munților carpatici, nu se prea văd lesne, prin sfințirea unui nou uscător, se puse o epocă nouă pentru ținutul acela, încărcat, din mila lui Dumnezeu, cu sare și slatină.

La 7 august, avui onoarea, venind de la Cârlibaba, pe plute, până la mijlocul drumului, în Ciocănești, a-l întâmpina cu poporul meu, de unde, la înserate, sub salve, al căror ecou va fi răsunat, fiind megieșiți, și în Ardeal, a sosit în Iacobeni. Protopopul nostru, domnul Ioan Chibici, cu parohul din Candreni, parohul catolic și pastorul evanghelic, proprietarul băilor de fier, de argint și de aramă, Domnul cavaler Manz de Mariense, dimpreună cu fiii săi și oficialii, îl întâmpinară acolo. De mult nu văzuseră băile acestea așa o splendidă pregătire.

Sus, la eclesia catolică, sta, cu litere de foc: „Dumnezeu să ne păzească”; mai jos, cu litere mai mari: „Bine ai venit”; la poarta regiei, pe un etaj, fetele atârnând flori, simbolizau literele mărețe: „Să trăiască Carol Ludovic”.

După scurt timp, avu onoarea preoțimea a fi înfățișată. Cuvintele îmi lipsesc de a descrie sentimentele naționalităților cele înfocate de amor și naivitate, precum și parada băieșilor. Aceștia, toți cu lămpile lor în pompă, figurară o fosă, din a cărei mijloc răsuna capela de muzică de la Regimentul Parma cântecul oporal după melodia lui Haiden.

La 8 august, călătorise oaspetele nostru până la marginea între Bucovina și Transilvania, apoi, reîntorcându-se, la 9 august, la Câmpulung Moldovenesc, îl primiră preoțimea greco-răsăriteană și oficialii de acolo cu cele mai sincere arătări. Zic oamenii cum că, prin vizita unui oaspe așa bun, de Dumnezeu ales și trimis, timpurile cele bune vechi se vor întoarce înapoi (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 64, 10 august 1855, p. 245).

□

Bucureștii Bucovinei¹³, 1 octombrie 1855. Alaltăieri, în 29 septembrie, se inaugură aici, precum și în întreaga Bucovină, noua organizațiune politico-judecătorească. Cum că noi noua aceasta organizațiune o așteptarăm cu cea mai mare dorință, nu e de trebuință să mai pomenim, căci toate interesele publice și private se aflau în starea ceea care se cheamă neromânime: nici vie, nici moartă; medicul cel vechi, știind că o să facă altora loc, mai adormise lângă bietul muribund; iar acesta nou încă nu venise...

Noi, încă bucureștenii, împreună cu ținutul nostru de 26 de sate, ajunseserăm, grație lui Dumnezeu și înaltului nostru guvern, cu ziua de alaltăieri, o îndoită bucurie: nu numai că pe noul județ ținutul îl văzurăm instalat în orașelul nostru, ci și pe antistele (primarul, dar aici în sensul de prefect – n. n.) acestui județ îl căpătarăm, care e de naștere român; 13 căpitani de ținuturi, parte poloni, parte germani, sunt încă așezați. Al nostru e domnul Ioan Pitei, fostul vice-cancelar la consulatul c. r. din Iași; încă bucovinean de loc, absolut teolog și jurist.

Ce trebuie să pomenesc aici mai cu deosebire e nespusa bucurie a numerosului popor, adunat, aici, alaltăieri, de prin sate, când auzi, întâiași dată aici, din gura mai marelui său civil, cuvântare dulce și frumoasă în limba românească. Domnul Pitei, ce e drept, și vorbi ca un părinte. Dumnealui consultă pe popor la respectarea moralei și a legilor politice, la amoarea între sine, la ascultarea celor mai mari și la loială acomodare în noua referință politico-judecătorească; iar ce este mai mult, noul nostru căpitan de ținut îndemnă pe popor, cu cea mai mare căldură și considerație, ca să-și facă școli comunale (Pitei va începe construirea gimnaziului, care va fi terminat de succesorul Orest Renni de Herșeni – n. n.), cu nepreget atât mai mare, cu cât mai curând le va veni, și, singur numai prin școli, va ajunge acea fericire socială și sufletească, de care, acum, alte popoare de mult se bucură. Poporul înțelese pe noul său șef și-i promise, unanim, că-l va și asculta. Noi îi zicem, cu toții și din inimă: Dumnezeu să-i ajute! Și noi, printrînsul! (*Gazeta Trasilvaniei*, nr. 83, 15 octombrie 1855, p. 322).

□

1856: „Coroana lui Ștefan cel Mare s-a aflat în Putna”. Abia defrișaseră austrieicii tufărișul dintre ruinele vechii biserici a mănăstirii Putna, călugării folosind o bisericuță de lemn din apropiere, ridicată de egumenul Iacob Putneanul (Putna de astăzi e o reconstituire pe temelii vechi, datorată arhitectului austriac Karol Adolf Romstorfer), când Alexandru Hurmuzachi, explodase de entuziasm naiv și, năpustindu-se spre telegraf, vestea gazetelor românești din provinciile rătăcite prin trei imperii:

¹³ Rădăuți – nota Gazetei Transilvaniei, pe care încă nu o înțeleg, primul București al nordului Moldovei fiind Zvoriștea, apoi Cau Codrului.

„**Depeșa telegrafică de cea mai mare importanță**, primită de-a dreptul. Dată în Cernăuți, în 2 decembrie stil nou 1856, 7 ore după-amiaza. Sosită în Brașov, în 3 decembrie stil nou, 9 ore și 45 de minute înainte de prânz.

„**Coroana lui Ștefan cel Mare s-a aflat în Putna, mormântul lui și al lui Bogdan și altele se cunoscără și se deschiseră**”.

Alessandru Hurmuzachi”

(Sperăm că vom veni în stare a primi, cu altă ocaziune, și o descriere detaliată a odoarelor acestor neprețuite, păstrate până acum, numai în amintirea istorică a națiunii și în sânul pământului – *Gazeta Transilvanie*, nr. 92, 22 noiembrie 1856, p. 357).

Speranța „Gazetei Transilvaniei” avea să rămână în deșert, deși relatări din Bucovina continuau să sosească, dar scrise de vechiul ei colaborator, Iraclie Porumbescu (aș putea face caz de descoperirea ineditelor lui Iraclie Porumbescu, dar nu-i de mine un astfel de moft), tânărul preot bucovinean fiind, alături de Aron Pumnul și de Dimitrie Dan, unul dintre puținii abonați bucovineni la vigoasă publicație brașoveană. Tatăl lui Ciprian Porumbescu a și semnat un capăt de relatare despre amărăciunea de la Putna anului 1856, probând, astfel, că el a fost autorul textelor cu știri din Bucovina anilor 1854-1856 („te voi ruga să-mi spui: câte șire „din Bucovina” ai tipărit în organul Dumitale, de vreo trei ani, încoace” – scria în 22 iunie 1854).

Alecu Hurmuzachi, fiind încă foarte tânăr, pe atunci (se născuse în 16 august 1823, la Cernaucă), încă nu știa că voievozii nu se înmormântau cu coroană, sceptru, spadă și pecete – care aparțineau Țării și se încredințau urmașului, dar nici nu-și putea închipui că sfântul mormânt al memoriei românești fusese temeinic prădat – la fel și celelalte morminte ale familiei – de către călugării Putnei. Nici un însemn domnesc, nici un inel, nici măcar sicriul nu au scăpat de lăcomia călugărilor și nici nu e sigur că osemintele aruncate, cu țeasta înspre grumaz, pe cele 13 sau 14 șine de fier ar aparține lui Ștefan cel Mare. În epocă, nu s-a insistat, deși Iraclie Porumbescu atenționase că „relicvele lui Ștefan cel Mare zac fără sicriu, numai pe 14 șine late de fier; poate, deci, că și sicriul, dacă a fost acela de metal prețios, l-au luat. Căci ca Ștefan, suveranul acel vestit și glorios, să fi fost adus, de la Suceava tocmai, fără sicriu, și acela prețios, până la Putna, cam nu e probabil; cu atâta mai puțin, cu cât mausoleul lui de marmoră și foarte frumos lucrat, din această biserică, încă fu făcut, fiind el încă în viață: prin urmare, și sicriul lui trebuie să fi fost în raport cu prețiosul mausoleu”.

În plus, pe bare de metal erau înmormântați doar călugării, iar dintre voievozi, doar cei care s-au călugărit în ultima clipă, precum Alexandru Lăpușneanu, dar nu și Ștefan, care nu se călugărise și care pășea chiar și în moarte triumfal, după cum relatau cronicarii. Oare nu cumva, după furtul sicriului, vreun stareț oarecare a cerut să-i fie așezate nevrednicele oseminte, pe bare de metal, în somptuoasa gropniță de la Putna? Oare noi, cei care avem în sânge închinatul în fața acelei marmore reci, nu o facem, de fapt, în fața nu știm cui, în fața unui săvârșitor de sacrilegiu împotriva spiritualității românești? Răspunsul poate fi dat acum, când testele ADN ale rămășițelor presupuse ca fiind ale lui Ștefan cel Mare pot fi comparate cu ADN-ul din rămășițele urmașilor săi. Dar nu se vor face niciodată astfel de teste, pentru că noi, românii, niciodată nu am avut nevoie de adevăr, ci doar de mituri. Puțin ne pasă nouă de unde or fi aruncate osemintele celui mai sacru dintre noi, câtă vreme jefuitorii lui scot sufletul din noi și se spală cu el pe picioare, câtă vreme basmele despre cuvioșia călugărească ne țin loc de cultură și de identitate națională.

Mă opresc aici, deocamdată, cu comentariile mele (mai am mult de navigat prin vremuri), pentru a vă încredința știrile zilelor de extaz și de agonie ale descoperirii mormântului lui Ștefan cel Mare. Nu și al osemintelor lui (până și protocolul încheiat atunci, care constată prădarea tuturor mormintelor voievodale de către călugări, dar nu insistă asupra

sacrilegiului, pentru că ar fi fost vătămător politic). Iată, deci, relatările lui Iraclie Porumbescu, de la cumpăna lunilor noiembrie-decembrie 1856, când iarăși ne-am scufundat în bezna vâscoasă a șmecheriilor religioase:

□

29 noiembrie nou 1856. Mă grăbesc, Domnule, să mă refer că, la noi, în Bucovina, sunt astăzi toți ochii îndreptați spre mănăstirea Putna, unde e eternul repaos al pământeștilor rămășițe ale Eroului Moldovei și Domnitorul ei cel mai glorios și mai părintesc, Ștefan cel Mare. În acea mănăstire, adică, se descoperi, astăzi, mormântul acestui Domnitor, prin o comisiune politico-eceziastică și sanitară, cu scop ca osemintele marelui acestui bărbat să se așeze într-o criptă așa întocmită, ca orișicare doritor să-și poată înfățișa reverența la moaștele acestui „luceafăr al Moldovei”, să poată face aceasta nemijlocit, ba chiar și venerabilele lui oseminte să le vadă. Acest proiect e a prea cuviosului antiste și arhimandrit al mănăstirii Putna, Domnul Artemon Bortnik; și publicitatea nu poate scopului acestui proiect să nu-i aducă cele mai vii mulțumiri.

Eu vorbesc de acestea și nu descriu, aici, ne-exprimabilele bucurii ce se manifestă numai, din auzit, de această întreprindere, care e orânduită din partea înaltului nostru guvern, pe temeiul acelei propunerii din partea numitului arhimandrit și antiste Domnul Artemon Bortnik, dar mâine îți voi scrie, mai pe larg, toate; căci le voi afla, cu siguranță: pentru acum, atâta-ți mai adaog, că, pe lângă acel entuziasm, care, cum zisei, se manifestă pe alocuri, din cauza respectivei întreprinderi, recunoștința către înaltul nostru guvern, care e o mulțumire atât de eclatantă și aceea a întregului element român, prin încuviințarea frumoasei propunerii a numitului arhimandrit concesă, numai puțin este mare și sinceră. Scriu acestea, în apropierea Putnei, și chiar trec pe dinaintea mea o mulțime de omeni pedestri, călare și cu care, precum și mai multe trăsuri elegante, care se grăbesc, după cum mi se spune, la Putna, tot cu acel scop, cu care eu mă grăbesc, adică pentru a vedea deshumarea rămășițelor marelui bărbat. Mâine, deci, mai multe (*Gazeta Transilvanie*, nr. 95, 3 decembrie 1856, pp. 369, 370).

□

30 noiembrie nou 1856. Astăzi, pe la 11 ore antemezinale, descoperiră, aici, mormântul Eroului Moldovei, Ștefan cel Mare, care mormânt se află în biserica mănăstirii de aici. Până astăzi, deshumară, mai întâi, pe Maria, fiica lui Ștefan cel Mare, care repauză de fată mare; după aceea, pe Maria, soția lui Petru Rareș, al treilea pe Ștefan VII, numit „Crudul”, după aceea pe Bogdan IV, fiul lui Ștefan cel Mare și pe fratele acestuia, Alexandru, care muri în vârstă de 14-15 ani. Aceste morminte erau toate în partea întâia a bisericii, numită pronaus; de aice, merseră în partea a doua, numită „pomenic” sau naulă, și acolo aflară pe ambele soții ale lui Ștefan Marele, pe Maria adică, fiica lui Radu, Domnitorul Valahiei, a doua Doamnă a lui Ștefan, și pe Maria, întâia Doamnă a lui Ștefan, fiica lui Simeon, imperatorul Rusiei, cu ambii ei prunci, Petru și Bogdan, care amândoi se află într-un mormânt. Mormintele erau toate bine zidite și boldite, și moaștele unora zac pe pardoseala de piatră, în sicrie de lemn de frasin, dar acum până în țărână putrezit; iar ale altora, câte pe 13 șine de fier, fără sicrie.

Din moaște și veșminte se află numai prea puține rămășițe; iară Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, e încă mai întreg. În fine, se descoperi mormântul lui Ștefan, țelul cercării și al încordării celei mai mari. Aceasta urma sub sunarea tuturor clopotelor mănăstirești și la asistarea întregului sobor călugăresc din această mănăstire, cu lumini în mâini, și a unui numeros popor.

Mormântul lui Ștefan e din piatră cioplită, începând la 4 picioare sub pământ, și acoperit cu o lespede colosală de piatră, așijderea cioplită: opt români aleși abia o ridicară. Din pământestețile rămășițe ale lui Ștefan cel Mare, se găsiră o mare parte din mantaua domnească și unele oase, care toate nu zăceau în vreun sicriu, ci, așijderea, pe 13 șine de fier, sub care era încă un spațiu deșert ca de 2 picioare. Curiozitatea cea mai mare e, însă, că capul – osul numai – e întors dinspre corp, cu vârful lui spre gât (grumaz), lucru care dă dovadă că mormântul acesta e căutat de mai de mult; pentru că nici coroana, nici alte însemne prețioase nu mai sunt, ba și lespede cea mare, cu care era acoperit mormântul, e la un cot ciuntită și, cum se vede, cu violență. Despre aceasta, însă, cum și despre cele până acum aflate în celelalte morminte, voi scrie mai târziu, din fântână tot oficioasă / **Porumbescu** (*Gazeta Transilvanie*, nr. 96, 6 decembrie 1856, p. 373).

□

20 noiembrie vechi 1856. Întristarea și nedumerirea, aflând relicvele lui Ștefan cel Mare fără nici o insignă de Domnitor în mormânt, ba și capul (o parte de căpățână) întors din poziția lui cea firească, fură, cum am zis în ultima mea epistolă, foarte mari. Acest eveniment neașteptat motivă comisiunea să cerceteze uricele și cărțile toate din archiva mănăstirii, de nu cumva s-ar afla întrînsele vreo indicație că mormântul lui Ștefan cel Mare a fost, după moartea gloriosului acestui Domnitor, spoliat de oarecine. Și iată că, după o amănunțită căutare, se și găsi o epistolă a mitropolitului Moldovei Iacov, din anul 1757, și ilustra tot arcanul! Acea epistolă e adresată, de către numitul mitropolit, către egumenul de atunci al mănăstirii Putna, și din ea se vede clar că „unu mormânt din pomelnicul bisericii“ mănăstirii Putna a fost, cum seamănă, din porunca aceluia mitropolit cercat, și prețioasele „de pe mortul“ din acel mormânt luate; căci un pasaj din acea epistolă sună așa: „toate pietricelele ce s-au aflat, și inelele, și serjele, și boldurile, și altele ce s-au aflat pe mortul acela, să le pecetluiești la un loc și prin acela cui om da credință să ni le trimeți”.

Din continuarea epistolei acesteia, se mai vede că numitul mitropolit a avut de scop ca, din aceste prețioase, să facă coroane Maicii Domnului și Mântuitorului Christos, de pe o icoană făcătoare de minuni din acea biserică și mănăstire, care icoană e și astăzi, și, după cum se știe, de acel mitropolit învelită toată în argint masiv și împodobită frumos. Acel mitropolit reînnoi și întreaga mănăstire, și aceea cu speze foarte însemnate; înseamnă, deci, spre apărarea lui de oareșicare suspiciune nefavorabilă, că el întru întreprinderea aceea fu să se ajute mult și cu prețioasele luate din mormântul lui Ștefan cel Mare.

Relicvele lui Ștefan cel Mare zac fără sicriu, numai pe 14 șine late de fier; poate, deci, că și sicriul, dacă a fost acela de metal prețios, l-au luat. Căci ca Ștefan, suveranul acel vestit și glorios, să fi fost adus, de la Suceava tocmai, fără sicriu, și acela prețios, până la Putna, cam nu e probabil; cu atâta mai puțin, cu cât mausoleul lui de marmoră și foarte frumos lucrat, din această biserică, încă fu făcut, fiind el încă în viață: prin urmare, și sicriul lui trebuie să fi fost în raport cu prețiosul mausoleu. În privința aceasta, însă, așteptăm deslușiri din Moldova, de se știe, adică, acolo, că se îndătina, de mult, a se îngropa Domnitorii și fără sicrie: pentru că Cantemir, în descrierea consacării Domnitorilor, zice: „și mitropolitul arunca întâi țărâna pe sicriul cufundatului Domnitor repausat în groapă”.

Comisiunea făcu, asupra întregii acestei operațiuni un protocol cuprinzător, alături acestuia și o scurtă istorie a lui Ștefan cel Mare, compusă de comisarul spiritual Domnul Blajevici, cum și desenele tuturor efectelor prețioase și a relicvelor lui Ștefan cel Mare, și-l trimise, astăzi, la prezidiul politic al Bucovinei, cu o propunere ca reconsacrarea relicvelor lui Ștefan cel Mare și ale familiei lui, aici deshumate, să urmeze în luna lui mai (1857 – n. n.), cu o solemnitate demnă de faptele eroului, la care credem că se vor invita mai multe notabilități din mai multe locuri cunoscute. În ce loc și cum să se reazeze relicvele Eroului Ștefan cel

Mare se va hotărî mai târziu, despre care noi, la timpul său nu vom pregeta a vă face cunoscut (*Gazeta Transilvanie*, nr. 97, 10 decembrie 1856, pp. 377, 378).

□

1856: Mormântul lui Ștefan cel Mare. Guvernul austriac ordonă, în anul 1856, descoperirea tuturor mormintelor din mănăstirea Putna. Ancheta, ce se compunea din un membru al consistorului mitropolitan, un impiegat al guvernului din Cernăuți, un inginer al statului și un medic, începu lucrările în 12 noiembrie 1856. Dăm următoarele după procesul verbal oficial al anchetei, cum și după descrierea unui martor ocular, publicată într-un calendar din 1857, din Iași și reproduse de dl profesor și membru corespondent al Societății geografice române, Dionisie Olinescu, într-un studiu ce-l publică asupra mormântului de la Putna, unele amănunte cu privire la această descoperire:

„Înainte astrucării mormintelor, comisia orândui de a depărta tot arinișul din astă parte a bisericii, într-o adâncime până unde numaidecât ar trebui să se vadă toate mormintele, câte s-ar fi aflând pe astă latură a bisericii. Se văzură două bolte, în stânga. A doua zi, dimineața, se mai află o boltă: a lui Petru și Bogdan, fiii lui Ștefan cel Mare și, în partea dinspre răsărit, câte o boltă neregulată. Se săpă în dreapta.

„Încordarea e mare”, zice martorul ocular, „și se exprima pe fața tuturor asistenților. Se dă de un corp al unei pietre netede, groase și care semăna a fi mare. Piatra se descoperă, mai departe, căci lucrătorii, chiar și din al lor propriu strămur, își îndoiesc puterile, spre a scoate țărâna de pe lângă piatră. Se descoperă o lespede mare, ca de șapte palme, și largă, ca de 372 palme, și lucrată din daltă. Ea este acoperământul unui mormânt, zidit din piatră albă, cioplită. Nu mai e multă îndoială, acesta este locul repauzului rămășițelor lui Ștefan cel Mare.

Pe împrejur și fără de a mai atinge, mai departe, mormântul acesta, se fac încercări, de nu mai este vreun mormânt. Sfredelele de fier, întrebuițate spre acest scop, ajung, pe sub mausoleul lui Ștefan cel Mare, până în pereții bisericii și într-o adâncime așa de mare, încât, mai de desubt, nu se mai poate să fie un mormânt.

Aici ajunge încordarea tuturor la cel mai mare grad, zice martorul ocular, și tăcerea ce urmă, un minut, fu atât de adâncă și universală, încât se auzea cum bate inima în fiecare piept și cum clipita aceasta fu, într-adevăr, sacră. Comisarul politic făcu, acum, întrebarea, la cel ecleziastic și consistorial, de poate să se ridice, acum, chiar și lespede de pe mormânt. Acesta însă răspunse că nu, până ce nu se va face ceremonialul bisericesc.

Se cheamă, deci, întregul sobor mănăstiresc. Arhimandriții, ieromonahii și diaconii se îmbrăcară toți în ornate prețioase și vechi veșminte, date încă de însuși Ștefan cel Mare acestei mănăstiri și, luând toți în mâini făclii, iar diaconii, cu cădelnițe, înconjurară mormântul lui Ștefan cel Mare și, săvârșind serviciul religios, opt români puternici scoboară în adâncime, unde era mormântul și, deși cu greutate, deodată ridică lespede de pe mormânt.

Nu se văzură, zice martorul contemporan, acuma, ochi fără lacrimi și chiar și pe cei de alt neam, care se aflau de față, îi văd cu adevărat urniți și cutremurați în cea mai adâncă adâncime a inimii lor. Măreața și lunga nedumerire o întrerupse abia „veșnica pomenire”, intonată, acum, de întregul sobor călugăresc, în acompanierea tuturor clopotelor mănăstirii, care efectua o comună lăcrimare și plângere, în tot cuprinsul cuvântului.

Spre a se vedea, zice, mai departe, martorul ocular, cuprins de un aer sacru și reverențios, în apropierea rămășițelor lui Ștefan cel Mare, nu mai trebui alt motiv decât a se fi uitat la bieții noștri țărani, cum ei, la descoperirea mormântului, ca de un instinct sacru mânați, toți cu lacrimi, în genunchi picară, punându-și mâinile la piept, ca la rugăciune. Fețele lor erau schimbate, ca la o vedenie sfântă, și tăcerea cea generală, în biserică, urmă, acum, și care se

mai înălța prin acompanierea duiosului sunet al clopotelor mănăstirești, era într-adevăr o scenă de acele mărețe și sfinte, care numai în fantezia cea mai mănoasă se poate închipui.

În mormânt, zice procesul verbal oficial, se vedea numai partea cea mai mare a capului și aceasta întoarsă, cu partea de către grumaz, spre apus, și, sub mantaua domnească, încă unele oase, cu un oareșcare sicriu și 13 șine late de fier. Mirarea fu foarte mare. Prepusul cum că mormântul lui Ștefan cel Mare fu cercat, relicvele sale atinse și prețioasele de pe dânsle luate, se exprimă îndată de toți membrii comisiei și se hotărî să se caute în arhiva mănăstirii, de nu se află, undeva, vreo însemnare despre asta. Se găsi, între hârtiile vechi, o scrisoare a mitropolitului Iacob (Putneanul – n. n.), din anul 7262 (1757), către egumenul de atunci al mănăstirii Putna, din care scrisoare se cunoaște, cam cu încredințare, că prepusul este întemeiat.

Scrisoarea aceasta este următoarea: „Cuvioase Egumene a Putnei, kyr Benedict. Pentru că dumnealui, Ispravnicul de Suceava, a venit la mănăstire și a desgropat mortul acela, unde a fost prepusul și n-a găsit alta nimica, afară de acele ce ne arată molifta sa, Dionisie, în răvașul său: bine a făcut de a venit și n-avem nici o părere de rău, de vreme ce a ieșit mănăstirea de prepusul ce era, și moliftei sale Dionisie răspuns pe carte nu i-am mai făcut, însă spune moliftei sale din gură că am înțeles toate câte mi-a scris și toate pietricelele cele ce s-au aflat și inelele, și sârmelele, și boldurile, și altele cele ce s-au aflat, toate să le pecetluești la un loc. Și să pui pe Rafail, argintarul, ca să ia măsura de pe coroana ce este la Maica Precista, cea făcătoare de minuni, și de pe coroana mântuitorului Christos, ce este tot întru aceeași icoană, pe o hârtie, cât îi coroana de mare și fără flori, numai mărimea lor, și atât pietricelele și inelele, cât și măsurile coroanelor cu om de credință să ne trimeteți. Însă să cauți, împreună cu părinții soborului, că este o pungă cu mărgăritare, pecetluita cu pecetea noastră, și să o deschideți și să luați dintr-însa 500 fire de mărgăritare, care să fie tot de un fel și deopotrivă, și mai sunt 2 sau 300 fire de mărgăritare cu nechiotul, ce au căzut de pe aer, și să ne trimiteți mărgăritarul, totodată atât cele 500 fire, cât și cele cu nechiotul, dimpreună cu lucrurile ce s-au aflat pe mort, că am socotit să facem coroana Maicii Preceste și domnului Christos, altă faptură și iscusință și mai frumoasă, și o împodobim cu pietrele cele și cu mărgăritare”.

Această scrisoare se trecu în procesul verbal și mormântul se acoperi. Ancheta a pus următoarele întrebări: ce să se facă, provizoriu, cu mormintele descoperite ale prinților și prințeselor și cum să se lase mormântul lui Ștefan cel Mare, până la o altă hotărâre?

Se decise ca mormintele să se lase așa cum sunt, numai rămășițele scoase din ele să se pună în sicrie noi, fără însă a se acoperi cu țărână. Mormântul lui Ștefan cel Mare să se acopere cu un vâl mare de doliu și, deasupra, să se pună 4 candelieri de argint, cu făclii mari și o sfântă cruce, în mijloc pe o evanghelie. Timpul solemnității s-a fixat pentru luna Mai 1857, care însă n-a avut loc, guvernrul fiind de altă idee.

Obiectele toate n-au fost scoase de mitropolitul Iacob, căci scrisoarea misterioasă amintește numai „de pietre scumpe, inele” și nici deloc de coroană, sabie etc. (nici un Voievod nu se înmormânta cu coroană și sabie, care rămâneau moștenire urmașilor – n. n.). Aceste lucruri au fost, desigur, prădate de Vasile Vodă Lupul și de ginerele său Timuș (nici vorbă, pentru că vitejii, indiferent de neam, socoteau ca însemnând cel mai mare sacrilegiu prădarea mormântului altui viteaz – n. n.), când Vasile Lupul a stricat mănăstirea Putna, căutând după bani (cazacia lui Timuș au ars acoperișul, ca să-și procure plumb – n. n.) (*Tribuna*, Anul VIII, Nr. 127, sâmbătă 6/19 iulie 1904)

□

1856: Ce s-a întâmplat cu osemintele lui Ștefan cel Mare? Fără să se mai lămurească, vreodată, ale cui sunt osemintele aruncate pe șinele din „mormântul pomelnicului

bisericii” Putna, dacă sunt ale lui Ștefan cel Mare sau ale unui stareț oarecare, înmormântat călugărește, pe șine de fier, nu într-un sicriu, în gropnița pregătită pentru Ștefan cel Mare, și fără să se mai țină cont de premeditarea inițială a arhimandritului Artemon Bortnik, „ca osemintele marelui acestui bărbat să se așeze într-o criptă așa întocmită, ca orișicare doritor să-și poată înfățișa reverența la moaștele acestui „luceafăr al Moldovei”, să poată face aceasta nemijlocit, ba chiar și venerabilele lui oseminte să le vadă”, bucovinenii și, mai ales, clerul lor au uitat definitiv de „propunere ca reconsacrarea relicvelor lui Ștefan cel Mare și ale familiei lui, aici deshumate, să urmeze în luna lui mai, cu o solemnitate demnă de faptele eroului, la care credem că se vor invita mai multe notabilități din mai multe locuri cunoscute”, pentru că în 11 aprilie 1857 murise inegalabilul Doxache Hurmuzachi, deturnând atenția provincială spre propriul lui mit, apoi, „la începutul lunii iulie, era să se celebreze, la mănăstirea Putna, din partea prea sfinției sale episcopului nostru Eugen Hacman, parastas pentru eroul moldav Ștefan cel Mare, la care sărbătoare să se afle și trimișii guvernului și mitropoliei din Moldova, însă și aceasta se amână pe alt timp, când vor fi trebile Principatelor așezate cu totul la un fel” (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 61, 3 august 1857, p. 238).

În Bucovina, nimeni nu a avut nevoie, vreodată, de memoria lui Ștefan cel Mare, ci doar de mitul lui. Tocmai de aceea nu s-a înregistrat, nu se manifestă și nu se va auzi vreodată murmur de protest față de jefuitorii în sutană de morminte, care au vandalizat inadmisibil memoria românească. Toate mormintele voievodale de la Putna și, cu siguranță, din toate zărilor românești au fost prădate de către cei care aveau obligația să le apere și să le cinstească, fiind plătiți cu moșii și oameni de danie domnească prin beznele veacurilor.

În 1857, când trebuia lămurită sau iar contrafăcută legenda mormântului de la Putna, hrăpăreața ortodoxie se afla în război mut cu la fel de lacomul și nemilosul catolicism, care triumfa asupra răsăritenilor, pe băncile gimnaziale, cu o... carte de religie, care le lipsea dreptcredincioșilor. Tinerimea poate fi deturnată lesne dintr-o beznă în alta, ca să nu mai vorbim de pleșca posturilor de profesori gimnaziali, pe care fragmentele împăgânite ale Bisericii lui Hristos și le doreau pururi în dauna celorlalți. „Pe la noi se așteaptă cu mare încordare sosirea lunii septembrie, ca să se vadă cum se va propune religia junimii dreptcredincioase la gimnaziul cernăuțean. De la începutul gimnaziului (1808), adică și până în ăst an, se propuse religia în limba nemțească și pentru români, și pentru ruteni; iar în semestrul doi, școlarii din ăst an, află consistoriul de cuviință a porunci catiheților ca, de acum, înainte să propună religia românește, cu atât mai vârtos fiindcă cartea după care se propunea până acum cuprinde religia catolică a bisericii apusene (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 62, 7 august 1857, p. 242).

□

1856: Deshumarea Domnitorilor Moldovei / În catacombele mănăstirii Putna.

„Iată, veni-va ora în care toți acei ce zac în mormânt, auzi-vor a mea chemare și acei ce binele au făcut vor răsări spre înviere!”.

Lucru vrednic de însemnat este că manifestarea publică a sentimentului de admirație pentru Ștefan cel Mare, prin proiectarea monumentului său, a coincis cu lucrările autorităților Bucovinei de a cerceta mormintele Prinților Dragoșizi, ca și cum pentru viitorul Moldovei s-ar fi cerut a se extrage țărâna lor din întuneric și, în bronz prefăcută, să se pună înaintea ochilor, spre imitare, icoana Domnitorilor evlavioși, patrioți și binefăcători!

Vrednicul român, domnul Alexandru Hurmuzaki, ne-a fost telegrafiat despre rezultatul acestei lucrări, astăzi, însă, împărtășim cititorilor relatarea lucrării, pe care ne-a trimis-o

Cuvioșia Sa, părintele Porumbescu, paroh din Putna (fusese numit stareț, dar nu a mai avut când să-și ocupe postul – n. n.).

„Mănăstirea Putna, 12 noiembrie 1856. / Pe când, într-o epocă de o însemnătate foarte rară și pregnantă pentru Moldova, s-a inițiat ridicarea statuii Eroului nostru, Ștefan cel Mare, la noi, în Bucovina, toți ochii sunt ațintiți spre Putna, locul nostru cel mai prețios de pe întregul pământ al vechii și al modernei Moldove.

Ce e drept, actul care are să urmeze în acel loc, și anume în biserica mănăstirii Putna, e de însemnătatea cea mai mare, nu numai pentru noi, bucovinenii, ci și pentru toți românii care trăiesc în hotarele Moldovei secolului al XV-lea și, mai înainte de a păși în acel spațiu monumental, nu putem să nu reafirmăm recunoștința cea vie către înaltul nostru Guvern, pentru orânduirea următoarei întreprinderi în acea mănăstire, în care noi toți trebuie să recunoaștem că Guvernul nostru voiește să dea o vie dovadă a simpatiei sale în fața simțului nostru național.

Astă încuviințare a urmat după propunerea egumenului mănăstirii Putna, prea demnul și stimabilul Arhimandrit Artemon Bortnik, ca mormântul eroului Moldovei, Ștefan cel Mare, care se află în biserica acestei mănăstiri, să se descopere și rămășițele aceluia mare Domnitor să se așeze într-o criptă, în așa fel construită ca pelegriinii (cercetătorii), cei din toate laturile Moldovei, ce se adună la acel mormânt a eroului nemuritor, nu numai mausoleul din afară să-l vadă, ci chiar sicriul și relicvele sale cele venerate.

Încuviințând, deci, Guvernul țării noastre proiectul Preacuviosului Egumen, au trimis, ieri, 11/23 noiembrie 1856, la acea mănăstire, o comisie, compusă din concepistul guvernial, Dl Șenbach, un comisar tehnic, inginerul direcțional D. Bel, și un comisar sanitar, medicul cercurial Dl Șimonovici, iar din partea clerului și al Consistoriului, Dl Consilier consistorial și protosinghel Teoctist Blajevici; astă comisie începu, azi, la 7 ore, dimineață, lucrările sale de căutare a mormântului lui Ștefan cel Mare, care, după cum se presupune, nu e acolo unde-i așezat Mausoleul lui cel de marmură, ci în alt loc, mai în mijlocul bisericii.

Spre acest scop, precum și în interesul istoriei și a activității de care Guvernul nostru suprem mult se îngrijește, se ordonă descoperirea tuturor membrilor familiei lui Ștefan cel Mare, care numai singură este înăuntrul bisericii mănăstirii Putna îngropată. Prin urmare, descoperirea se începu în sensul acestei orânduiei, disimulând mai întâi mormintele din partea întâia de la ușa bisericii, spre miază-noapte, în care, după inscripțiile monumentelor, se află înmormântați Bogdan al VI-lea Voievod (mort: 1517, 18 aprilie) fiul lui Ștefan cel Mare, Maria Principesa, fiica lui Ștefan cel Mare, Ștefan al VII-lea Voievod (1527), numit tânărul, crudul, nepot a lui Ștefan cel Mare și fiu a lui Bogdan al VI-lea, și Maria Doamna, soția lui Petru Rareș Voievod.

La cea dintâi săpare, se dădu, astăzi, pe la 10 ore, de mormântul Mariei Principesa, fiica lui Ștefan cel Mare, care, precum se știe, muri fată mare, la 1518. Mormântul se află bine zidit din cărămidă și boltit. Îndată după scoaterea unei cărămizi, din bolta mormântului, medicul cercetă calitatea aerului dinăuntru și, aflându-se necorupt, operația înaintă. Curiozitatea fu mare de a vedea rămășițele glorioasei familii domnitoare a Moldovei, ce, de mai bine de 300 ani, zace astrucată.

De față, la astă cercetare, fu, pe lângă comisia c. r. sus însemnată, pretorul cercurial, Dl Pitei, Arhimandritul mănăstirii, Dl Artemon Bortnik, întreaga congregație (sobor) a mănăstirii Putna, câțiva preoți de mir, scriitorul acestei relatări, și mare număr de popor. Lucrarea se începu prin o panachidă pentru toți ctitorii mănăstirii, cu tămâiere și tragerea clopotelor.

În mormântul descoperit, se văzură, mai întâi, rămășițele unei racle de lemn, acum foarte pietrificat. Se orânduiri, deci, doi monahi cuvioși, spre a cerceta între rămășițele sicriului, care, precum se văzu, fu durat numai dintr-un trunchi, scăfat și rotund; acolo se

aflară, mai întâi, bucăți de veșminte de stofă foarte prețioase, catifea mohorâtă, cusută cu flori mari din fir de aur; mai încolo, patru osișoare din degetele mâinilor, patru dinți sănătoși, un fel de acoperământ de cap, din stofă ca cea a veșmântului, numai cu margini foarte inimos cusute cu fir de aur și șapte bumbi de metal, unii au avut pietre prețioase, dar acum erau deșertați, lucrați *à jour* transparent, cu arabescuri măiestre și în forma zurgălăilor, de mărimea nucilor. Aceștia semănau a fi fost acel ornament care atârna pe amândouă părțile feței, de la frunte, în jos, cum, de exemplu, se văd în portretul prințesei Maria de Losonț, litografiat în „Calendarul pentru Români”, din anul 1854. Altceva nu se mai găsi, afară de pulbere din corpul răposatei.

Astăzi, după-amiază, se descoperi mormântul aflat în vecinătatea celui dintâi și care pare să fie al Doamnei Maria, soția lui Petru Rareș, răposată la anul 1529 (?); după acele formalități sanitare și tehnice, se observă, și aici, ca și la mormântul dintâi, numai bolta mormântului, se văzu, în fund, picată și, pentru că pardoseala cea frumoasă, din piatră a bisericii nu era și ea, în locul acela, adâncită, apoi se vede că mărimea boitei mormântului era de mai demult, înainte de a se pardosi biserica, din nou, în anul 1772.

Abia acum, seara, se putu curăți năruitura din mormânt și cerceta cele ce s-ar fi aflat în fundul mormântului, care, așșderea e zidit din cărămidă, s-au amânat pe mâine. Se cuvine, încă, aici a mai aminti că cele aflate în mormântul întâi se puse toate, împreună cu toată țărâna din corp și din sicriu, într-un vas curat și sfințit, care, acoperindu-se, s-a păstrat în afundul bisericii, cu cea mai mare luare aminte și evlavie.

Marti, în 13 noiembrie, dis-dimineată, urmă cercetarea mormântului descoperit ieri, seara, și aceasta, iar prin doi monahi cuvioși. Mai întâi, se găsiră rămășițele unui sicriu din lemn de frasin, din scânduri neted lucrate, iar nu, precum acel dintâi, din un singur trunchi. Între țărână, parte din sicriu și parte din despoierile pământeste ale corpului, în mormânt, care, cum s-a dis, par să fie ale Doamnei Maria, soția lui Petru Rareș, care, după cum arată inscripția însăși, a înfrumusețat mormântul soției sale cu monumentul din biserică, în forma unei capele, ca și cel din ceea parte, a marginii bisericii, de pe mormântul lui Bogdan Voievod; aici se găsi, mai întâi, un capăt de horbot, tot din țesătură foarte frumoasă de fir de aur și cu privazuri, franze, de asemenea din fir de aur. Acest horbot e larg ca de o palmă și jumătate, dar de ce culoare a fost mijlocul lui nu se mai cunoaște, afară de stofă, care fu curată mătase. Pe lângă acestea, se mai găsiră bucăți de veșminte de stofă înavuțită, având câmpul de fir de aur și flori mari de catifea vișinie, acoperământul capului, tot din asemenea stofă, și pe frunte și împrejurul capului, orizontal, cum s-a zis, în jurul marginii concielui, o fașă, cusută cu fir de aur, arăbește, iar pe frunte, la mijloc, o cruciuliță, tot de aur, și două inele de aur, cum se pare de pe degetul cel mic al mâinii. Din oseminte nu se mai găsi alta nimica, decât falca stângă, de dedesubt, și un os din piciorul drept, fluierul inferior. Aici se vede, de-a stânga acelu mormânt, o altă boltă de mormânt, care seamănă să fie a lui Ștefăniță al VII-lea Voievod, la a cărei descoperire chiar acum se pășește.

Dimineața, în 14 noiembrie 1856, se începu lucrarea mai departe și, mai ales, în privința tehnică, cu o luare aminte foarte mare, ca nu cumva să cadă cărămizi sau tencuială peste relicvele din mormânt, însă aici ce se văzu? Puține rămășițe ale unui corp, vreo câteva părțișoare de veșminte, tot din stofă prețioasă și tot cu flori de fir de aur țesute și cu argint vârstate, și fără sicriu, ci numai întins pe 11 chingi (lâncii) de fier, sub care era mai afund încă un spațiu deșert, ca de două palme. Din cercările mai de aproape, ca la mormintele dintâi, au constatat că veșmântul aici depus era o mantie, asemănată cu cea de monah (?), dar foarte prețioasă, având, în părțile pieptului, un fel de shimă (paraman), în forma unei cruci lungărețe (lungă pe orizontal – n. n.), toată țesătura cu fir de aur, având, pe la capetele sale, canaturi late din fir de argint. Pe cap pare să fi avut o coroană, dar aceasta nu din metal, ci numai din stofă

prețioasă, coroană, zic, pare să fi fost, căci cornuri în trei muchii se găsiră pe locul capului, în osul tigvei, cu numai o parte de frunte, în jos, iar din celelalte oase, o falcă și un fluier de picior.

Lipsa unui sicriu ne aruncă pe toți în nedumerire: oare fi-va asta lipsa cunoștințelor noastre arheologice, că nu puturăm dezlega enigma aceasta, de nu e efectul vreunei alte împrejurări? Și aceste rămășițe de asemenea se puseră într-un deosebit vas, curat și binecuvântat, după ritul religiei noastre.

Se cuvine a observa că, la fiecare mormânt, se făcu câte un protocol foarte cuprinzător și plin de acuratețe, după mersul lucrărilor și după succesiva aflare a tuturor rămășițelor din mormânt. De aici, fiindcă, mai departe de peretele bisericii, nu mai erau semnele vreunui mormânt, se merse la mormântul lui Bogdan, răposat în 1517, care, în privința structurii din afară, se asemana cu celelalte. Înăuntrul mormântului, care, ca și toate de până acum, era de patru palme și jumătate de adânc sub pământ și chiar groapa, zidită în adâncime, era de patru palme și jumătate; aici, așijderea, se aflară puține rămășițe din oseminte și o parte însemnată de coroană de stofă prețioasă și cornurile, cu privazuri lucrate din fir gros de aur; și marginile, mai toate, ale unei mantii domnești, care și asta fu de stofă prețioasă de mătase și, după cum seamănă, de culoare vișinie. Pe lângă acestea, se mai aflară șapte arabescuri din aur masiv, fiecare, la un capăt, mai îngust, și la altul, mai larg, în forma unei jumătăți de pară, de-a lungul tăiate și în șapte muchii lucrate (eptagon), având, pe la margini, multe găurele, ce seamănă să fi servit la a fi prinse cu o sârmă sau veriguță fină de aur, să se fi ținut una de alta, sau că prin găurele ar fi fost cusute acele arabescuri de marginile mantiei, spre a fi de încheietori numai închipuite. Gulerul mantiei, larg ca de 3 palmace și primbul, de sus și până jos, pe dinainte fu o țesătură masivă din fir de aur și cu foarte mare artă lucrată. Venind, acum, seara, conteni cercetarea mai departe.

În 15 noiembrie, dimineață, se reîncepu cercetarea mormântului lui Bogdan al IV-lea, și se găsiră trei inele, toate de aur, unul – o verigă cu margini gravate, altul cu o mică piatră prețioasă de topaz, netăiată, și al treilea cu piatră de carniol și în care se vede lămurit săpat un bour întreg; acestea, între toate obiectele până acum aflate, se crede a fi cel mai de preț, în privința heraldică a stemei țării Moldovei.

Despre valoarea reală a tuturor lucrurilor aflate se va împărtăși, mai la urmă, acolo unde se vor descrie cu precizie, căci, acum, toată luarea aminte țintește asupra vorbei că se mai află un mormânt, la picioarele aceluia al lui Bogdan, despre care nimic nu se știuse și pe care nu exista nici o inscripție.

Acest mormânt nu e boltit, ci numai acoperit cu două lespezi de piatră. În mijlocul său se văd niște rămășițe pământești, care par ale unui tânăr ca de 14-15 ani, având pe cap o căciulit de catifea mohorâtă și marginile din jur cu o garnitură de felbă neagră; aceasta seamănă foarte mult cu o căciulă cazacă rusească. Trupul a fost îmbrăcat cu un fel de spențer, cu bumbușori de metal foarte deși, de la grumaz, până la brâu. Comisia se înțelese unanim că, în acel mormânt, să nu se cerceteze nicidecum mai cu amănuntul, și nici să nu se urnească rămășițe din trupul aflătorului în el, până ce nu se va întreba, despre aceasta, anume guvernul, ce are a se face, în privința care, după cum unora li se părea, rămășițele ar fi ale lui Alexandru, întâiul fiu al lui Ștefan cel Mare, născut din Maria, întâia Doamnă, fiica Împăratului (Țarului) Moscovei, Simeon (?). De aceea poate că figura era îmbrăcată în veșminte rusești.

Drept aceea, mormântul se acoperi cu lespezile sale și se păși în partea a doua a bisericii, amintitor (pomelnic) sau Naos, unde se presupunea să fie înmormântat însuși Ștefan cel Mare, cu întâia și cu a doua Doamnă, și cu ambii săi fii, Petru și Bogdan. Acum sporiră anxietatea și curiozitatea față cele ce aveau a se descoperi aici, unde e propria țintire a acestei interesante întreprinderi.

Sfinția Sa, domnul comisar spiritual, ordonă, pentru începerea lucrului în astă parte a bisericii, o nouă panachidă, cu tragerea tuturor clopotelor. Opinia unora a fost de a începe, îndată, din partea dreaptă a amintitorului, unde se presupunea să fie înmormântat însuși eroul nostru, iar comisarul tehnic hotărî că altfel nu se poate începe, decât din mijlocul părții acestei biserici, unde e o lespede mare și rotundă, de marmoră, la aceasta deci și rămase; în mijloc, nu se află încă nimic, afară de două lespezi mari, într-un afund de trei palme și jumătate, și așa, nu spre dreapta, unde e mausoleul lui Ștefan, ci spre stînga înainta separat; aici îndată se dădu de o boltă de mormânt mare.

Se cuvine a se intercala (adăogi) aici, deși cam târziu, că toate monumentele de până acum și de acum, din biserica aceasta, sunt așezate pe sub murii (păreții) bisericii, înăuntru, dar însăși mormintele, după cum zice o tradiție întemeiată din astă mănăstire, sunt mai pe aproape de mijlocul bisericii, însă, ca mormintele să nu se zăhăiască, s-au pus acestea, mai târziu, pe de-a laturile bisericii.

Mormântul acesta, după cum seamănă, îi în apropierea cea mai mare de locul mormântului lui Ștefan, al Marii Doamne, a doua a sa soție și fiica lui Radu Voievod din Țara Românească.

Mai înainte de a destruca bolta mormântului, comisia hotărî a se depărta tot arinișul din astă parte a bisericii într-o adâncime până unde numaidecât ar trebui să se vadă toate mormintele, câte s-ar fi aflând pe astă latură a bisericii.

Până acum, se văzură două bolți de mormânt, tot în stînga, de la mijlocul amintitorului. Continuarea cercetării, întreruptă de însurare, s-au reînceput, dimineața, în 17 (noiembrie 1856).

În latura aceasta, a doua a bisericii, se descoperiră, până acum, 3 morminte, și se hotărî ca bolțile lor să nu se strice, până ce nu vor fi toate aflate; și anume, până ce nu se va da de mormântul lui Ștefan cel Mare. Acestea, însă, nu dau vreun semn de diferențiere față de mormintele până acum descoperite și se presupune, cum s-a zis, că ele sunt cele al Mariei, Doamna întâia a lui Ștefan, fiica lui Radu Voievod din Valahia; al Mariei, Doamna a doua a lui Ștefan, fiica sau, cum se presupune, dar pe nedrept, sora lui Simeon, împăratul Moscovei, și ale lui Petru și Bogdan, mici încă mureșii copii ai lui Ștefan; aceștia de pe urmă seamănă să zacă într-un mormânt; căci, din aceste trei, e unul scurt și așa de larg, încât, pentru un trup nu pare să fi fost făcut.

În aceste morminte se văd, toate în partea dinspre răsărit, câte o gaură neregulată, care nu poate fi, nicidecum, așa anume lăsată la boltirea mormintelor, ci se pare că numai mai târziu se sparseră cu putere, ca să se poată vedea în mormânt. Prin aceste găuri se sloboziră felinare lucitoare în morminte și se văzu că resturile de trupuri, aflătoare în aceste morminte, corespund presupunerii de mai sus. Despre aceasta, însă, mai târziu, și mai cu de-amănuntul.

Se pășește, deci, spre partea dreaptă din mijlocul bisericii, la locul unde e mausoleul lui Ștefan cel Mare. Încordarea e mare și se exprimă pe fețele tuturor asistenților. Nu se aude altă vorbă decât: „Ah, acum vine, vine hotărâtorul și principalul moment: oare cum vom afla pe Ștefan cel Mare?”.

Iată că și dau de un corp al unei pietre ciuntite, netedă, groasă și care par a fi mare. Piatra se descoperă mai departe, căci, lucrătorii chiar și din a lor proprie străduință, își îndoiesc silința săpării și a scoaterii țărâni de pe lângă piatră.

Acesta trebuie să fie! Piatră e, în adevăr, o lespede mare, ca de șapte palme, groasă ca de 10 palmace și largă ca de 3 palme și jumătate, și lucrată din daltă. O asemenea lespede nu văzurăm, până acum, la nici un mormânt! Lespedea se descoperă cu totul; și se vede că ea e așijderea, în adevăr, acoperământul unui mormânt, zidit din piatră albă, cioplită.

Nu mai e îndoială, acesta e locul repaosului rămășițelor aceluia mare bărbat domnitor, de care, odinioară, tremurau șapte puteri dimprejurul Moldovei, și ale cărui oseminte

venerate, acum la trei sute cincizeci și doi de ani, după moartea lui, se caută, ca să se așeze într-o mai corespunzătoare criptă, cu numele lui și cu venerarea lor de trei țări întregi.

Pe împrejur și fără de a mai atinge, mai departe, mormântul acesta, se fac cercări, de nu mai este vreun mormânt. Sfredelele de fier, întrebuințate spre acest scop, ajung pe sub mausoleul lui Ștefan cel Mare, care e în dreapta mormântului, din cauza ce o indusesem mai sus, până în peretele bisericii și într-o adâncime așa de mare, încât, mai dedesubt, nu se mai poate să fie un mormânt; cu un cuvânt, toate mijloacele se întrebuințează, care sunt indicate, spre a se convinge că nu mai e un mormânt, sub sau lângă mausoleu, afară de acesta.

Aici ajunse încordarea tuturor la cel mai mare grad și tăcerea ce o urmă, un minut, fu atât de adâncă și universală, încât se auzeau cum bat inimile în fiecare piept; și cum clipita aceasta fu, într-adevăr, sacră! Comisarul politic făcu, acum, întrebarea, la cel eclesiastic și consistorial, de poate să se ridice, acum, chiar și lespeda de pe mormânt. Acesta însă răspunse că nu, până ce nu se va face un ceremonial bisericesc.

Fu chemat, deci, întregul sobor mănăstiresc, Arhimandritul, ieromonahii și diaconii, se îmbrăcău toți în ornate prețioase și vechi veșminte, date de însuși Ștefan cel Mare acestei mănăstiri, și, luând toți în mâini făclii, iar diaconii, cu cădelnițe, înconjură mormântul, și după ce se cădelniță mormântul de diaconi, în cruciș, exclamă arhimandritul, cu glas mare: „Domnului să ne rugăm!”. Soborul răspunde: „Doamne, miluiește!”. Și, în această clipă, coborâră opt români puternici în adâncime, unde era mormântul, și, deși cu greutate, însă deodată ridicară marea lespede de pe mormânt.

Oprește-te, aici, nemernică pană, și fă loc, o națiune întreagă se simtă, în acest moment sacru și maiestos, căci a te putea încumeta tu să-l descrii ar fi o neiertabilă profanare a cugetului acestuia!

Moldovă, Moldovă, veche și nouă, iată eroul tău, iată părintele tău, iată creatorul cununii gloriei și al fericirii tale! Dar oare de ce-i fața înturnată din poziția ei cea naturală?! Nu cumva ești tu pentru aceasta de vină!?

Nu se văd, acum, ochi fără de lacrimi și chiar și pe cei de alt neam, care se aflară de față la acest minut grandios și istoric, îi văzuși cu adevărat urniți și cutremurați în cea mai adâncă adâncime a inimii lor! Măreța și lunga nedumerire o întrerupse abia „Veșnica pomenire!”, intonată, acum, de întregul sobor călugăresc, în acompanierea tuturor clopotelor mănăstirii, care provocară o comună lăcrimare și plângere, în tot cuprinsul cuvântului, și sfințenia momentului ajunse la cel mai înalt grad.

În acest moment măreț, de te uitai spre sfintele icoane ale catapitesmei, de te uitai spre bolțile bisericii, parcă toate erau înlăcrimate; iar icoana, portretul aceluia ce aicea se descoperi, păru că se schimbă și-și ia o ființă maiestasă și vie.

Un spirit de reverență și de pietate se lăți peste tot; iar cel ce era român simți și un dor foarte și adânc de întristare.

În mormântul celui mai iubit și mai venerabil al românilor moldoveni se vedeau numai partea cea mai mare a capului, și aceasta întoarsă, cu partea dinspre grumaz, spre apus, și, sub mantia domnească, încă unele oase, cu un oareșicare sicriu, ce ședea pe 13 șine late de fier sau lăncii. Mirarea fu extraordinară.

Prepusul, cum că mormântul lui Ștefan cel Mare fu acum cercat, relicvele sale atinse și oareșicare prețioase, de pe dânsule, luate, se exprimă îndată de toți membrii comisiei și se hotărî să se caute în arhiva mănăstirii, de nu se află, undeva, vreo însemnare despre urmarea respectivă.

Ce să vezi! Între hârtiile vechi, se găsi o epistolă originală a Mitropolitului Iacov, din anul 7265 (1757). Către Egumenul de atunci al mănăstirii Putna, din care epistolă se cunoaște cam cu încredințare că prepusul de mai sus e întemeiat.

Se știe că, sub acel Mitropolit al Moldovei, se restaura mănăstirea Putna cu totul, și că acea restaurare costă, numai bani gata, 10.000 de fiorini; o sumă care, pe atunci, pentru un Mitropolit, fu însemnată.

Acea epistolă sună, între altele, din cuvânt în cuvânt, așa:

„Cuvioase Egumene al Putnei, Kir Venedict!...

Pentru Dumnealui Ispravnicul de Suceava, că au venit la mănăstire și au dezgropat mortul acela, unde au fost prepusul, și n-a găsit alta nimica, afară de acele ce ne arată molitva ca Dionisie în răvașul său: bine a făcut de a venit și n-avem nici o părere de rău, de vreme că a ieșit mănăstirea de prepusul ce era; și molitvei sale Dionisie răspuns pe carte nu i-am mai făcut, însă vei spune molitvei sale din gură că am înțeles toate câte mi-a scris, și toate pietricelele cele ce s-au aflat, și inelele, și șarjele, și boldurile, și altele ce s-au aflat, toate să le pecetluiești la un loc. Și să pui pe Rafail, argintarul, ca să ia măsură de pe coroană, ce este la Maica Precista cea făcătoare de minuni¹⁴ și de pe coroana Mântuitorului Hristos, ce este tot întru aceeași icoană, pe o hârtie, cât îi coroana de mare, și fără flori, numai mărimea lor; și atât pietricelele și inelele, cât și măsurile coroanelor cui om da credință să ne trimiteți. Însă să cauți, împreună cu părinții soborului, că este o pungă cu mărgăritare, pecetluită cu pecetea noastră, și să o deschideți, și să luați dintr-însa 500 fire de mărgăritare, care să fie tot de un fel și de o potrivă, și mai sunt, nu știu, 2 sau 300 fire mărgăritare ca nohotul, ce au căzut de pe aer. Și să ne trimiteți mărgăritarele tot odată, atât cele 500 fire, cât și cele ca nohotul, dimpreună cu lucrurile ce s-au aflat pe mort: că am socotit să facem coroana Maicii Precistei și Domnului Hristos, altă făptură, mai iscusită și mai frumoasă, și să o împodobim cu pietrele cele și cu mărgăritare”.

De aici, mai departe, tratează epistola despre alte interese ale mănăstirii.

Se poate înțelege ce impresie cășună aflarea epistolei acesteia; căci se poate crede că odoarele de la relicvele lui Ștefan cel Mare nu se înstrăinaseră în scopuri profane, ci tot pentru susținerea și împodobirea acelei mănăstiri, care o înălță acel Domnitor, după cea mai glorioasă a lui biruință, și care o și aleasă el drept locul eternului său repaos.

Restaurarea acestei mănăstiri urmă în timpul acela, când nu mult, după aceea, s-a făcut și luarea Bucovinei de către Austria, și de s-ar fi aflat mănăstirea aceasta în starea în care ea fu înaintea restaurării ei, cine știe de ar mai fi rămas ea în privilegiul stării ei de acum, și de nu ar fi împărțit soarta cu celelalte mănăstiri suspendate.

Această epistolă, deci, se luă îndată, de comisie, în protocol, și, acoperindu-se mormântul cu acea lespede, înapoi, se încheie, pentru acum, toată această operație, și se păși la răspunderea următoarelor întrebări, date comisiei de comisarul politic, Dl Șenbach:

1. Sunt acele 4 morminte, din miază-noapte, întru adevăr, ale acelor persoane, care sunt însemnate pe pietrele monumentelor, și cine poate se fie mortul din mormântul al 5-lea?

Aici trebuie să mă corijez, căci am zis, în epistola mea de mai alaltăieri, că Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, a fost născut cu întâia Doamnă, ce nu e drept, căci el fu născut cu a doua Doamnă: și acest Alexandru se presupune că e în mormântul acesta, al 5-lea, cum urmă și răspunsul la această întrebare, din partea Dlui Arhimandrit Bortnik și a Protosinghelului Blajevicei, comisarului eclesiastic, la aceasta operație.

La cealaltă parte a întrebării acesteia se răspunse, așijderea, afirmativ.

¹⁴ O icoană, ce se află și acum aici, în biserica mănăstirii, foarte veche, adusă de la Țarigrad de Ștefan cel Mare, și care e, astăzi, îmbrăcată toată cu argint.

2. Este Ștefan cel Mare aici îngropat: și care documente mărturisesc aceasta? Este mormântul, cel aflat în „amintitor” al lui Ștefan cel Mare și de ce? Și de se poate conchide, din rămășițele aflate în acel mormânt, că ele-s ale lui Ștefan cel Mare, și de ce lipsesc toate însemnele domnești, din moment ce, la Bogdan Voievod, se aflară părți din coroană?

Din răspunsul care urmă se poate înțelege, din cele până acum zise, că: Ștefan cel Mare e adică aici îngropat, aceasta o spun istoria Țării și uricele mănăstirești. Și cum că ale lui oseminte sunt acelea din mormântul de lângă mausoleul său, aceasta o confirmă întâi lungimea mormântului, care e conformă cu statura fizică a lui Ștefan cel Mare, care, după cum se știe, a fost scurtă, al doilea, excepționala sânguință și cheltuială, cu care e făcut mormântul lui, și al treilea, apropierea lui cea nemijlocită de mausoleul pe care e scris că e al lui Ștefan cel Mare.

Cum că însă nu se află nici un fel de prețioase în mormântul lui, apoi aceasta e de aceea, căci ele sunt, după moartea lui, luate de pe el, după cum arată epistola și poziția întoarsă a capului.

3. În ce se deosebesc mormintele acestea, aici descoperite, așa în privința formei externe, cum și a celei interne, de cele de astăzi, obșnuite în Moldova?

Răspunsul la această întrebare se mai amână.

4. Care să fie cauza că trei morminte sunt cu gratii de fier (pe care zac relicvele), iară fără de acele (trei morminte, cum am zis, ale ambelor Doamne ale lui Ștefan cel Mare și a pruncilor lui, nu sunt cercate, ci numai descoperite până în bolți, care, ca și celelalte toate, sunt ca la o palmă sub suprafața pământului) și, mai încoace, că unele relicve sunt cu sicrie, iar altele fără de sicrie?

Și acestei întrebări răspunsul trebui să se mai amâne, până ce se vor primi lămuriri din Moldova.

5. Ce însemnătate au ferestrele cele deformate la morminte și de ce sunt unele (la Bogdan și Ștefăniță Voievod) la picioare, iar celelalte la cap?

Răspunsul la această întrebare fu numai parțial, cum că adică se caută, din timp în timp, din curiozitate, în morminte, la ocazii, când, tot la trei ani, se făcură parastase pentru cei răposați, după cum e și acum obiceiul în Moldova.

6. În mormântul lui Bogdan Voievod se aflară părți din coroană, fără os din tigva capului; în mormântul lui Ștefan cel Mare, însă, se află o parte de tiggă, iar nu și coroană, măcar că Ștefan cel Mare muri mai întâi decât Bogdan, cum se poate aceasta înțelege, din punctul de vedere al medicinei?

Răspunsul medicului, la întrebarea a 6-a, fu acela că, la Bogdan Voievod se aflară încă părți din coroană, iar la Ștefan cel Mare nu, se vede că de la acesta, dacă a fost el pus în mormânt cu coroană, și încă poate din metal prețios, apoi aceea se înstrăinase, după aceea; iar de la Bogdan, a cărui coroană e numai de stofă prețioasă și cu tivuri groase din fir de aur, nu se înstrăinase, și de aceea încă mai sunt părți din ea, câte încă nu se mâncaseră de putreziciune. Ori Ștefan cel Mare, după propria lui voință, nici nu au fost îngropat cu coroană.

Ce se crede, însă, despre aceea că, din osul capului lui Ștefan cel Mare, se mai află încă o parte, iar din al lui Bogdan, numai pulbere, măcar că acesta cu 13 ani mai târziu răposă decât acela; apoi cauza acestei împrejurări e că Ștefan cel Mare a zăcut pe loc mai uscat, iar fiul său Bogdan, pe loc mai umed.

Se mai făcu o întrebare către medic, de nu se putu ca osul capului lui Ștefan cel Mare, de sine însuși, în urma, adică, a legilor despre puterea greutateii să se întoarcă, așa cum se află,

cu vârful capului către grumaz, și totuși cu fruntea-n sus, spre gura mormântului, nu spre pământul pe care zăcea; și medicul răspunse la această întrebare negativ, adăugând că o asemenea poziție a capului nu se putu altfel pricinui, decât prin o înrăurire pozitivă externă.

În fine, se mai puseră două întrebări, comisarul arhitectonic, în privința chipului și modului zidirii și a boltirii mormintelor acestora, încât ar fi ele interesante pentru știința artei arhitectonice; și acesta răspunse că alta, de însemnătate extraordinară, la aceste morminte nu se înfățișează, decât că, cu cât e un mormânt mai vechi, cu atâta se vede o cărămidă mai iscusită și un chip de zidire mai perfect. După aceea, fu pus domnul arhitect să deseneze toate cele aflate în morminte, cu acuratețe, pentru protocolul cauzei acesteia.

Am spus și mai repet că, în mormântul lui Ștefan cel Mare, nu se vede nici o cărămidă, ci numai piatră cioplită în patru muchi, și așa de bine și de acurat, încât nici nu se cunoaște chitul de printre ele. Mai trebuie și aceasta să o pomenesc, că monumentul lui Ștefan cel Mare și a celei de-a doua lui Doamne, Maria, fiica lui Radu, domnitorul Valahiei, și maica lui Bogdan al IV-lea Voievod, care monumente sunt unul lângă altul, din marmură surie și foarte frumos lucrate, cu flori și inscripții în relief, nu cuprind chiar anul, luna și ziua răposării lui Ștefan și a acestei Doamne a lui; și numai un 7000, după care e lăsat un spațiu gol; după aceea „measețe” și iar un spațiu gol. Această împrejurare dovedește că monumentele aceste sunt făcute fiind încă Ștefan cel Mare în viață, și cum că lucrătorul de marmură nu era de pe aici, de pe aproape, și că, după moartea lui Ștefan și a Doamnei lui, nu s-au completat acele spații, lăsate goale, după cum se vede anume. Prin urmare, și mormântul lui Ștefan cel Mare, cel puțin pietrele pentru mormânt, trebuie așijderea să fie cioplite și gătite în scopul lor, încă trăind Ștefan.

Mormântul Doamnei acesteia e așijderea boltit, cu piatră însă necioplită.

De mirare este că din mormântul Doamnei întâia a lui Ștefan iese încă un miros greu, așa încât nici lumina singură, fără felinar, nu ardea, ci îndată se stinse; pe când în mormântul Doamnei a doua și a ambilor fii ai lui Ștefan, Petru și Bogdan, nu se întâmpla.

La Maria, Doamna lui Petru Rareș, și la Bogdan Voievod, ale cărora sicrie erau făcute din scânduri masive și, cum par, de frasin, se găsiră câte 4 belciuge mari de fier și mai multe piroane de fier, lungi ca de o palmă, iar aici, însă, în mormântul lui Ștefan cel Mare, și într-al lui Ștefan Crudul (Ștefăniță Vodă – n. n.), nu se văzură de acelea nimic. Această împrejurare face loc presupunerii că, dacă nu sunt aceștia puși fără sicrie în mormânt, apoi au fost aceste inele de metal prețios, care, apoi, după aceea, se înstrăinară.

Ce e mai adânc, sub relicvele lui Ștefan cel Mare, și anume sub acele 13 chingi late, de fier, încă nu se știe, pentru că comisia se înțeleșe, spre lauda ei, ca relicvele acestea, pentru care, în tot insul ce era de față, se manifestă o reverență și pietate nemărginite, să nu le atingă și cu atâta mai puțin să le scormolească mai departe. Și într-adevăr, dacă acest bărbat, care odihnește aici, nici n-ar avea o istorie atât de strălucită, dacă el n-ar fi de o însemnătate atât de mare, nu numai pentru națiunea noastră cea română, ci și pentru creștinătatea Europei, apoi, spre a se vedea cuprinse de un aer sacru și reverențios, în apropierea rămășițelor lui, nu numai că trebuie alt motiv, decât a se fi uitat la bieții noștri țărani, cum ei, la descoperirea mormântului, ca dintr-un instinct sacru mânați, toți în lacrimi, pe genunchi picară, punându-și mâinile la piept, ca la rugăciune. Fețele lor erau schimbate, ca la o vedenie sfântă, și tăcerea cea universală, în biserică, care urmă acum, și care se mai înalță prin acompanierea duiosului sunet al clopotelor mănăstirești fu, într-adevăr, o scenă de acelea prea mărețe și sfinte, care numai în fantezia cea mai mănoasă se pot închipui.

Această împrejurare, în îmbinare cu obiectivitatea ei, comisia o prețui, și nu putem să mai râspicăm cea mai vie mulțumire. Ar fi însă și o violență mai mult decât cumplită a simțului celui mai profund și mai delicat al naționalității și al religiei noastre, a românilor, dacă s-ar fi fost pășit mai cu puțină pietate în cauza aceasta, și, fără de aceea, prea grăbită și, în oareșicare privință, cutezătoare.

Mormântul lui Ștefan cel Mare e templul milioanei de români; prin urmare, deci cea mai firească este el proprietatea morală nu numai a Bucovinei, ci și a Moldovei, Basarabiei și, respectiv, și a Valahiei.

Ștefan cel Mare e, pentru noi, românii aceea ce un Rudolf de Habsburg sau un Carol cel Mare, pentru germani, un Napoleon I, pentru francezi, un Petru cel Mare, pentru ruși etc., cu acea cumpănitoare adăugire că, vroind a pricepe desăvârșit gloria lui Ștefan cel Mare, pentru români, trebuie și a cugeta și a simți despre el ca și românii, pe lângă caracterul lor cel național, care e blândețea, dreptatea și sensibilitatea, mai sunt și religioși, în sensul cum îl înțeleg ei. Ștefan deci cel Mare se numește, de români, pentru eroismul lui cel renumit, pentru amorul lui cel adevărat excepțional către patrie și nație și pentru virtuțile și faptele lui cele creștinești și evlavioase, cel mare, bun și sfânt, nefiind acest prenume „Sfânt” motivat încă și prin aceea împrejurare că pietatea și reverența românului pentru rugile și parastasele, împlinite în sute de biserici și prin 352 de ani, într-o fericită memorie a acestui mare bărbat, Domnitor și părinte al Moldovei, toate aceste au așijderea un mare influență într-o mai marea întemeiere a numirii lui Ștefan cel Mare sfânt.

Pe lângă aceasta, e Ștefan cel Mare, chiar și în împrejurările de astăzi ale Bucovinei, cel mai mare al ei binefăcător; căci cine nu știe că mai totala imobiliara avere privată a lui Ștefan cel Mare se află, astăzi, în Fondul religionar al majorității Bucovinei; pe când atâtea mănăstiri și biserici, încă în binele Bucovinei și astăzi există, și tot clin propria avere a lui Ștefan cel Mare.

Ne păru, deci, foarte bine, văzând, astăzi, comisia convocată de Dl Șenbach la Preacuvioșia Sa Dl Arhimandrit Artemon Bortnik, unde numitul domn comisar politic, în a cărui activitate la această întreprindere de mare însemnătate trebuie numai să ne simțim favorizați, mai aștern următoarele întrebări spre dezbateră și răspundere:

1. Ce să se facă, provizoriu, cu mormintele descoperite ale Principilor și Prințeselor; iar mai cu seamă, cum să se lase mormântul lui Ștefan cel Mare, până la o hotărâre mai înaltă?

2. Să se proiecteze înaltele instanțe facerea unei cripte comune pentru toate relicvele aici aflate ale familiei lui Ștefan cel Mare.

3. Să se proiecteze, pentru re-consacrarea și re-așezarea relicvelor lui Ștefan cel Mare și ale familiei lui, în locul care se va ordona de înaltele instanțe, o celebrație solemnă? Să se convoace, la aceea, întregul cler greco-oriental al Bucovinei? Să se invite și alte notabilități ale nației române din Bucovina și din celelalte țări Românești? Și în ce mod să urmeze invitarea aceasta; prin circulare oficiale, în Principate, prin consulat sau prin jurnale publice, și care să fie acele notabilități?

4. Pe când să se proiecteze acea celebrație solemnă?

Comisarul ecleziastic, Preacuvioșia Sa Dl Protosinghel Blajevici răspunse, unanim cu numitul Domn Arhimandrit, la întrebarea l-ia: că mormintele toate să se lase așa cum sunt, numai rămășițele acelea, scoase din morminte, să se pună în secrie noi și binecuvântate, și fiecare în mormântul său, fără însă de a se acoperi cu țărână.

Iar mormântul lui Ștefan cel Mare să se acopere întreg cu un vâl mare de dolii și, deasupra, să se pună 4 candelieri de argint, ale mănăstirii, cu făclii mari și o sfântă cruce, în mijloc, pe o Evanghelie.

Răspunsul celorlalte întrebări se mai amână pe mai târziu, neintrând în competența ca să decidă asupra lor decât numai două-trei persoane.

Timpul pe când să se proiecteze acea solemnitate, se proiectează provizoriu pe luna lui Mai, a viitorului an 1857.

După aceste toate, se subscrie protocolul privitor la operația aceasta mare și însemnată, alăturându-i-se și o scurtă istorie a vieții și faptelor lui Ștefan cel Mare, compusă de demnul patriot și naționalist, Domnul Asesor și protosinghel Blajevici, și comisia pentru acum se încheie.

S-a uitat încă a spune, la locul său, că, pentru ca se nu rămână cultul dumnezeiesc întrerupt, prin lucrările în biserica mănăstirii, cum și prin aceea că biserica are să rămână încă, lung timp, închisă, până ce nu se va fini cu totul cauza aceasta, a dezgropării și a re-îngropării lui Ștefan cel Mare și a familiei lui, se pregăti și se sfinți, în curând, o capelă, anume zidită „pentru iarnă” în mănăstire; și în acea capelă se continuă sfintele liturghii și rugăciuni pentru gloriosul ctitor al acestei mănăstiri, luceafărul Moldovei și al nației noastre, Ștefan cel Mare (Porumbescu, Iraclie, *Desmormântarea Domnitorilor Moldovei*, în *Scrierile lui Iraclie Porumbescu*, Cernăuți, Editura lui Leonida Bodnărescu, 1898, pp. 47-61).